

PSÜ

174

TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI

ÉRTESITŐ.

A DÉLMAGYARORSZÁGI

TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI MUZEUMTÁRSULAT

KÖZLÖNYE.

AZ IGAZGATÓ-VÁLASZTMÁNY MEGBIZÁSÁBÓL SZERKESZTI

DR. BERKESZI ISTVÁN,

FÜTTÉKÁR ÉS MUZEUMI ŐR.

KIADJA A DÉLMAGYARORSZÁGI TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI
MUZEUMTÁRSULAT.

XXVII. (ÚJ) ÉVFOLYAM. — I-II. FÜZET.

TEMESVÁROTT, 1911.

NOMATOTT A CSANÁD-EGYHÁZMEGYEI KÖNYVSZAJTÓN.

A XXVII. (új) évfolyam általános tartalma

I—II. FÜZET.

1. Frigyes Ágost szász választó magyarországi hadjáratai. <i>Dr. Baróti Lajostól.</i>	1
2. Temesvármegye négy utolsó nemesi felkelése. <i>Hermann Győzőtől.</i>	14
3. Adalékok Délmagyarország történetéhez. <i>Dr. Baróti Lajostól.</i>	58

TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI

ÉRTESÍTŐ.

A DÉLMAGYARORSZÁGI
TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI MUZEUMTÁRSULAT
KÖZLÖNYE.

AZ IGAZGATÓ-VÁLASZTMÁNY MEGBIZÁSÁBÓL SZERKESZTI

DR. BERKESZI ISTVÁN,
FŐTITKÁR ÉS MUZEUMI ŐR.

KIADJA A „DÉLMAGYARORSZÁGI TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI MUZEUM-
TÁRSULAT.”

XXVII. (ÚJ) ÉVFOLYAM.

TEMESVÁROTT.
NYOMATOTT A CSANÁD-EGYHÁZMEGYEI KÖNYVSAJTÓN
1911.

THE FIRST

THE FIRST

KONIG

THE FIRST

THE FIRST

THE FIRST

A XXVII. (új) évfolyam általános tartalma

I—II. FÜZET.

1. Frigyes Ágost szász választó magyarországi hadjáratai. <i>Dr. Baróti Lajostól.</i>	1
2. Temesvármegye négy utolsó nemesi felkelése. <i>Hermann Győzőtől.</i>	14
3. Adalékok Délmagyarország történetéhez. <i>Dr. Baróti Lajostól.</i>	58
-

TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI ÉRTESÍTŐ.

A DÉLMAGYARORSZÁGI
TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI MUZEUMTÁRSULAT KÖZLÖNYE.
XXVII. (ÚJ) ÉVFOLYAM 1911. I. ÉS II. FÜZET.

Frigyes Agost szász választó magyarországi hadjáratai.

Frigyes Ágostnak, a testi erejéről és szerelmi viszonyairól híres szász választófejedelemnek, aki később II. Ágost néven lengyel királlyá lett, magyarországi hadjáratait szándékozom az alábbiakban ismertetni.

E hadjáratok bennünket közelebbről érdekelhetnek: hisz színhelyök Délmagyarország volt s a második hadjárat folyamán kísérlet történt Temesvár visszafoglalására is. A hazai történetírás eddigelé kevés figyelemre méltatta őket. Osztrák történet- és hadtudományi írók inkább foglalkoztak velők, különösen az első hadjáratral. Ezt Angeli őrnagy a hadügyi levéltárban található egykorú hivatalos jelentések alapján¹⁾ részletesen leírta: „Des kaiserlichen Feldmarschalls Grafen Veterani's Heldentod bei Lugos. (Feldzug 1695 gegen die Türken.) Nach Original-Akten“ című értekezésben. (Megjelent a „Mitth. des k. k. Kriegsarchivs“ 1886. évfolyamának 38—72. ll.)

Az első hadjárat leírásában jobbra Angelit követem. A második hadjáratra nézve a Nemzeti Múzeum könyvtárában levő következő kézirat volt főforrásom: „Journal der Campagne Sr. Churfürstl. Durchlaucht zu Sachsen Friedrich August des II-ten. Anno 1696 in Ungarn.“ (Quart Germ. 102.)²⁾ Azonkívül használtam a

¹⁾ „Eigentliche und wahrhafte Relation und Beschreibung der heyrigen Campagne in Ungarn“ és „Umständliche Beschreibung des Marsches und der Operationen in dem diesjährigen Feldzug von Peterwardein nach Siebenbürgen.“ Hadügyi Levéltár, 1695; fasc. XIII. 3, 4.

²⁾ A naplót valamelyik mérnökkari tiszt írhatta. Erre vallanak a napló végéhez csatolt színes rajzok (összesen: 33), melyek a hadseregnek időnkénti táborozásait és Temesvár ostromát tüntetik föl. Néhányat közülök hű másolatban bemutatok. Az érdekesebb rajzok a következők: 1. Szeged előtt. (8. sz.) 2. Szeged, ill. Szőreg mellett. (Szeged vázlatos képével. 9. sz.) 3. Apátfalva és Zombor között. (10. sz.) 4. Makó mellett. (11. sz.) 5. Csanádnál. (A csanádi vár képével. 12. sz.) 6. Nagyszentmiklósnál. (13. sz.) 7. Felitynél. (14. sz.) 8. Billédnél. (15. sz.) 9. Temesvár előtt. (Temesvár vázlatos képével. 17—18. sz.) 10. Szilasnál. (19. sz.) 11. Temesvár ostroma. (Temesvár tervvázlatával. 20. sz.) 12. Temesvári ostromműveletek. (21. sz.) 13. Táborhely a Béga mellett. (22. sz.) 14. Heténynél. (23. sz.) 15. Csombolynál. (24. sz.) 16. Hollós(Ollosch)-

választófejedelemnek Lipót császárhoz intézett, 1696. október 1-én, Bécsben kelt hivatalos jelentését.¹⁾

I. Az első hadjárat.

XIV. Lajos, hogy megakadályozza a császári hadak győzelmes előrenyomulását a törökök ellen, a Rajnánál újból támadólag lépett föl. I. Lipót ennek következtében kénytelen volt legjobb csapatait és legkipróbáltabb vezérét, Lajos bádeni örgrófit Magyarországból elszólítani, éppen akkor, mikor a törökök erejét már-már megtörte.

Alig hagyta el győzelmeinek színhelyét Bádeni Lajos, a törökök, akik a szalánkeményi vereség után egy ideig nem mertek támadólag föllépni, Croy herceg és Caprara gróf sikertelen hadjárataira neki-bátorodtak ismét. 1694-ben a nagyvezér átkelt a Dunán és Péterváradnál körülfogta a császári fővezért, aki csak a véletlennek köszönhetette, hogy nagyobb veszteség nélkül szabadulhatott veszélyes helyzetéből.

A hosszas háborúktól kimerült Magyarország s az osztrák örökös tartományok alig bírták eltartani a meglevő haderőt, annál kevésbbé szaporítani azt. A császár szorult helyzetében a birodalmi fejedelmekhez volt kénytelen fordulni segítségért. Felszólításának volt is sikere. A német fejedelmek közül leginkább Frigyes Ágost, a szász választó tett ki magáért. Nyolcezer embert bocsátott ura rendelkezésére, de kikötötte,²⁾ hogy a törökök ellen működő császári hadaknak ő legyen a fővezérük. Ajánlatát Bécsben kénytelenek voltak elfogadni. De mert nem bíztak hadvezéri képességében, — hisz legkisebb tanújelét sem adta előbb — Caprara gróf tábornagyot adták melléje, hogy mint a császári házi ezredek főparancsnoka a hadműveletek intézésébe befolyjon s némileg a Mentor szerepét játssza a fejedelemmel szemben.

Ezt a választást azonban nem lehetett szerencsésnek mondani, mert Caprara öreg, beteges, erélytelen ember volt. Készséggel alárendelte magát a választófejedelem udvari környezetének, amely folyton intrikált a császári generálisok ellen. S ha az utóbbiak közül egyik-másik fel is szólalt a tervbe vett helytelen intézkedések miatt, Caprara az öreg emberek kicsinyes féltékenységevel nem engedte, hogy az illető szava érvényre jusson. A haditanácsban a szász főtisztek vitték a szót, noha sem a terepviszonyokat, sem a törökök harcmódját nem ismerték. A választófejedelem maga a tanácskozásokban inkább csak mint néző,

nál. (25. sz.) 17. Komlósnál. (26. sz.) 18. Vinczehídnál. (27. sz.) 19. Szentkirálynál. (28. sz.) 20. (N.)Becskerekknél, (Becskerek vázlatos képével. (29. sz.) 21. Zsablyánál. (30–31. sz.)

¹⁾ A jelentést Arneth A. tette közzé az „Archiv für Kunde österr. Geschichtsquellen“ XIII. 219–233. lapjain, a Hadügyi Levéltárban levő eredetiről.

²⁾ A Laxemburgban, 1695. május 6-án kelt szerződésben.

sem mint fővezér vett részt, s a hadműveletekre alig gyakorolt befolylást. Ily viszonyok között nem csoda, hogy vállalkozása kudarccal végződött.

*

Mióta a törököket a Dunán át viaszasorították, mindkét rész hadműveleteinek Belgrád volt a főcélpontja. Aki Belgrádot bírta, ott koncentrálhatta haderejét, míg az ellenfél mindenképen azon volt, hogy ezt a fontos erősséget hatalmába kerítse.

1690 óta a törökök voltak a vár birtokában s onnan intézték támadásaikat Magyarország dunamenti főerőssége: Pétervárad ellen. 1695-ben is bizonyosra lehetett ezt venni s ehhez képest állapították meg a haditervet.

A császári főereg, mely a nemzeti milicián, vagyis magyar huszárokon és rác csapatokon kívül ötvenezer emberből (38.000 császári, 8000 szász és 4000 dán) állt, augusztus elején Péterváradnál együtt volt. Frigyes Ágostnak az volt a terve, hogy megerősített táborában bevárja az ellenséget. S miután Belgrádot kellő ostromszerek hiányában megtámadnia nem lehetett, az ellenségen kivívott győzelem után Temesvárt akarta megostromolni.

Belgrádnál ezalatt a török sereg is egybegyűlt, körülbelül ötvenhatvanezer ember. Augusztus 10-én II. Musztafa szultán odaérkezvén, azonnal kikémfeltette a péterváradi tábor, amelyet megtámadni készült. A császáriak erős állása azonban más elhatározásra bírta. Az augusztus 11-én tartott haditanácsban a törökök megállapodtak abban, hogy nem Pétervárad, hanem Felsőmagyarország és Erdély ellen fogják intézni hadműveleteiket. Még pedig úgy, hogy tizenkétezer embert Belgrádban hagynak őrségül, a főereg pedig Temesváron át a Maroshoz nyomul és elfoglalja Lippát, majd Nagyváradot. Ha pedig Nagyváradot egykönnyen nem lehetne elfoglalni, akkor Debrecenig száguldoznak s Erdélyen és Oláhországon át hazatérnek. A hajóhad Ali basa vezérlete alatt a belgrádi őrségtől segítve Titelt és Szegedet fogja megostromolni s így támogatni a főereg működését.

Haditervök értelmében a törökök Pancsovával szemben mindjárt hozzáfogtak egy hajóhid építéséhez, amelyen a főereg augusztus 25-én átkelt.

A császári táborban minderről idejekorán értesültek. Kétségtelen volt, hogy Felsőmagyarország vagy Erdély lesz a török hadműveletek célja. S mivel Erdélyt csak Veteraninak hét-nyolcezer emberből álló hadteste védte, Felsőmagyarország pedig védtelen volt, az augusztus 26-án tartott haditanácsban egyértelműleg elhatározták, hogy a sereg haladéktalanul a Maroshoz közeledjék, hogy az Erdélyből Lippra felé előrenyomuló Veterani-féle hadtesttel egyesülve, a szul-

tán hadműveleteit meghiúsítsa. A követendő útírányra nézve azonban eltértek a vélemények. Heister tábornok, a legtapasztaltabb a császári hadvezérek között, azt javasolta, hogy a Tisza jobbpartján, amely járhatóbb, vonuljanak Ókanizsáig, ott keljenek át a folyón s azután a Maros balpartján menjenek tovább Lippa felé. A császári generálisok nagyjából helyeselték Heister javaslatát, de mert a szász párt úgy vélekedett, hogy célszerűbb lesz, ha már Bécénél kelnek át s a Tisza balpartján haladnak a Maros felé, a haditanács ily értelemben határozott.

Augusztus 29-én a gyalogság elhagyta Péterváradot s az éj beálltával átkelt a Tiszán; a lovasság s a podgyász másnap követte. 31-én pihenőt tartottak. A terep kikémlelése végett kiküldött csapatok jelentésére, hogy a sok mocsár miatt aligha vonulhatnak tovább, de különben az ellenség háborgatásától is kellvén tartani, szeptember 1-én és 2-án kénytelenek voltak visszamenni a jobbpartra s egy napig megint pihenniök kellett. Ily módon hat napot vesztegettek el, mialatt az ellenség kényelmesen tovább nyomulhatott a Maros felé. Szeptember 4-én a császáriak folytatták útjukat, de a sok mocsár, bozót és más akadályok miatt csak szeptember 9-én értek Ókanizsa közelébe.

A lippai parancsnok jelentése szerint a szultán már szeptember 6-án érkezett Lippa alá. A császári sereg, ahelyett, hogy a legrövidebb úton, Egresen át a fenyegetett vár fölmentésére sietett volna, mint azt Heister sürgette, Csanád felé igyekezett, hogy az ottlévő élelmiszereket magához vegye. Csakhamar bozótból és mocsárból képződött valóságos útvesztőbe kerültek. Órákig tartó céltalan ide-odamasírozás után végre arra a kellemetlen fölfedezésre jutottak, hogy eltévedtek. Mit volt mit tenni: késő éjjel sűrű nádasban tábort kellett ütniök és ott bevárniok a reggelt. Másnap kitűnt, hogy jóval tovább mentek Csanádnál. Mindazonáltal nemhogy teljes erővel folytatták volna útjukat, hanem egy napig megint pihenőt tartottak.

A haditanács abban a téves véleményben, hogy a Maros balpartján lehetetlen az előrenyomulás, a jobbpartra való átkelést határozta el, Heister generális és néhány jobb belátású társa titakozása ellenére, akik a kedvező helyzet felhasználásával, mikor a szultán seregével a császári fősereg, a Veterani-féle hadtest és Lippa között van, kedvező eredményt reméltek elérhetni. A céltalan ide-odamasírozásnak az lesz a következménye — úgy vélték — hogy elvesztegetik az időt, a szultán gyöngébb ellenfeleit egyenként megsemmisíti s aztán Erdélyt keríti hatalmába.

Szeptember 12-én a sereg tehát visszament Csanádra, még aznap átkelt a Maroson és 13-án Nagylakig jutott. Itt vették a szomorú hírt, hogy Lippa elesett. Mint említettem, a törökök szeptember 6-án érkeztek

Lippa alá, és másnap általános ostromot intéztek a vár ellen. A csekély-számú őrség a várkastélyt ugyan megvédhette volna, de nem a palánkkal övezett várost s az abban levő élelmiszer-raktárakat. A parancsnok ezt is megkísérlette, abban a reményben, hogy a főszereg idejekorán fölmentésére siet. Reményében keserűen csalatkozott. A törökök túlnyomó erővel megrohanták és hatalmukba kerítették Lippát.

Felsőmagyarország ellen a szultán a császári sereg közelsége s az idő előrehaladottsága miatt hadjáratot már nem intézhetett; annál nagyobb veszély fenyegette Erdélyt s a Veterani-féle hadtestet.

A császári főszeregnak késedelmezéséről a szultánnak nem volt tudomása, sőt az a hír volt elterjedve táborában, hogy az ellenség gyors menetben közeledik. A szultán iszonyú haragra lobbant a nagyvezér ellen, hogy őt két ellenséges hadsereg közé vezette, és állását olyan veszélyesnek tartotta, hogy szeptember 13-áról 14-ére virradó éjjel eszeveszetten visszavonult Temesvár felé, előbb azonban a podgyász egy részét Lippa előtt felgyújtatta.

Pillanatra úgy látszott, mintha a választófejedelem a helyzetet átlátva, azt hasznára akarná fordítani. Mert szeptember 13-án Nagylakról futárt menesztett Veteranihoz Lugosra, a közeli egyesülés hírével s azzal a felszólítással, hogy e célból teljes erővel közreműködni iparkodjék. Fájdalom, már másnap a tervezett előrenyomulás helyett azt határozták el, hogy visszavonulnak Csanád felé, miután híre érkezett, hogy a belgrádi török őrség Titelt körülzárt. Veteraninak csak három gyalogzászlóalj s ugyanannyi lovas ezredet akartak küldeni Borosjenőn át, de csak akkor, ha a Szeged felől jövő podgyászt s a szükséges élelmet magukhoz vonták.

A szeptember 16-án Csanádon tartott haditanács eredménytelenül oszlott szét. Szeptember 18-án tovább folytatták a visszavonulást Makóiig. Visszavonulás közben történt, hogy Dünnewald gróf főszárnysegéd felcserjét egy török portyázó csapat elfogta. Mintán attól lehetett tartani, hogy a fogoly révén a szultán csakhamar megtudja, hogy a császáriak visszahúzódtak, hogy tehát bátran megtámadhatja Erdélyt, Heister ajánlkozott, hogyha őt lovasezredet bocsátanak rendelkezésére, ő azokat a legrövidebb úton Veteranihoz, Lugosra vezeti és reméli, hogy kellő időben odaérkezik. Caprara ebbe látszólag beleegyezett. Magától nem mert intézkedni, de megígérte, hogy Heister ajánlatát a legközelebbi haditanács elé terjeszti.

E közben a választófejedelem hírért vette, hogy a törökök Titelt elfoglalták s hogy a szultán a Veterani-féle hadtestet és Erdélyt megtámadni készül. Erre már csak fel kellett volna hagyni a további tétovázással. Mégis a Titel elestének hírére tartott haditanácsban nem tudtak megállapodásra jutni arra nézve: „Mit kelljen a fennforgó körül-

mények közt tenni, vagy abban hagyni?“ A lobbanékony Heistert elhagyta türelme. Nem épen udvarias, de meggyőző szavakkal ecsetelte a sereg eddigi céltalan működését; követelte, hogy legalább a veszélyeztetett Veterani-féle hadtestet mentsék meg, és ismételten ajánlkozott, hogy a segítő csapatokat a legrövidebb úton Lugosra vezeti. Férfiás, nyílt föllépésére a haditanács megállapodott abban, hogy a sereg tovább folytatja útját a Tisza felé, Heister pedig öt lovasezreddel a Maros mentén Veteraninak segítségére megy. Azonban Heister ellenségei titkos intrikákkal még az nap kivítették, hogy a választófejedelem Starhemberg Guidót néhány gyalogezreddel előre küldötte Péterváradra, a visszamaradt gyalogság vezetését pedig a rangban következő Heisterre bízta. Az öt lovasezredet Corbelli grófnak kellett volna Lugosra vezetni, még pedig Borosjenőn át. Miután Heister hiába tiltakozott a haditanács határozatának önkényes megváltoztatása ellen, arra kérte Caprarát: utasítsa legalább Corbellit, hogy ne Borosjenőn át, hanem a Maros mentén vonuljon tovább, különben a segítség későn érkezik s a Veterani-féle hadtest menthetetlenül elvész. Sajnos, a végzetes parancsot nem bírta megváltoztatni.

Másnap, szeptember 19-én a gyalogságnak Szegedre kellett volna vonulnia, Corbelli hadosztályának magát takarmánnyal ellátnia, a többi lovasságnak pedig a takarmánynak és élelemnek Csanádra való szállítását fedeznie. De alig indult meg a gyalogság, híre jött, hogy a törökök Titelt megint odahagyták és visszatértek Belgrádba. Ennek következtében a választó elrendelte, hogy a gyalogság Starhemberg parancsnoksága alatt csak folytassa útját Szeged felé, az egész lovasság pedig, összesen tizenhat ezred, az ő személyes vezetése alatt a Veterani-féle hadtesttel egyesülni iparkodjék.

Szeptember 19-ike és 20-ika hosszas előkészületekkel telt el, végre 21-én a gyalogság Szeged felé, a lovasság pedig Borosjenő felé megindult. De oly lassan haladtak előre, hogy csak 24-én érkeztek Lippa közelébe, ahol rémülve hallották, hogy a Veterani-féle hadtestet a törökök Lugosnál csaknem teljesen megsemmisítették s hogy Veterani is elesett.

*

Mikor a császári fősereg még Péterváradnál volt, Veterani tábornagy hadtestével — hétezer lovas, nyolc század gyalogság, továbbá rác és nemzeti (huszárság) milícia — Tótváradnál állott. A hadtesthez tartozó gyalogság egy része Pfeffershofen báró vezérőrnagy alatt Karánsebest tartotta megszállva. Tótváradnál vette Veterani a választófejedelem tudósítását, hogy a fősereg a Maros felé nyomul előre, minélfogva oly mozdulatot tegyen hadtestével, hogy mindkét

sereg, még az ellenség megérkezése előtt, a Maros és Temesvár között egyesülhessen.

Veterani, nehogy a vett parancs szoros teljesítésével Erdély védtelen maradjon, Lugosnál foglalt állást, azzal az elhatározással, hogy ha az ellenség Temesvárra érkezik s a Maros felé tart, ebben az irányban vezeti hadtestét ő is. S hogy az ellenség a Temes folyón át hidat ne verhessen, Hordia (Temesvártól délkeletre, a Temes mellett) felé kiküldötte Steingallenfels báró őrnagyot kétszáz lovassal, továbbá Imorics Antonio ezredet a miliciával, egyszersmind meghagyta nekik, hogy őt az ellenség mozdulatairól idejekorán értesítsék.

Mindezek az intézkedések abban a reményben történtek, hogy a császári fősereg szeptember 5-éig vagy 6-áig annyira előrehalad, hogy hathatósan közreműködhetik. Mikor tehát szeptember 7-én este tíz órakor a lippai parancsnok arról értesítette Veteranit, hogy az ellenség előtte való nap Arad közelébe ért s minden valószínűség szerint legközelebb megjelenik Lippa alatt, Veterani idején valónak találta, hogy a maga részéről a közös akciót megkezdje. 8-án reggel tehát megindult a Maros felé. Az volt a szándéka, hogy csapatait erdőségtől fedezve Lippára vezeti, s vagy a fősereggel egyesülve megtámadja az ellenséget, vagy ha a fősereg még nem volna elég közel, a gyalogságot s a podgyászt védett helyen az erdőben hagyja, a lovassággal pedig 9-én utat tör magának Lippára, hogy ezt a fontos helyet jelentékeny élelmi készleteivel együtt a fősereg megérkezéseig megtartsa.

Körülbelül hat óra járásnyira Lippától Veterani nagy füstgomolyt vett észre Lippa irányában, anélkül, hogy ágyuszót vagy puskaropogást hallott volna. Miután biztosra vette, hogy a török már Lippa alá érkezett, a füstöt arra magyarázta, hogy a lippai parancsnok a túlnyomó ellenségtől szorítva a nehezen védhető várost az élelmi készletekkel együtt felgyújtotta s a várba vonult vissza, melyet a szultán a császári fősereg közeledése miatt nem mer megtámadni. Ebben a föltevésben Veterani, fáradt csapatait nem akarván még inkább megerőltetni, az erdőben tábort ütött s csak néhány tisztet küldött ki, hogy Lippa és Temesvár felé kémleljenek. A tisztek nemsokára visszajöttek, azzal a lesújtó hírrel, hogy a törökök Lippát első rohamra megvették, s hogy ennél fogva a Veterani-féle hadtest a főseregtől el van vágva.

Ugyanakkor, mikor a törökök Lippát elfoglalták, Arnaut basa tíz-tizenkétezer emberrel Boksia (a mai Németbogsán) alá érkezett, az őrséget makacs ellenállás után felkoncolta s a várat lerombolta.

Veterani nem tartotta tanácsosnak, hogy gyöngye hadtestével a túlnyomó ellenség közelében maradjon; ezért, de meg Erdély meg-

védése céljából is visszatért Lugos mellett lévő állásába. Ámde alig érkezett oda, arról értesült, hogy nagyszámú ellenséges gyalogság táboroz a Temes balpartján. Erre táborát hamarosan szekérvárral vette körül, ő maga pedig kémszemlére indult. Körülbelül egy órányira Lugostól rátalált az ellenségre: Arnaut basa volt, aki Boksia lerombolása után seregével északnak fordult, hogy a török fősereggel egyesüljön. Úglátszik a basa nem tudott semmit Veterani hadtestének közelségéről, mert mint a kémek jelentették, s a látszat mutatta: tábor a teljesen védtelen volt. Veterani a kedvező alkalmat fel akarván használni, Arnaut basa táborát megtámadni és szétverni készült. Éjjel tíz óra után Imorics ezredessel s a lovassággal megindult tehát, és nagy ívben megkerülte az ellenséges tábor, hogy a tulsó oldalról jöve elhitesse a basával, hogy a császári fősereg egy része közeledik. Azonban embereinek útközben annyi akadállyal kellett megküzdenniök, hogy csak reggel nyolc órakor érkeztek az ellenséges tábor közelébe. Egy dombról az ellenséges tábor a síkságban maguk előtt látták, de nem vették észre, hogy széles, mély árok veszi körül. (A kémek jelentése téves volt!) Veterani tüstént rohamra vezette csapatait. Szerencsére még idejekorán meglátta az árkot és visszaszólíthatta a vágatva előretörő vérteseket. Háborítatlanul visszatért aztán Lugosra, Arnaut basa pedig még aznap felgyújtotta táborát és visszavonult Temesvár felé.

A török seregnek Lippáról Temesvárra való gyors visszavonulása, melyet csak a császári fősereg közeledésének lehetett tulajdonítani, Veterani tábornagyot arra bírta, hogy kedvező állásában maradjon; annál is inkább, mert biztosra vette, hogy a választófejedelem a visszavonuló ellenséget követni fogja s esetleg Temesvárnál csatára kényszeríti. Föltevésében megerősítette őt a választófejedelem futárja, aki a Nagylaknál levő főhadiszállásról érkezett s azt az üzenetet hozta, hogy miután a lippai élelmi készletek a sereghez nézve elvesztek, a fővezér azon van, hogy Erdélyhez közeledjék. Felszólítja tehát Veteranit, hogy tudassa vele: hol egyesülhetne a két sereg legbiztosabban és leghamarább? Egyszersmind lelkére kötötte, hogy az élelem biztosításáról gondoskodják.

Veterani a választófejedelem üzenetére azt felelte, hogy lehetetlen jelenlegi állását elhagynia, mert a tatárok Ujpalánkán vannak, a török fősereg pedig Temesvárnál áll. Ha ő Aradnak tart, amazok azonnal Erdélyre vetik magukat. De ha a választófejedelem Temesvár felé vonul és odaérkezésének napját vele tudatja, az ellenséget két oldalról megtámadhatnák. Ha nem akarna csatába bocsátkozni, Hordian át visszaszoríthatnák s aztán Temesvárt foghatnák ostrom alá.

Óráról-órára várta Veterani az újabb futárt, ki a választófejedelem közeledését hírül hozza, s csak attól tartott, hogy

az ellenség erről előbb értesül és további visszavonulással a csatát elkerüli. Azonban egy szerencsétlen véletlen s a főserегnek nem is álmódott manővrírozása Veteraninak minden tervét meghiusította, s őt magát veszélybe döntötte. A Makón, szeptember 18-án elfogott felcsert, mint azt Heiszter tábornagy előre megjósolta, a törökök csakugyan Temesvárra vitték. Vallomásából a szultán megértvén, hogy a császári főserег visszavonult, azonnal elhatározta, hogy teljes erővel megtámadja Veterani elszigetelt hadtestét, s azután Erdélybe tör.

E közben Veterani, hogy lovassága számára új legelőt nyerjen, Lugoson alul volt táborát odahagyta, s a várostól északra körülbelül félóránnyira ütött táborát igen előnyös helyen, amennyiben a táborát arcvonalban és hátban mocsár, oldalt pedig szekérvár vette körül. II. Musztafa szultán, hogy tervét végrehajthassa, 2000 válogatott lovaszt indított Lugos felé. Az volt a feladatuk, hogy Veterani hadtestét lekössék, s a török főserег közeledését maszkírozzák. Szeptember 20-án napfölkeltkor érkeztek Veterani tábora elé, s a tábori őrséggel mindjárt heves ütközetbe bocsátkoztak, amely rövid megszakítással az éj beálltaig tartott. Veterani és Truchsess altábornagy személyesenintézték a védelmet s az ellenséget újra meg újra visszaverték. Miután Veteraninak a megváltozott helyzetről nem volt tudomása, eleinte azt hitte, hogy az ellenség támadása csak azért történik, hogy azzal a szultán visszavonulását eltakarják. S mivel a törökök oly makacsul folytatták a harcot, lehetségesnek tartotta, hogy az csak bevezetés egy komolyabb támadáshoz, amellyel a szultán a keleti szárnyát fenyegető veszélytől szabadulni akar. Még mindig bízva a császári főserег közeledésében, hogy erejét egyenlőtlen harcban kockára ne tegye, elhatározta, hogy a túlnyomó ellenség elől harcolva Erdély határáig húzódik, egyúttal oly ellenállást fejt ki, hogy az ellenfelet lehetőleg feltartóztassa, s így a választófejedelemmel való együttműködést elősegítse. S hogy szándékát annálinkább keresztülvihesse, meghagyta Viard őrnagynak, hogy az élelemért Tótváradra küldött és visszatérőfélben levő háromszáz lovasával Lugos s az erdélyi határ közt álljon lesbe, hogy szükség esetén támogassa a hadtest visszavonulását.

Szeptember 21-én virradatkor jelentékeny ellenséges csapatok közeledtek, miért is Veterani kénytelen volt a tábor bejáratát négy ágyúval s egy mellvéddel elzárni. Ennek láttára a török gyalogság a táborra vetette magát és pedig oly erővel, hogy csak heves tüzeléssel lehetett visszaűzni. Déli tizenkét óráig a törökök meg-megújították támadásaikat, melyekkel a sáncmunkálatok befejezését megakadályozniok sikerült. A harcban ekkor rövid szünet állott be. Veterani már-már azt hitte, hogy az ellenség abba hagyja az ütközetet, mikor egyszerre tábori

dobszó hallatszott és Ahrends ezredes egy magas fáról jelezte, hogy a török főszereg a Temes mindkét partján előrenyomul. A tábornagy még most is bizott az ígért segítségben s az ellenség támadását annak tulajdonította, hogy a császári főszereg a szultánt hátulról szorongatja. A túlnyomó ellenség közelsége miatt a rendezett visszavonulás Erdély határához immár lehetetlennek látszott. Veterani ennél fogva elhatározta, hogy táborában, amely élelemmel is eléggé el volt látva, mindaddig tartja magát, míg nem helyzete a császári főszereg közeledtével kedvezőbbre fordul.

E közben a törökök sűrű tömegekben nyomultak előre. Veterani nagy körültekintéssel a legmakacsabb védelemre készült. Miután a megkezdett sáncmunkálatokat már nem lehetett befejezni, a tábor gyöngye pontjait a katonáknak maguknak kellett megvédeniök. A szűk helyen még csatarendbe sem állhattak, mikor a tábor bejáratát a törökök vad ordítással megrohanták. Egy óránál tovább tartották magukat a Liechtenstein-ezredbeli vitéz muskotélyosok a tízszeres ellenséges erővel szemben, míg nem lövészerük fogytával visszanyomták s a hátrább álló csapatokra vetették őket, melyek ennek következtében megzavarodtak. A törökök győzelmi mámorukban orditozva benyomultak a táborba, de Veterani néhány századdal megfutamtotta őket. Most a török lovasság körülfogta a tábor, a mocsarak száraz helyein szándékozván benyomulni, s miután ez nem sikerült, megint a tábor bejárata ellen intézte támadásait. A török gyalogság is, mely a tábor minden oldalról körülvette, újra meg újra támadott. A császári csapatok vezérük példáján lelkesülve, elszántan küzdöttek, de a túlnyomó számban lévő ellenségnek több ponton végre mégis áttörnie sikerült. Veterani kénytelen volt a fenyegetett helyekre sietni, mire az ellenség elől teljes erővel támadva, az ágyukat elfoglalta s a védőkre irányozta, majd az erre támadt zavarban tömegesen a táborba nyomult.

Veterani belátta, hogy a további harc vitéz csapatainak teljes romlásával végződhetik. Elhatározta tehát, hogy erejének végső megfeszítésével utat tör magának és előbbi táborába vonul vissza, ahol kedvezőbb viszonyok között folytathatja az ellenállást. Karddal kezében, néhány hamarosan összeszedett lovasezreddel csakugyan sikerült az ellenséget emberfőlötti harcra a táborból kiűzni, mire Truchsess altábornagy a csapatokat visszavonulásra sorakoztatta. Ámde a visszavonulás csak folytonos küzdelemmel történhetett. Veterani, noha négy súlyos sebből — fején, hátán és jobbkarján — vérzett, a hátvédet ismételve támadásra vezette, de a vérvesztéstől elgyengülve, lován alig tarthatta magát. Környezete kérve-kérte, hogy vitesse el magát a harctérrel, ám a hős hallani sem akart erről. „Még nincsen veszve

semmi! Én legyek az első, aki menekül?" — mondotta és katonáit tovább is kitartásra buzdította. Végre mégis át kellett adnia a parancsnokságot Truchsess altábornagynak, mire hintóba ültették s a karánsebesi úton, amely még szabad volt, elvitték.

A visszavonulás láttára a törökök vérszemet kapva, még dühösebben támadtak. Három oldalról vetették magukat a hátvédre. A sereg zöme épp akkor vonult a táboron keresztül, ami az ellenségnek folytonos ágyúzása közben csak rendetlenül történhetett. Négy óráig tartott az öldöklő harc a táborban. A többnyire lovasságból álló hadtest a szűk helyen nem fejthette ki erejét, a zavar mind általánosabb lett s a lovasság végre is menekülni volt kénytelen. A Liechtenstein-ezredbeli muskotélyosok nem törődve életökkel a szekérvárra vetették magukat, hogy a lovasság visszavonulását fedezzék. Sikerült is az ellenséget félóránál tovább feltartóztatniok, mígnem egy szálíg levágták őket.

A császári lovasság, amely rendetlenül az erdélyi határ felé sietett, csak a véletlennek köszönhette, hogy nem jutott a gyalogság sorsára. A tábori harc közben ugyanis a tatár khán hordáival lesbe állt, minek következtében a Veterani-féle hadtest maradványa is megsemmisült volna, ha Viard őrnagy, aki Veterani parancsát szerencsére nem kapta meg, útját Lugos felé folytatva, a tatárookra nem bukkan. Nyomban hátban támadta meg őket, úgyhogy vad futásnak eredtek. A szétvert hadtest összegyűjtésére mindazonáltal gondolni sem lehetett, mert az ellenség szüntelenül a császáriak sarkában volt. Több sikertelen kísérlet után Truchsess altábornagy végre futárt küldött Karánsebesre Pfeffershofen vezérőrnagyhoz, azzal az üzenettel, hogy a hadtest részéről ne számítson segítségre. Ha a helyet sikeresen nem védelmezheti, vonúljon vissza a Vaskapú-szoros felé.

Két óra múlva az ellenséges lovasság szerencsére abban hagyta az üldözést, s így Truchsess altábornagy, aki Dietrich ezredessel előre sietett, a Vaskapunál körülbelül négyezret összegyűjthetett emberei közül.

Veteranit e közben utolérte végzete. Kisérete a zűrzavarban egy járatlan mocsárba tévedt. Miután a nehéz hintóval bajos volt csak egy lépésnyire is tovább menni, egy török lovas csapat pedig félelmetesen közeledett, nem maradt más hátra, mint lovon kísérelni meg a mocsárból való kijutást. Az elalélt hadvezért lóra emelték tehát. Egyfelől Petrás nevű trombitás, másfelől egy vértess támogatta, Leiningen gróf alezredes és Visconti gróf pedig néhány vértessel az ellenséget távol tartani igyekezett. Ámde a törökök csakhamar utolérték őket, a vértesseket rövid küzdelem után levágták, aztán Veteranira vetették magukat. Ekkor már csak Petrás volt mellette, mert társa a törökök

közeledésére gyáván megfutott. Karjaiba fogva a tábornagyot, törökül és szerbül azt kiáltotta a közeledő törökök felé: „Ez Veterani tábornagy, akiért busás váltságdíjat remélhetnek, ha életben hagyják!” Mindhiába. Egy török kardjával az eszméletlen hadvezér födetlen fejére vágott, egy másik hajánál fogva lerántotta a lóról, miközben Veterani lába a kengyelvekben megakadt. Petrás odaugrott, kiszabadította a sebesültet veszélyes helyzetéből, s újból nagy váltságdíjat ígérve, a törököket arra kérte, hogy a generális életének kegyelmezzenek. Válaszúl Petrást megkardlapozták, majd hurkot vetve a nyakába félre rántották oly erővel, hogy nyomban eszméletét veszítette. Mikor ismét magához tért, látta, hogy néhány török Karánsebes felé hurcolja. Messziről hallotta még Veterani gyenge segélykiáltásait, de őt magát nem látta többé. Vajjon az ellenség keze alatt nyomban vérzett-e el a hős, vagy csak később ölték-e meg: ki tudja?

Petrás, aki néhány nap múlva kiváltotta magát a fogságból, visszatérése alkalmával elmondta, hogy szeptember 25-én, mikor mint foglyot Karánsebes felé hurcolták, egy vérteshadnaggal találkozott. Ez azt beszélte, hogy a szultán a foglyok között szorgosan kereste Veteranit, s mivel a hadnagynak szép lova volt s a hátvéd-ből fogták el, a szultán azt hitte, hogy ő a generális. Hiába erősítette a hadnagy, hogy ő csak alárendelt tiszt: nem hitték el, sőt egy töröknek, ki a császáriak fogságából megszökött, bizonyítását is kétkedéssel fogadták. Csak mikor a szultán elé egy levágott, őszhajú fejet hoztak, melyen hátul mély seb tátongott, továbbá egy rózsafüzért, rajta lógó aranypecséttel s egy rézmedaillonnal (e tárgyakat Veterani mindig magával hordta), győződött meg a szultán tévedéséről.

A Lugos mellett vívott csatában a császáriak kétezeröttszáz embert veszítettek. Az elesettek között volt Mirmillis gróf alezredes és Reichard őrnagy. Schenkendorf alezredes, továbbá Cusani gróf és majdnem valamennyi törzstiszt megsebesült. Imorics Antonio ezredes súlyos sebet kapott és fogságba esett. Az ágyuk s a társzekerék nagymennyiségű élelmiszerral a törökök kezébe kerültek. Az ő részőkről több mint tízezer ember lelte halálát, köztük három basa.

Veterani hősieles ellenállása nem volt hiábavaló. A szultán a szenvedett nagy veszteség miatt Erdélyt nem merte megtámadni. Megelégedett az elhagyott Karánsebes feldúlásával s az ott talált nehéz ágyuk elhurcolásával, aztán Orsován át sietve hazatakarodott.

A Veterani-féle hadtestet ért katasztrófa hírére a főszereg működésében újabb fennakadás állt be. A hadvezetőség tanácstalanul állt az eseményekkel szemben. Miután Erdély úgyszólván védtelen volt, a főszeregnek figyelmét a benyomulni készülő ellenség visszaűzésére kellett volna fordítani s e célból egyenes úton a Maros mentén

Erdélybe vonulni. Ahelyett azon tanakodtak: vajjon Erdély megmentésére egyáltalában kísérletet tegyenek-e, vagy sem?

S mivel a Maros jobbpartján vezető utat nem tartották eléggé biztosnak, a szeptember 21-én tartott haditanácsban szó volt róla, hogy ha valamit akarnak tenni Erdélyért, az csak Jenőn át lehetséges. A császári generálisok, különösen Heister és Corbelli gróf a leghatározottabban tiltakoztak ez ellen, attól tartván, hogy mire Erdélybe érkeznek, az ott lévő haderőt a törökök megsemmisítik, a tartományt elfoglalják s akkor veszély fenyegeti a császári fősereget és Magyarországot is. Azonban a választófejedelmet és Caprarát nem tudták meggyőzni nézeteik helyességéről. Ezek Erdélyt, mint tarthatatlant magára hagyták s Jenőn és Nagyváradon át Somlyó felé akartak vonulni, hogy Felsőmagyarországot biztosítsák. Csak mikor szeptember 25-én Jenőn a Truchsesstől érkezett futártól megtudták, hogy Truchsess mintegy háromezer lovassal Déva és Szászváros között, Pfeffershofen pedig Szebennél foglalt állást, s hogy az ellenség Orsova felé huzódott, vezették a sereget Almáson át Dévára. A sokat veszített erdélyi hadtestet s az Erdélyben maradt ezredeket másokkal váltották föl, aztán Magyarországra téli szállásra vonultak.

A dicstelen hadjáratot a választófejedelem Kolozsvárra nagy áldomással fejezte be. „Szörnyű italt mívelének“ — írja a kolozsvári lakomáról a jó öreg Cserei Mihály. „Noha a gubernátor is erősen íhatott, de az elektor mind kiívá őket és az asztalnál a nagy erős ezüst tányért úgy egybe hajtogatta, mint az papirost. Bárcsak esze lett volna annyi, mint ereje. Én semmi fejedelmi virtust nem láthattam benne.“

Temes vármegye négy utolsó nemesi felkelése.¹⁾

Irta: HERMANN GYÖZÖ.

Bevezetés.

A bevezetés arra való, hogy az zsinórmérték legyen, mellyel a maga egészében tudja felfogni az olvasó a könyvet, mellyel foglalkozni akar. Tehát jelezze a határokat, melyek közt a könyv mozog és jelölje meg a főbb mozzanatok, mint a térkép a folyókat és hegyvonulatokat. Ha valaki a bevezetést elolvassa, áttekintésének kell lennie az egész műről. A könyv szellemi kontúrjai úgy bontakozzanak ki, mint a messzi tájkép az utas előtt. Ha nem ilyen, meg kell tanulni a tartalomjegyzéket. De mennyivel jobb, ha gondolatok és nem címek szerint csoportosíthatunk!

A vezető gondolat az, hogy a magyar nemesség a monarchia háborúját lélekben is magáénak tekintette, s páratlan készséggel segítette az uralkodót, hogy lehetőleg kivette részét a házi tűzhely védelmében. Ezt mutatja mind a négy felkelés története, mely összetartozik, mert ugyanannak a nemességnek katonáskodását adja elő. A szereplő személyek javarésze több felkelésben vesz részt. Ezért szólnunk kell sorban az 1797-iki, 1800/1-iki, 1805/6-iki felkelésről, melyek közös jellemvonása, hogy későn hívták egybe s ütközetben nem vett részt. Azután tüzetesebben kell szólnunk az 1809-ikiről, melynek a

¹⁾ Források: *Horváth Mihály*: „Magy. történelme.” II. kiadás. Pest, 1873. VIII. k. 349–350. és 365–384-ig. — *Millenáris történelem*. Marczali 1711–1815. VIII. k. — *R. Kiss István*: „Az utolsó nemesi felkelés.” Eddig I. k. Budapest, 1909. Illusztrált emlékmű. — A temesvári városi levéltár adatai 1796–1811-ig. — A temesmegyei levéltári adatok 1796–1809-ig. — *Kisfaludi Kisfaludy Sándor*: Minden Munkái. IV. kiadás. Kiadja Dr. Angyal Dávid, VIII. k. Budapest, 1893. — *Corpus Juris Hungarici*. Szerk. Dr. Márkus Dezső, Budapest. — *Dr. Berkeszi István*: A temesvári hírlapírás története és kisebb munkái. — *Dr. W. Varges*: Neueste Geschichte. A „Bibliothek des allgemeinen und praktischen Wissens” vállalatban közölt kitűnő cikk. Bong et Co. Leipzig, 1905. VI. köt. — *Gyakorlás Regulamentuma* a magy. felk. nemesség gyalogságának számára. Pest, 1809. Városi könyvtár XVIII. a. 67. — *Gyakorlás Regulamentuma* a magy. felk. nemesség lovasságának számára. Pesten, 1809. XVIII. 46. — A szolgálatot illető szabások kérdésekbe és feleletekbe foglalva a magyar nemesség lovasságának számára. Pest, 1809. XVIII. a. 45. — *Wertheimer Ede*: Ausztria és Magyarország a XIX. sz. első tizedében.

győri csatában jutott nagy szerep. Azért a tulajdonképeni felkelés fejtegetése előtt annak országgyűlési megszavazását és a felkelés módjait ismertetjük. Azután következik az értekezés főrésze: az 1809-iki, utolsó nemesi felkelés története. Az egész dolgozathoz levonható tanulság az, hogy Temesmegye a nagy részvételnél fogva — melyre elégtelen nézhet vissza — a nemzeti ügy terén vezető szerepet vitt Délmagyarországon.

I.

1797.

Nagy szorultságban hívta össze I. Ferenc a rendeket 1796. nov. 6-ára Pozsonyba. A direktórium elleni háború szerencsétlen fordulatot vett a Habsburgokra. Károly főhercegnek, az alig 25 éves új fővezérnek mesteri terve Délnémetországban ugyan győzelemre vezetett és a francia csapatok a Rheinig szorultak vissza; de Bonaparte Napóleonnak, a 27 éves szintén új fővezérnek pótvölgyi győzelmei a franciáknak biztosították fölényt. A Mondovi s kivált a Lodi melletti Beaulieu-n nyert győzelem folytán az osztrákok szövetségei kiléptek a koalícióból, mint Nápoly, vagy fegyverszünetet vásároltak, mint VI. Pius (1774—99), Parma, Modena, Velence. Hiába vitték hazánkból az „önkénteseket” vasban a csataterre, az ellenség csakhamar az örökös tartományokat fenyegette. Ferenc tehát összehívta azokat a rendeket „akiknek elődei . . . a birodalmat megmentették.”¹⁾ A tanácskozás alatt Arcolenál (nov. 15.) Alvinczy újból csatát veszített. A rendek megértették a nagy vihar előjeleit és bőkezű ajánlataikkal a király teljes megelégedését vívták ki. Felhatalmazták a királyt nemesi általános felkelés hirdetésére és megszavaztak 50.000 ujoncot, 2,040.000 mérő rozsot, 80.000 lónak 3,076.000 mérő zabot, 20.000 ökröt és 10.000 lovat. Ez az országgyűlés töltötte be a Sándor főherczeg halálával megüresedett nádori méltóságot is József főherceggel, aki hosszú 52 éven át viselte azt. Ő lesz méltóságánál fogva a fővezére mind a négy tárgyalandó felkelésnek. Ezalatt Itáliában Napóleon lépésről-lépésre haladt. Megverte mind a négy ellene küldött sereget,²⁾ Mantua 1797 febr. 3-án megadta magát és így nyitva állt az út Wiennek. Napóleon márc. 24-én ér Leobenbe s maga kínál fegyverszünetet. Mikor már megkezdődött a békealkú, mely ápr. 18-án a leobeni fegyverszünetre

¹⁾ Marczali, Millenáris Tört. VIII. 567. l.

²⁾ Majdnem csupa öreg ember vezérkedett így: Wurmser (1724—1797), Beaulieu (1725—1810), Alvinczy (1725—1810). Mikor ezeket már megverték, küldték oda Károly főherceget.

vezetett, akkor szólította fegyverbe a király a nemesi felkelést. Az erre vonatkozó leírat a kir. udvari kancelláriából ápr. 14-én ér Temesvárra.¹⁾ Az 1796-iki törvényre hivatkozva felkelést hirdet, mert mindig a magyarok hűségében volt a bizalma, s nem kételkedik benne, hogy most is a haza védelmére fognak sietni. Kerületi tábornokokká kinevezi a Dunántúlra: galánthai Eszterházy Miklós vezérőrnagyot, Dunáninnenre: erdődi Pálffy Miklós vezérőrnagyot, Tiszáninnenre: báró Mészáros János altábornagyot, Tiszántúlra: miháldi báró Splényi Gábor altábornagyot, Horvátországba: gróf Pejácsevics Antal vezérőrnagyot, kik a nádor, mint főparancsnok alá tartoznak.²⁾

A nádor ápr. 27-éről büszkeséggel küldi el Pestmegye előkészítő bizottságának javaslatait, hogy kövessék őket.³⁾ Valóban nagy terhet vállalnak. Szerintük a törvény szelleme a szükség szerint egyszerűbb, másszor kevesebb terhet ró a nemességre, ennél fogva, minthogy most a monarchia nagy veszélyben van, a bizottság reméli, hogy a rendek az 1741: LXIII. példájára minden nádori porta után legalább 100 frtot fognak adni az insurrectionális cassába anélkül, hogy az precedenst képezhetné. S mivel 500 frt. a létminimума egy családnak, fizessenek 500—2000 frt. jövedelem mellett 100 után 1 frtot, 2000—4000 mellett 2 frtot s. i. t. 20.000-en felül 8-at. A cassa és egyéb szerelvények kezelésére állítsanak fel „Permanens Deputatio“-t. Ezzel az állandó bizottsággal a későbbi felkelésekben is találkozunk.

Alig kezdődik meg a készülődés, megérkezik az ápr. 18-iki leobeni fegyverszünet híre béke hírek kíséretében. A király aggódik, hogy

¹⁾ Vármegyei levéltár 1797. 388. szám. Franciscus, Pálffy, Somogyi aláírással.

²⁾ U. o. A rangszerű elnevezés abban a korban ez:

Latinul	Magyarul	Ma
regarius	közvitéz	legény
corporalis	káplár	káplár
vigiliarum magister	strázsamester	őrmester
inferior locumtenens, (= lieu-tenant = hely-tartó)	alhadnagy	hadnagy
superior locumtenens	főhadnagy	főhadnagy
centurio, seu capitaneus	százados kapitány	kapitány
supremus vig. magister	főstrázsamester	őrnagy
vice colonellus	ezredes másodkapitány	alezredes
colonellus	ezredes kapitány	ezredes
generalis vig. magister	generális	vezérőrnagy
campi marechalli locumtenens	—	altábornagy
campi marechallus	—	táborszernagy

³⁾ U. o. 410. sz.

ez majd visszatartja a rendeket, azért figyelmeztetést küld szét, hogy a békehir nem alapos, azért igyekezzenek minél előbb a rendelt helyekre.¹⁾ Nyomaték kedvéért megengedi, hogy oly tettekért, mikért a rendes katonaság M. Terézia rendjelet, vagy emlékérmét kap, az insurgensek közül a nemesek szintén M. Terézia rendjelben, a nem nemesek emlékéremben részesüljenek.²⁾

Erre megindul a felkészülés. Temesvárott 1797. évi Szt. János hava 23-án Splényi elnöklete alatt konferenciát tartott 7 megye küldötte:³⁾ Csongrád, Békés, Csanád, Temes 3—3, Arad, Torontál, Krassó 2—2 képviselővel. A temesiek: „k. tanácsos és első alispán Tormássy Antal úr, k. tanácsos és administrator Deschan József úr, a felülvemesség százados kapitánya Pósfay József úr.“ Határozataik: 2 sereget állítanak: I. Békés, Csanád, Temes, Torontál nemességéből ötvénesi Lovász Zsigmond temesi főispán ezredes kapitány vezérlete alatt; melléje kinevezik ezredes másodkapitánynak Étskay Lázár Ágostont, főstrázsamesternek Pósfay József százados kapitányt. II. Arad, Csongrád, Krassó nemességéből gyoroki Edelspacher Zsigmond aradmegyei alispán vezérlete alatt; alezredes lesz tóthvárad Kászony József krassói első alispán; főstrázsamester lesz Böjtös Imre csongrádi insurgens kapitány. Napi zsold gyanánt 12 kr.-ban egyeznek meg. A tisztek fizetése akkora, amekkorának a törvény előírja. Az első sereg auditora lesz Grátzky János, a másiké Bartóság Lipót. Temes adott még r. k. papot Kiss György külsővárosi plébános személyében és óhitűt Nicolajevits Alexius csókai pópa személyében. A „külsővárosi“ alatt gyárvárosit kell értenünk, mert a józsefvárosi plébános 1797—1811. Lőw József volt.⁴⁾ A sereg begyakorlása a ker. generális által magyarád kiadott zsinórmérték szerint történik. Splényinek asztalpénz címen évi 8000 frtot állapítottak meg (= a feldmarsalléval). Végül figyelmeztetett Splényi arra, hogy Szt. Jakab hava 1. és 6. közt „múlhatatlanul“ útnak fognak indulni a tábor felé.

Az elindítandó seregnek Temesre eső részét Lovász főispán elnöklete alatt máj. 8-án összeült bizottság osztotta fel. E repartitio szerint a kamarai administratio egymaga ad birtokai után 182 lovast, aminek fejében az operationális cassába 28.270 frt. 40 kr., a stipendiális cassába 3 hóra 5581 frt. 20 kr. jár. A földesurak összesen 232 ¹⁹/₄₀ lovasra voltak kötelezve, ami az operationális cassa számára 56.534 frt. 58 kr.-t, a stipendiális számára 7987 frt. 54 kr.-t jelentett.⁵⁾ A

¹⁾ U. o. A kancelláriából máj. 1-ről. 418. szám.

²⁾ U. o. máj. 7-ről. 422. szám.

³⁾ L. a konferencia jegyzőkönyvét. Vm. ltár 706. szám.

⁴⁾ Láng Dávid c. kanonok úr szíves közlése.

⁵⁾ Vm. ltár 800. szám.

„cassirius“ (rationum ductor, később perceptor) Niameessny Antal.¹⁾ Az említett reparticionáltakhoz járulnak még önkéntesek és törvényes kötelezettségen felül kiállítottak. Ránk maradt a felkelők teljes névsora, mely 265 emberről szól.²⁾ A szervezet a következő: a ker. generális mellett volt 13 főnyi törzs (Staab): ezredes, alezredes, őrnagy, auditorkapitány, 3 „regement káplán“, adjutáns főhadnagy, sereg orvos, felcser (= Feldscherer, sebész), furier (= szállásoló), vétkesek gondviselője (Profósz), mészáros. Ezeket az I. sereg stabális cassájából fizették, melyet a megyék tartottak fenn.³⁾ A kivetés a részvétel arányában történik. A sorrend ez: a törzs összes egyhavi kiadása 943 frt. 40⁵/₈ kr., ebből fizet:

Temes 229 ¹ / ₈ porta után	436 frt. 34 ³ / ₈ kr.-t
Torontál 187 ⁶ / ₈ p. u.	358 „ 4 ⁶ / ₈ „
Békés 39 p. u.	74 „ 25 ⁵ / ₈ „
Csanád 21 p. u.	40 „ 4 ⁵ / ₈ „
Temesvár városa 18 ¹ / ₈ p. u.	34 „ 35 ⁷ / ₈ „
Summa	943 frt. 49 ⁵ / ₈ kr.

A törzs tisztjeinek és embereinek fizetései egyszersmind a többi csapat fizetési viszonyait világítják meg.⁴⁾

A generális havi fizetése a stabális cassából	126 frt. 51 ³ / ₈ kr.
Ezredes	122 „ 1 ³ / ₈ „
Alezredes	85 „ 57 ² / ₈ „
Őrnagy	70 „ 49 ³ / ₈ „
Auditorkapitány	34 „ 40 „
3 káplán à	18 „ 6 ⁴ / ₈ „
Főhadnagy	25 „ 54 ¹ / ₈ „
Orvos	23 „ 2 ² / ₈ „
Sebész	17 „ 14 ¹ / ₈ „
Szállásoló	9 „ 32 ⁴ / ₈ „
Vétkesek gondviselője	17 „ 14 ⁴ / ₈ „
Mészáros	10 „ 24 „
Summa	598 frt. 4 kr.

¹⁾ U. o. 752. szám.

²⁾ Vm. ltár 1798/1. számhoz csatolva.

³⁾ L. az 1797. júl. 5. Gyulán kelt jegyzéket. U. o. 800. b. szám.

⁴⁾ Sajnos, a fizetés kérdését nem tudtam egész tisztán meglátni, s így kénytelen vagyok megelégedni az adatok leközlésével. Ugyanis az idézett jegyzék szerint 274 embernek jár rendes zsold és 284 kenyér, meg 301 lóporcióra van szükség. A kiadásokból jut a generálisra 126⁵⁴/₈ frt., a törzsrre 471 frt. 9³/₈ kr. (fele a fenti 943 nak!), a temesi insurgensekre 2073 frt. 30 kr. jut. Ez összesen 2671 frt. 34 kr. De mennyi időre? Ehhez járul Niameessnynek Újarad 1797. dec. 26. kelt jelentése, hogy a stabális cassa okt., nov. és dec.-ben 3415 frt. 30⁷/₈ kr.-t vett be és 1987 frt. 8²/₈ kr.-t adott ki, ami körülbelül az 598 frt. 4 kr. 3-szorosa! Tehát valószínűleg egy hóra szól.

A törzshöz sorakozott megyénkint az insurgens milícia. A két szélsőség Temesmegye 265 emberrel és Csanádmegye 2 tiszttel, 5 altiszttel és 47 közlegénnyel. A temesiek közül (5 kocsiszt leszámítva) van 16 tiszt és stabális ember (parancsőrtiszt, kovács stb.), 4 őrmester 1 zászlótartó, 10 káplár, 10 vicekáplár és 219 legény. A temesi tisztek: Pósfay József őrnagy (néha 2 „f“-fel), Koppauer Ignác 1. kapitány, Kövér Antal 2. kapitány, Knezsik Ignác 2. kapitány, Tormássy József főhadnagy, Zombath Ignác hadnagy, Spech István hadnagy, Maak György adjutáns, Niamessny Antal pénztáros.

Temesvár városának, mint láttuk, 18¹/₈ telek után kellett volna hozzájárulnia. Tormássy Antal alispán máj. 12-én szólítja fel, hogy a telkei után járó 1812 frt. 30 kr.-t fizesse meg.¹⁾ De a város a nádori leiratra utal, mely szerint csak 17³/₈ porta után fizet. Tormássy máj. 22-ről figyelmeztet, hogy 30-ig össze akarják vonni a sereget,²⁾ azért haladéktalanul fizessenek 17²/₈ porta után 1776 frt. 40 kr.-t. Ha bebizonyítja a város, hogy csak 17³/₈ után fizet 1737 frt. 30 kr.-t, viszszaírja a 29 frt. 10 kr. A város ezt okiratilag igazolja. Érdekes példája annak, hogy ha pénzről van szó, mekkora pedantériával kezelik a kérdést száz évvel ennekelőtte is.

A városnak 4⁵/₈ ember felszerelési költségeit is fizetnie kellett. De csak egyet tekintett hivatalos insurgensnek.³⁾ Ez Mayer Ferenc; a többi 3 városi polgár: Zimmermann Antal, Stockinger Antal, Menzl György. A rájuk költött összegek számlája mutatja a felszerelés kiadásait. Fizettek felszerelésért á 86 frt. = 744 frt.; havi ellátási költség á 6 frt. 30 kr. 3 óra = 78 frt.; az ⁵/₈ emberért jár 116 frt. 15 kr.; tehát összes költség 938 frt. 15 kr. A 186 frtban benne van a 3 havi zsold is á 12 kr. összesen 92 napra = 18 frt. 24 kr. A város mint mehalai földesúr is fizetett ekkor 9 frt. 18 kr.-t, de az nem lehetett az egész összeg, mert hiszen 1782. óta a Mehala a város tulajdona⁴⁾ s így okvetlenül nagyobbznak kell lennie a hozzájárulásnak.

Mikor így kiállították és felszerelték a felkelőket, többnyire a katonai raktárakból, honnan kenyeret és takarmányt is kaptak,⁵⁾ július közepe táján útnak indultak. Erre mutat Pósfay őrnagynak egy levele.⁶⁾

¹⁾ Városi ltár 1797. — 1128. szám.

²⁾ U. o. 1199. szám.

³⁾ Városi ltár 1797. aug. 2. — 1812. szám alatt megbizza Stockinger Józsefet, hogy a hivatalos egy és a „Drey anderen“ számára a „Provisorats Cassa“-ból szerezzen be patrontáskát.

⁴⁾ Anton von Hammer, Geschichte der Pest im Temesv. Ban. 115. l. Tem. 1839.

⁵⁾ Helytartótanács leirata a nádor aláírásával máj. 30-ról. Vm. ltár 682. szám.

⁶⁾ Kelt Újarad júl. 12-én. Az alispánhoz csizmákért és nadrágokért, mert rongyosak a katonái. Kéri az alispánt, siessen, még mielőtt parancsot kapnak az indulásra. Vm. ltár 756. szám.

Az összpontosítás Szombathely, Kőrmend, Zala-Egerszeg, Csáktornya és Varasdin vidékén volt.¹⁾

A mozgósítás tehát nagy sietséggel történt. Ez volt az oka annak, hogy a polgári foglalkozásukból előszólitott emberek közt a katonai szellem és fegyelem még nem erősödhetett meg, mikor már indulni kellett. Rendkívül éles világot vet ily belső bajokra Tomchányi Kristóf százados kapitány jelentése Lovász ezredes kapitányhoz,²⁾ hogy: 1. „Soltisz György közember . . . részeges, káromkodó, visszafelelgető, excessivus ember Gyulán borral teli palackkal fején sebesített meg egy cselédet, másnap vason kísértettem, de nem kevés bosszúsággal kellett szenvednem praetendens Nemes Tsatári András közember szavait, . . . ki a sorból ki ugratott és velem illetlenül bánt, ezt ismét gyalog vassal kívántam észre hozni, mire csakhamar N. Kováts István más társával a sorból kiugratott és felettébb betsületem sértése nélkül elfelejthetetlen gorombasággal illettek a sokaság előtt . . . és Mlts Főkapitány úrtól kérem elégtételemet, nem csuda, mert

2. kevés találtatott, ki oldalán függött bádog palackot (Feldflasche) meg nem töltötte volna borral, úton-útfélen ittak, . . . nem engedelmeskedtek . . . a sorból kiugrattak, elmaradoztak szántsándékkal,* hogy a sor után ugrathassanak stb. — Eddig a jelentés, melyre nincs meg a válasz, hogy az ezredes kapitány mit szólt hozzá. Ha tekintetbe vesszük, hogy a magyar nemesi természet mily nehezen tűrt fegyelmet, s hogy máról-holnapra lettek katonákká, sokan nem szívesen, úgy nem is csodálhatjuk az ily jeleneteket.

Nyílt kérdés, hogy meddig jutottak, mert Marczali szerint Ferenc király a nyugati határon megszemlélte az insurrectiót,³⁾ s nincs okunk feltenni, hogy ott nem voltak, mert a nyár folyamán volt rá idejük. És valószínűleg okt.-nov.-ben jöttek vissza, mert br. Splényi Gábor Aradról nov. 23-ról ír a megyének, hogy a mai napon tartatott mustrán oly meglegedést szerzett a nádor, hogy szóval és levélben is kifejezte; azután a maga részéről is megdicséri a felkelőket.

Nemsokára megjön a szétozlató parancs is. Ferenc (Wien, dec. 19.) tudtul adja, minthogy a francia köztársasággal Campo-Formidóban okt. 17-én megkötötték a békét és a birodalmi rendek dec. 1-én Rastadtban aláírták,⁴⁾ ideje, hogy a felkelők is megtérjenek házi tűz-

¹⁾ Gr. Soro János altábornagy, bánsági vezénylő tábornok átirata 1797. júl. 1-ről. Vm. ltár. 807. szám.

²⁾ Kelt Békésen júl. 17-én. Vm. ltár 800. szám.

³⁾ Milleniumi Történet VIII. 568. l.

⁴⁾ Rastadtba kongresszust hívtak volt össze, mert a Rhein balpartja felelő határozni a birodalmi rendek jogához tartozott. Ferenc u. i. Belgiumon, Lombardián

helyeikhez. Dicsérettel bocsátja őket el, neveik örök dicsőségére ezúttal is rászolgáltak. A sereg megszemlélése Szombathely vidékén és a nádor jelentései csak jóról számolnak be. A parancs dec. 26-án érkezett le és a januárius 3-iki generális congregatió olvasták csak fel egyben a nádor leiratával a szétoszlásról.¹⁾ A nádor még hozzáteszi, hogy Ófelsége kegyes elhatározásából az, aki át akar lépni a rendes katonasághoz, megtartja rangját. Aki lovát átengedi, kárpótlást kap érte, ha a lovat hadi szolgálatra alkalmasnak találják. Pósfay is intéz köszönő és búcsúzó levelet a megye rendeihez. Ezután keresztülvitték a feloszlást, mely meglehetősen egy módon történik minden felkelés után, azért csak egynél — az 1809-iknél — tárgyaljuk tüzetesebben. Jan. 15-én Temesvárott bizottság ül össze, hogy kidolgozza Temes-megye kárpótlását Krassó, Csanád, Békés és Torontál részéről, amely megyéknek Temes naturaliakat adott. Benn a megyében pedig következett az, ami kellemetlenné tette a felkelést az illető körök előtt — a reparticionált pénzek behajtása. És az nehezen mehetett, mert a következő években is tömegesen merülnek fel a kifizetetlen számlák és fizetési intések és jelentések. (Pl. Kunnatter senator jelentése Plawschity Pál városkapitányról és több 1797. évi hátralékosról 1800. márc. 18-án.)

Az 1797-iki nemesi felkelés, számszerint 35—40000 ember szétoszlott anélkül, hogy ellenséget látott volna. Egyetlen emléke Berzsenyi Dániel verse „A felkelő nemességhez“. — Kisfaludy Sándor ebben a felkelésben még nem vesz részt, hanem mint tényleges főhadnagy külföldön jár. A zalai nemesség azonban kijelölte volt kapitánynak.²⁾

Összefoglalásul azt mondhatjuk, hogy az udvar a magyar nemesi felkelést nem akarta komolyan venni. Akkor hívták egybe, mikor félábrával már a békében voltak, s oly hamar kívánták a hadsereg előteremtését, hogy az még képzett tisztekre sem tehetett szert, nemhogy jó felszerelésre. Az akkori fejletlen ipar mellett, hogyis tudtak volna egy-két hónap alatt csak egyenruhát is készíteni oly mennyiségben. Hisz a menete a felállításnak ez: nemeseket összeírni, kivetni, pénzt beszédni, hivatalokat felállítani, s csak akkor felszerelni, szemlét tartani. Most kellett volna jöjjön a betanítás, gyakorlás, de már indulni kellett, s alig értek a gyűlhelyre, már vissza is fordúlhattak anélkül, hogy fogalmat szerezhettek volna a hadászatról. Lehet érezni, hogy kivénült intézmény ez, semmi történelmi levegője nincs, de mégis ér-

és Modénán kívül a Rhein balpartját is elvesztette, s értük kárpótlásul az 1797-iki nyár folyamán elfoglalt Veneziát kapta az Etschig Istriennel és Dalmáciával.

¹⁾ Kelt Budán dec. 29. Mindkét leirat Vm. ltár. 1798. évi 1. és 2. szám.

²⁾ Kisf. levele Vizkelety Zsigmondhoz Pinkersdorf 1797. máj. 15. Minden munkái VIII. 109. l.

dekes figyelemmel kísérni, mert évszázados történelmi intézmény halálküzdelmét s kimúlását tárja fel, a mennyiben a következő felke-
lésekben is hasonló tüneteket konstatálhatunk.

II.

1800—1801.

A campoformidói békére nem sok csendes idő következett. Napoleon az egiptomi sikertelen expedicióból (1798 máj.—1799 okt.-ig) hazatérvén, megbuktatta a direktoriumot (1795—99) a brumaire 18-iki (nov. 9.) államesinnnyel és 1799 karácsonyján proklamáltatta magát 10 évre első konsullá. Ezzel a köztársaság 10 évi körfutás után újból a monarchia felé közeledett. Napoleon azzal foglalta el polcát, hogy „a forradalomnak vége”; és tényleg már nem is a nép akarata döntött, hanem a leghatalmasabb emberé — Napoleoné. Ellenségei (Pitt) ezalatt megalkották a második koalíciót Franciaország ellen (1799—1801.), melybe Ausztria is beállott. Napoleon békét szeretett volna, hogy a belügyeket rendezhesse; hiába. Ausztria elbizakodott különösen itáliai sikerein (Stokach—Cassano, Trebia, Novi) és végső leszámolásra készült. De elszámította magát. Eljött 1800 jun. 14-ike, mikor Marengónál Napoleon (illetve Desaix) egy csapással tette jóvá az utóbbi évek vereségeit. Napoleon még júniusban visszatért Franciaországba és a campoformidói feltételek alapján békét kínált. Németországban ezalatt az osztrákok Moreauval szemben csatát csata után vesztek. Ez jul. 15-én Parsdorfban fegyverszünetre vezetett, melyet szeptember végén meghosszabbítottak.

A béketárgyalások alatt hívta egybe Ferenc a nemesi felkelést 1800 szept. 4-én. A körülbelül 45.000 főnyi insurrectio a nyugati határon gyülekezett, mikor a béketárgyalások eredménytelensége folytán november végén az osztrákok újra megkezdték az ellenségeskedéseket. De alig mozdultak ki az Inn mellett elfoglalt erős állásukból, hogy a „régí iskola” elve szerint Moreaut körülfogják, mikor Moreau Hohenlindennél (München közelében) elfogadta a csatát és János főherceget teljesen megverte (dec. 3.). A felkelést ekkor Wien védelmére rendelték, mert Moreau előtt nyitva állott az út Wienig, s ő rögtön meg is kezdte az odamenetelést. De fegyverszünet jött létre Steyrben és nemsokára 1801 febr. 9-én Lunevilleben a békét is megkötötték a campoformidói feltételek alapján. Ferenc erre Wien ápr. 15-én kelt kéziratával elrendeli a felkelésnek — mely atyai szívét kielégítette — szétoszlását.

Temesmegye részvétele röviden a következőkben foglalható össze:

A szept. 4-iki királyi rendelet kihirdetvén a nemesi felkelést, megállapítja a kerületi parancsnokok névsorát. Dunántúl: hg. Eszterházy Miklós; Dunáninnen: Benyovszky András; Tiszáninnen: Mészáros János; Tiszántúl: miháldi báró Splényi Gábor altbnagy, de ez megváltozik, mert tavasszal a generális gróf Gyulai Albert volt.

A megye kézhez vétén a rendeletet, valószínűleg rögtön elhatározta, hogy 3 gyalog századot (centuria) állít, melyekhez valószínűleg október elején egy lovascsapatot (cohors) csatoltak. A költségek kiszámítására szept. 27-én bizottságot küld ki, mely szept. 30-án mutatja be a számlákat. 3 gyalog század felállításának és 3 havi eltartásának költségei eszerint:¹⁾

T é t e l	Porciók ára	Salarium és stipendium (Fiz., zsold)	Összeg
3 kapitány századparancsnok			
à 74 frt. $\frac{4}{5}$ kr.	46 30	222 01 $\frac{4}{5}$	268 31 $\frac{4}{5}$
6 főhadnagy " 27 " 40 $\frac{4}{5}$ "	49 36	166 04 $\frac{4}{5}$	215 40 $\frac{4}{5}$
6 hadnagy " 23 " 20 "	49 36	140 00	189 36
3 zászlós " 20 " 20 "	24 48	61 00	85 48
3 őrmester " à napi 18 "	3 06	27 54	31 00
18 káplár " " 11 "	18 36	102 18	120 54
36 vicekáplár " " 8 "	37 12	148 48	186 00
3 szállásolló (furerius) " 15 " 00 "	3 06	45 00	48 06
3 sebész " " 15 " 00 "	3 06	45 00	48 06
3 dobos " " à napi 6 "	3 06	9 18	12 24
4 0 közvitéz " " 6 "	496 00	148 00	1984 00
Összeg októberre	734 42	2455 24 $\frac{2}{5}$	3190 06 $\frac{2}{5}$
novemberre ismét	734 42	2455 24 $\frac{2}{5}$	3190 06 $\frac{2}{5}$
decemberre " "	734 42	2455 24 $\frac{2}{5}$	3190 06 $\frac{2}{5}$
12 ló az élelmi kocsihoz 3 óra	111 36		111 36
3 kocsi e szerekhez à 8 x . .	9 18	39 36	48 54
A tiszteknek felszerelésre . . .			759 36 $\frac{2}{5}$
18 tiszti ló à 50 frt. . . .			1080 00
543 gyalogos felszerelése à 3 frt.			17919 00
3 élelmi szekér felszereléssel			1443 30
Summa summarum			30932 56 frt.

Vagyis átlag 1 katona teljes felszereléssel és 3 havi eltartással 56.58 frtba került. Október elején²⁾ ugyane bizottság számítja ki a lovascohors költségeit és mindjárt ki is veti. A bizottság tagjai: Klanitzai János alispánhelyettes, elnök; Eteler János kanonok, Aczél István kamarás, Deschan József de Hauzen kir. tan., Tormássy Antal főbiztos, remetei Kőszeghy János, faradi Vörös Ignác, Kraesztenits assessor, Koppauer Ignác, Temesvár primarius bírása, Kulterer József

¹⁾ Aláírta: Makaj Albert, jurassor. Vm. ltár 1067. szám. A tabella összegeinél csak rövidségért van tizedespont, mert akkor 1 frt. = 3 huszas = 60 krajcár.

²⁾ Okt. 8-iki kelettel. Aláírta ismét a bizottság actuáriusa, Makaj. Vm. ltár 1124.

főpénztáros (generalis cassae perceptor), Pósfay József szolgabíró, kir. táblai assessor, Bakos Pál és Makaj.

A bizottság számításai szerint a lovascohors tartási költségei 1 hónapra 1937-21 frtot tesznek ki összesen 177 lovas számára, kikből 160 a közlegény. A cohors felszerelésére kell összesen 37.190-05 $\frac{1}{8}$ frt, ami egy lovasra ad 210-07 frtot. Vagyis az összköltség 3 gyalog centuriára és egy lovascohorsra 68123 frt 3 $\frac{1}{8}$ kr. Kivet a bizottság összesen 68213-56 frtot.¹⁾ Tehát a többlet 90.52 $\frac{1}{8}$ frt. Számítva az esetleges kiadásokat, a lovasok és gyalogosok felosztásán kívül még 15835-22 frt taksát vetettek ki úgy, hogy az összkimutatás 84049-18 frt kivetéséről szól.²⁾ A jelentéshez van mellékelve a lovascohors esetleges januáriusi ellátása is 1955-11 frtban megállapítva. Ami felszerelést a hatóságok nem szerezhettek be, azt a budai gazdasági bizottság (oeconomica commissio) raktáraiból kapták.³⁾ Hogy pedig az élelmezés, elszállásolás stb. egységesen intéztessék, a nádor, kiválósága és az utóbbi insurrectióban szerzett érdemei folytán, Végh Istvánt tábori főbiztossá (supremus campestris commissionarius) nevezte ki.⁴⁾

Említettük, hogy egy lovas 210-07 frtba, egy gyalogos 56-58 frtba kerül ellátással. Ebből felszerelésre a lovasnál 165-54 $\frac{1}{2}$, a gyalogosnál 33 frt esik. Nézzük meg ezeket a felszereléseket közelebbről. A lovas felszerelése a következő:

Egy ló	60 frt. —	kr.
Magyar fanyeregváz	1 " 30	"
Lótakaró	2 " 15	"
Nyeregfelszerelés	13 " 10	"
Egy pár fegyvertok	3 " 15	"
Nyereg tokja vörös posztóból	3 " 36 $\frac{1}{2}$	"
Nagy és kis zabla	1 " 01	"
1 pár kengyel	51	"
A tisztításra vakarók sertével	1 " 06	"
Zsák a lövetésre	17	"
Zabos zsák	39	"
Két kötél	40	"
Vasgyűrűs övek a ló kikötésre	22	"
Kötőpánt a ló 4 lábára	48	"
Báránypőrszegélyes mente	11 " 26	"
Mellény (Pectorale)	4 " 33	"
Cipők	3 " 06	"

¹⁾ A jövedelem nagysága szerint pl. Temesvár városa 101.482-33 frt jövedelem után állít 2 lovast, 6 gyalogost; Vukovics Száva 103.879-42 frt után szintén 2 lovast, 6 gyalogost. U. o.

²⁾ U. o. Nov. 12-én elhatározták, hogy még 16.000 frtot vetnek ki a földesurakra. Vm. ltár 1247. szám. Tartási költségekre kellett.

³⁾ Kimutatás a kivett tárgyakról. Vm. ltár 1170. szám. Kelt nov. 2. 1800.

⁴⁾ Kelt Budán okt. 7. — Vm. ltár 1103. szám.

Köpenygallér (Paenula)	13	frt.	19 ¹ / ₂	kr.
Csizmák (Caligae equitatoriae)	4	"	10 ¹ / ₂	"
Mantlzsák	1	"	54	"
Csákó vitézkötés szegéllyel	2	"	20	"
Sipka			28	"
1 pár corhumorum (?)	3	"	—	
Sarkantyúk és szíjak			24	"
Ellenző a sapkára			12	"
2 pár fehérmű (vestium) fekete nyakravalóval	5	"	—	
Kard (framea)	10	"	—	
Szerelvények reá	1	"	45	"
Tarsoly	2	"	38	"
1 pár pisztoly	5	"	—	
Bádogkulacs			48	"
Kézipénz	6	"	—	

Összesen: 165 frt. 34¹/₂ kr.

A gyalogos felszerelése:

Dolmány 4 ¹ / ₂ rőf szövethől	8	frt.	45	kr.
Mellény	4	"	39	"
Csizma (Caligae)	3	"	18	"
Cipő (Calcei)	2	"	09	"
Csákó felszereléssel	1	"	29	"
Sapka			23	"
Keztyű			15	"
Kenyértarisznya			20	"
2 pár fehérmű (vestium) és fekete nyakravaló	5	"	—	
2 gyalogosnak van egy kulacs			24	"
2 " van egy fejszéje			10	"
Kézipénz	6	"	—	
Kiegészítés			03	"

Összesen: 33 frt. — kr.

A tisztek felszerelése oly drága, hogy az összes tisztek segélyért folyamodnak.¹⁾ A folyamodványhoz mellékelik a felszerelésük kimutatását. Eszerint egy gyalogos tiszt 845:50 frtot, egy lovas tiszt 1208:15 frtot kell adjon e felszereléseért. A két lovaskapitány még azonfelül 430 frt kiadásra van szorítva.²⁾ Máskülömben azonban a megye minden lehető segítséget megad az insurgenseknek. Szept. 26-án elhatározza, hogy ha nem-nemes felcsap insurgentsnek, akkor 6 frt kézipénzt kap, nem sorozzák be a rendes katonasághoz, nem kell fizetnie a „Sessionat Guldent“, személyes robotmunkáktól és szolgáltatásoktól ment élet-

¹⁾ Vm. ltár 1172. szám. 1800 nov. 1-ről.

²⁾ Valószínűen saját lovat is vettek (mint ma). Hogy államit is kaptak, azt mutatja az az adat, hogy Niamessny perceptor Hendrey viceperceptornak lóvásárlásra 19.000 rénes frtot ad. Ebből 260 lovat szerez be 18.372:4 frtéért és a kimutatáshoz csatolja a lovas- és gyalogostisztek nyugtáit a ló átvételéről.

fogytiglan, ha csatában is vett részt; ha csatában nem vett részt, akkor is szabad a családja a terhektől a felkelés tartamára.¹⁾

Még a vezetőségről és a szervezetről kell szólunk. Temesmegye lovassága a „Nemes Bihari Lovas Regiment” tagja volt. Hogy e regimenthez még mi tartozott, arra megfelel az ezredes kapitánya Beöthy László, mikor a következőkép szól róla: „... felsőbb Rendelések szerint az én Vezérlésemre bízott és Nemes Bichar, Arad, Torontál, Temes és Krassó-Vármegyékből össze állított egész Lovas Regiment.”²⁾ Ez állt:

1. Törzsből, melynek tagjai: Beöthy László, 1801 febr. 19. óta ezredes és ezredparancsnok (akkori néven ezred kormányzója); Pottyondy József, ugyanazóta alezredes; Edelspacher Mátyás, ugyanazóta őrnagy; Kayser Sámuel auditorkapitány; Nanta András adjutáns; Sergvel János ezredorvos.

2. Három divisióból (osztály) 2—2 eskadronnal (század vagy svadrony, ebben van 4 Zug = szakasz). Minden században van 6 tisz. Az ezrednek van tartalékosztálya is.

A gyalogságot a vármegyék centuriánként (század) állították fel (körülbelül 180 ember), s ezeket a lovassággal együtt „brigádákba” osztották be, valószínűleg zászlóaljak szerint, mert semmi nyoma sincs annak, hogy ezredeket formáltak volna. A temesi gyalogseregek egy zászlóaljat képeztek³⁾ és ugyancsak Beöthy László brigádájába tartoztak.⁴⁾ Századonként itt is 6 tisz. volt: 1 kapitány, 2 főhgy, 2 hgy, 1 zászlós. A Temesmegyére eső 24 tisz. a következő:⁵⁾ Pottyondy József őrnagy (1801 febr. 19-ike óta alezredes, egyszersmind a törzshöz osztatott be), Tormássy József, Zombath Ignác, Marsovszky, Lábay Mihály kapitányok, Maak György, Melegh János, Klanitzay András, Rác György, Szilágyi Péter, Ruchek Antal, Marsovszky István, Zallár Pál főhadnagyk, Bielitzky László, Horváth Mihály, Miháljevics János, Doborgáczy Lipót, Arsenovics Áron, König András, Holtzer József, Kiss József,

¹⁾ Vm. ltár 404. szám. Ugyanitt Knezsik Ignác szolgabíró a szt.-andrás kerületből 43 lovas és 119 gyal. mutat ki és Vingáról 11 lov., 9 gyal.-t.

²⁾ Beöthy őbester jelentése a megyéhez. Vm. ltár 490. Keresztúr 1801 márc. 31-ről.

³⁾ Az 1801/1432. számú oklevél szerint a „Temeser Insurr. Comitats Bataillon” 18 embert ad át a sorkatonaságnak. A zászlóaljakat azonban parancsnokokról is elnevezik; így a felkelés főparancsnoksága (Ins. General-Kommando) Pozsony okt. 1-ről írja a megyének, hogy a „bestandenés Major Wimpfen Ins. Bataillon” 2042 frt. 15% kr.-t adott a megye számára.

⁴⁾ Az iménti jele tésben: „Reserva nevezet alatt . . . az én Brigádámhoz tartozó Nemes Temes, Torontál, Krassó, Csanád és Csongrád vármegyék gyalog seregeit” stb.

⁵⁾ A fenti folyamodványon. Vm. ltár 1172. szám.

Fauer György hadnagyok, Morvay Dániel, Nauschall József zászlósok. Később Bielitzky főhadnagy lesz, s helyette Bartuska hadnagy szerepel.

Őfelsége okt. 19-én elhatározta, hogy megtekinti az insurrectiót. Azért Splényi Gábor kerületi tábornok parancsban kiadja, hogy pontosan az utasítás szerint felszerelve nov. 15—20. közt érkezzenek meg a tiszántúli hadak Sopron tájékára, mert ott lesz a szemle.¹⁾ De a temesiek nem tudtak ily hamar felkészülni. Pottyondy Lippáról dec. 7-ről jelenti a főispánnak, hogy megérkezett és hogy Maakot Gyarmatáról Budincra küldte; tehát még a megyében vannak.²⁾ Majd jan. 10-én panasz érkezik a megyéhez, hogy a felkelők a kórházban használt szobákat annyira bemocskolták, hogy hosszú időre használhatatlanok. Kéri a főorvos, Schlosser, hogy tisztíttassák ki.³⁾ A harmadik oklevél, mely az insurgensek ittlétét bizonyítja, az a panasz⁴⁾, melyet Soro altábornagy ad be Zombory Mihály főispáni teendőket végző adminisztratornak (1798—1801). Soro János 1790—1805-ig „Kommandierender General im Banat“, vagyis bánsági hadi főkormányzó. A panasz szerint a téli takarókból, miket a felkelők használtak, 2 mázsa, 8 font pamut hiányzik.

Tehát a telet felkelőink itthon töltötték és 1801. február 3-án indulnak csak útnak.⁵⁾ A hohlenlinden vereség után (1800. dec. 3.) Ferenc úgysis lehetetlennek tartotta a háború folytatását és hajlandó lett a békére, mely már keletkezőben van, mikor az insurgensek csak megindulnak. Febr. 9-én megvan a lunevillei béke, a mi insurgens lovascsapatunk pedig ezen a napon Török-Becsén van. Ezzel ez a felkelés is teljesen elveszti történelmi jelentőségét, többé nem élő tényező. Márciusban érkezik meg a gyűlőhelyre és gyakorlatozni kezd Szombathely körül, majd Sopronmegyében gr. Gyulai Albert alatt:⁶⁾ aztán megtekinti őfelsége Neustadtnál az egész magyar és horvát felkelt lovas és gyalog seregeket és haza bocsátja.⁷⁾

Egyszersmind közzé teszi Őfelsége, hogy aki átlép a rendes katonasághoz, az egy fokozattal magasabb rangot nyer, aki hazamegy otthon is használhatja rangja külső jeleit.

¹⁾ Vm. ltár 1169. szám. Kelt Kálló 1800 okt. 25-én.

²⁾ Vm. ltár 1269. szám.

³⁾ U. o. 1801/50. szám.

⁴⁾ U. o. 1801 jan. 23-ról. 57. szám.

⁵⁾ A nemes felkelő lovasság útrendje. Temesvár—Kikinda—Óbecsén át—Nyomjáiig. Vm. ltár 1801/72. szám. Az indulásig 41 ember szökött meg 7544 frt értékű ruhával és 218 frt készpénzzel. Beszámítva az eltartást is, az összes kár 1228 frt 57 kr. — U. o. 458. szám.

⁶⁾ Vm. ltár Beöthy említett jelentése. 1801/430. szám.

⁷⁾ Beöthy jelentésében 1801. ápr. 15.-ről. Ekkor ő Stinkenbrunnban van, Pottyondy Neufeldben, és Edelspacher Czinkentálban Ausztria határán. Vm. ltár 539. sz.

A nádor az ápr. 14-iki szemle alkalmával „Armee Befehl“ alakjában vesz búcsút. Kijelenti, hogy a lunevillei béke folytán a seregek haza fognak bocsáttatni, kifejezi őfelsége köszönetét és meleg búcsút vesz.¹⁾ Másnap Wienben a király is kiadta az elbocsátó levelet, kifejezvéen megelégedését.²⁾ Gr. Gyulay Albert erre elrendeli a hazavonulást, miről Sopronból ápr. 24.-ről értesíti a megyét,³⁾ örömét fejezvéen ki afölött, hogy nem kellett csatába menni. A háborúnak vége — úgy mond — anélkül, hogy a fölkelők vére omlott volna, „megtartatott az ő bötsös életek . . . Nagyobb örömet szül ez minden igaz hazafinak szívében, mintha bármely nagy győzelmeknek fényes koszorúival térnének is meg.“ Következik egy hosszú kenetteljes dicséret és búcsúzás, végül az eloszlás módja: a lovasság egyenesen a maga megyéjébe vonúl, a gyalogság (Temesé és Torontálé együtt) máj. 20-án fog „Haczfeldre“ (Zsombolya) érni, ott vegye át a megye és oszlassa szét.⁴⁾ A szétoszlátás a nádortól küldött direktívák szerint történt.⁵⁾

Aki nem lépett át a rendes katonasághoz, az a kasszától kapott felszerelését beszállította és hazament. Aki átlépett, eggyel magasabb rangfokozatot kapott. Hátra volt még az insurrectionális cassa végső ügyeinek rendezése. A budai gazdasági bizottsággal okt. 10-én számol le a megyei kiküldött Knezsik. Ő fizette ki az átvett szerelvényekért járó utolsó 714 frtot. A számlák szerint az itthoni pénzügyeket is véglegesen elintézték 1802. januárjáig.

Az 1803. nov. 14. közgyűlés revideálta utoljára a számadást és itt van megjegyezve, hogy a tisztek a szétoszlás napjától (máj. 26.) július utoljáig kapták meg járulékaikat.

A lunevillei béke a háború első, kevésbbé veszedelmes szakát zárja le. Sem a főváros nem forgott veszélyben, sem a monarchiát nem fenyegették bukással a veszteségek. Az 1805-iki és 1809-iki háborúban iszonyúan súlyos békeföltételeket kellett elfogadni és oly nagy területek vésztek el, hogy a monarchia porig alázásának kell tartanunk. És mindkét ízben elesett Wien is. De a felkeléseknél az új idők nem jelentenek új periodust, továbbra sem gondoskodnak jó felszerelésről, az udvar politikája továbbra sem engedi meg, hogy a felkelők

¹⁾ Kelt Neustadtban, 1801. április 14. — Vm. ltár 538. szám. Búcsúja ez: „ . . . Es wird mir immer eine der angenehmsten Erinnerungen bleiben der Anführer dieser Armee gewesen zu seyn . . . und meine aufrichtigsten Wünsche werden sie stets begleiten und käme ich jemals in den Fall, wo ich für ihre Wohl und Zufriedenheit etwas zu thun im Stande wäre, so werden sie mich hiezu stets bereit finden. Joseph palatinus.“

²⁾ Aláírták még gr. Pálffy Károly és Almásy Ignác. Vm. ltár 513. szám.

³⁾ Magyar nyelven. Vm. ltár 538. szám.

⁴⁾ Vm. ltár 538. szám.

⁵⁾ Vm. ltár 537. szám.

az ügyekbe befolyást nyerjenek, illetve a monarchia megmentését nem rájuk bízák. Félreismerik a nemzet lelkesedését, nem tartják sokra az áldozatkészségét, nem bíznak benne. Az előbbi és későbbi századok baja: csak nem látnak bele abba a szívbe . . .

III.

1805—1806.

A lunevillei béke után 1802. márc. 25-én Napoleon Angliával is békét kötött Amiensben. De már 1803-ban újból kitört köztük a háború és Ausztriának is éreznie kellett, hogy közte és Napoleon közt még nem esett az utolsó szó. Mert az 1802-iki dietán hozzálátott a kormány Magyarország erőforrásainak kiaknázásához és reformok keresztülviteléhez. Azért az eredményes döntő küzdelem érdekében igyekeznie kellett a békét mentől tovább fentartani. Napoleon 1804. május 18-án népszavazattal örökös császár lett. Ferenc pedig elválasztotta örökös tartományait a birodalmiaktól, hogy szükség esetén lemondva a német-római választott király címéről, ő is örökös császárrá legyen.

Emiatt még meglehettek békében, de mikor Napoleon 1805. májusában fejére tette a lombard vaskoronát, Ferenc beállott Anglia és Oroszország szövetségébe. A döntés hamarabb és rosszabbul jött meg, mint várták. Mack osztrák tábornokot Napoleon Ulmnál okt. 17-én seregével együtt elfogja és november 12-én bevonul Wienbe. Mikor már küszöbön a bukás, október 13-ára hívják egybe a magyar országgyűlést, hogy az insurrectióról határozzon, úgy, hogy sejtethetőleg meglesz már a döntés, mire az insurrectio felkészül. Tekintsük meg először az országgyűlés határozatait.

Az országgyűlés 1805. október 13-tól november 7-ig tartott. A lehető leggyorsabban igyekeztek a kitűzött célt elérni, s amint ez megvolt, feloszlatták s így nagy jelentőségre nem is juthatott. Az I. törvénycikk 32 §-ban bőven szól a felkelésről. Felkel minden nemes. Minden nádori porta után 2 lovas és 6 gyalogos jár. Aki ki van véve, vagy alkalmatlan, az minden 2000 frt jövedelem után 1 lovast ad; a kanonok 2000 frtnyi jövedelem után szintén, a többi összeáll és együttesen állit a fenti jövedelem után lovast. A szabad királyi és a bányavárosok 1-1 lovast adnak és minden porta után 6-6 gyalogost. Megállapítják a kerületi parancsnokokat is: Dunáninnen: gr. Sztáray Antal tbornagy; Dunántúl: bátorkeszi Ott Károly altbngy; Tiszáninnen: Szentkereszty Zsigmond altbngy; Tiszántúl: Duka Péter altbngy, bányai hadi főkormányzó. A 30. § szerint „Ő felsége úgy, mint az

utolsó két fölkelésnél szokásba jött, az ország részéről Végh István helytartó tanácsost . . . tábori főbiztossá nevezi ki.“ Amint ez a paragrafus hivatkozik az előbbi két fölkelésre, éppen úgy nyomról-nyomra az előbbieken alapul egyéb tekintetekben is a következő két fölkelés.

A rendek határozata alapján október 27-én hirdet *Őfelsége* lovas és gyalog felkelést.¹⁾ Érdemes a dátumot jól szemügyre venni. Tíz nappal az ulmi katasztrófa után és egy hónappal az austerlitz-i döntő csata előtt vagyunk. Nem kell hadászati szakértőnek lenni, hogy megmondhassuk, hogy egy hónap alatt Napoleon ellen sereget felállítani, ez földöntúli óhaj.

A nádor figyelmeztet, hogy a lehető leghamarabb szereljék fel és indítsák útnak a felkelést, hogy járjanak kezére Gugenthal generálisnak, ki Magyarországra jött szervezni a felkelést. Erre november első felében kezdetét veszi a készülődés és november 12-én már esik Wien. Ez élénkebb sürgést-forgást keltett a magyarok közt, kikben minden csapás ellenére sem csappant meg a dinasztikus érzés és a szeretet Ferenc iránt. És hátha a francia betör Magyarországra! Ezzel az eshetőséggel szemben erősnek kellett lenni, mert hisz legfőbb örömük az lett volna, ha Ferenc hozzájuk menekül és székhelyül Budát választja! De ezt megakadályozta közvetve Davoust francia marsall behatolása hazánkba. Mikor ugyanis Davoust Pozsonyt fenyegette, a nádor helyett, s az ő tudtával a felkelés vezére gr. Pálffy Lipót időnyerés céljából alkudozásba bocsátkozott vele, amit Ferenc félremagyarázott és rossz néven vett. Erre a tárgyalások megszakadtak, a franciák pedig bevonultak Pozsonyba.²⁾

Ferenc inkább Morvaországban tartózkodott hadseregénél. Itthon ezalatt egymást érték a nádori rendeletek. November 26-án adja ki a felkelési törvény magyarázatát és meghagyásait: 1. A város belső biztonságára szükséges csapatokat minél előbb szervezze és jelentse létszámukat. 2. Ruhát csináltassanak, amennyit lehet; fegyvert és tábori, meg sátori felszerelést majd a rendes hadsereg készletéből kapnak, amennyi lesz. 3. A rend és fegyelem érdekében a lovasságot cohorsokba (század, eskadron) osztják, a gyalogságot centuriákba (század); az előbbieket ezredeké, az utóbbiakat phalanxokká (zászlóalj, bataillon) teszik össze. A kerületi parancsnok és a hatóság állítson századokat, de ne állapítsa meg a phalanxokat. 4. Az alsóbb tiszteket nevezzék ki, a törzstiszteket terjesszék elő. Végül megjegyzi, hogy nemsokára megküldi a gyalogság regulamentumát és a kerületi tábor-

¹⁾ Nádori leirat. Pozsony 1805. okt. 27. Érk. nov. 4. Vm. levéltár 996.

²⁾ Marczali Henrik. Mill. Tört. VIII. 574. l.

nokok instrukcióját a felkelés első szervezéséről.¹⁾ November 19-éről rendeli a nádor, hogy lovakat Mezőhegyesről hozzanak 160—200 forint árban.²⁾ Ugyancsak november 19-én értesíti Végh a magisztrátust, hogy Csekonics József a felkelő seregben brigadéroszá neveztetett ki és Temesvárott fogja állását elfoglalni.

A továbbiakban inkább a város részvétét tárják fel az okiratok, a megye szerepét a nagyon sovány anyagból nem tudtam kihámozni.

A város nevében Császár toborzásparancsnok nov. 29. és dec. 5. közt 80 újoncot toborzott.³⁾ A toborzás céljaira a hatóság Petrovics Simon városkapitánynak 500 frtot folyósított. Ebből 400 frtot (à 5 frt) készpénzül adott ki és 68 frt 47 kr.-ba került a toborzás. Alighanem rögtön csoportosan megúnták a hadi életet, mert ugyane számlán 17 frt 5 kr. szerepel megszökött insurgensek befogására. Az újoncok élére a 18 éves Klapka Józsefet helyezték, mint főhadnagyot. Ő Györgynek, a szabadságharc tábornokának apja volt és 1819—33-ig Temesvár polgármestere.⁴⁾ Hadnagy lett Mihajlovits Miklós, az illyr-oláh határrezred őrmestere, ki felszerelésre (Equipirungs-Geld) 150 frtot kapott. A város ezenkívül pénzbeli járulékot is fizetett, melyet a megye keveselt és kívánta, hogy a nemes hivatalnokokra is rójjanak ki járulékot. De a helytartótanács december 13.-án felmenti a nem nemes hivatalnokokat a hozzájárulás alól.

Mire az újoncokat összeszedték, már megtörtént a katasztrófa. A három császár csatáját december 2-án Austerlitznél Ferenc és Sándor cár (1801—25) veszítették el. Sándor nem várta be sem Károly főherceget, sem az esetleges porosz segílyt és így Napoleon az orosz seregeket teljesen szétmorzsolta. Ferenc személyes találkozót kért és december 6-án fegyverszünetet kötött, mert Poroszországtól segílyt nem remélhetett III. Frigyes Vilmos (1799—1841) porosz király ugyanis megbízottjának, gróf Haugwitznak azt a titkos parancsot adta, hogy mindenesetre („auf alle Fälle“) biztosítsa a békét Poroszország és Franciaország közt, s így a gróf Ferencnek nem ígérhetett semmit. Békétárgyalások folytak tehát Pozsonyban, melyek december 26-án a pozsonyi békére vezettek. Bármennyire szabódott is Ferenc, el kellett fogadnia a súlyos békefeltételeket. Elveszett Velence, Dalmácia, Istria, a mindig hű Tirol és a sváb birtokok („Innviertel“).

Így a felkelés össze se gyűlhetett még, mikor már megvolt a béke. Sem haza nem eresztették a télen, sem a nyugati határra nem

¹⁾ Városi levéltár 1805—3733. szám.

²⁾ Vm. levéltár 1083. szám.

³⁾ Névsoruk is megvan. Városi levéltár 3799. szám.

⁴⁾ L. Dr. Berkeszi István: A temesvári hírlapirodalom és nyomdászat története. Temesvár, 1900—10. s. köv. I.

indították a tiszántúli nemességet, amint az iratok mutatják. Duka tábornok ugyanis január 9-én és 20-án mint „A Tiszán túl való kerület-béli Fő Vezér” ír Nagyváradról — székhelyéről, — hogy küldjék el a tisztek névsorát, illetőleg azokét, akik hajlandók a széjjelosztatás után az állandó hadsereghez átlépni. Azután január 31-én a város a megyéhez intézett átiratban közhírré teszi, hogy a városi redout tánc-termébe a hivatalos megbizottakon kívül senki fegyveresen nem léphet („salam nostram saltatorium cum armis ingredi... non licet”), mert kihágások történtek „non sine gravi scandalo”. Senki ott vagy a szomszédhelyiségekben (cubiculis) nem dohányozhatik, a zenére és táncra előírt normát nem forgathatja fel. A város kéri a megyét, hogy ne csak elégtételt adjon, mert január 29-én fegyveres insur-gensek a polgárokat fumigálták és a város rendeleteit megszegték, hanem a jövőben illet akadályozzon is meg.¹⁾

Több tisztet névszerint is említ Mirkovszky György senator, kiküldött biztos jelentése jan. 30-ról. Szerinte az insurgens tisztek a közönséget zavarták, a muzsikusokat és polgárokat szidták és egyébként is rendetlenkedtek. Kőszeghy Zsigmond a teremben a tanács hirdetését összetépte, fáklyát gyújtott és dohányzott. Nenadovics főhadnagy a zenére és táncra vonatkozó rendeletet a falról letépte és szétszakította. Ugyanőt Edelpacher kapitány feljelentette, hogy a terem közepén dohányzott és hogy káromkodott, pl. szidta a „burger teremtsit” etc., amikért aztán a város bál-inspekciós tisztet kért.

Ha ilyen élénken farsangoltak, talán szabad ezekből azt következtetnünk, hogy a felkelők egész télen át idehaza várták a fejleményeket. Jan. 29-én jön meg a nádornak 23-án kelt levele,²⁾ hogy nemsokára kétségtelenül kijön a felkelést feloszlató királyi rendelet. Azért elrendeli, hogy addig is, amíg a rendelet megjön, szabadságolják a felkelőket. Egyrészt azért, hogy ne terheltesse az eltartás költségeivel, másrészt, hogy annyi kéz mielőbb visszaadassék a maga munkájának. A felszerelést és a fegyvereket szolgáltatassák be. Az insurrectio széttosztatását a nádor febr. 1-én hagyta meg. Duka febr. 10-én küldi át a rendeletet azzal a megjegyzéssel, hogy nemsokára Temesvárra érkezik. A tisztek januárius utolsó napjáig kapják illetményeiket. A széttosztatás napját a kerületi tábornok és a megye együtt határozzák meg. A kerületi főparancsnokság februárius végével feloszlik. A megmaradó pénz a budai Hadi Pénztárba folyik.

Erre februárius közepén keresztülviszik a felkelés végleges felosztatását. Hogy mely napon, nem biztos, nem is lényeges. Csekonics

¹⁾ Városi levéltár 1806 336. szám.

²⁾ Kelt Budán. Városi levéltár 342. szám.

József gróf vezérőrnagy, brigádéros febr. 18-án vesz búcsút a magisztrátustól. Legforróbb köszönetét nyilvánítja a városnak jóindulatáért, mire a város is rendkívül hosszasan és szívélyesen válaszol. Őfelsége febr. 28-iki dátummal oszlatja fel a felkelést és elismerését fejezi ki szintén jó hosszasan.¹⁾ A felkelésnek vége volt anélkül, hogy a história menetére befolyást nyerhetett volna. Irodalmi hatása inkább volt. Berzsenyi két verset is írt az 1805-iki felkeléshez.²⁾

Ezzel letárgyaltuk a franciák elleni három első felkelést, melyekről történelmileg a fentebbi ítélet áll. De kellett megismernünk velük, hogy megteremtsük az utolsó nemesi felkelés levegőjét. Láttuk kis példákban is a rendek áldozatkészségét,³⁾ láttuk, hogy ha a király jó szóval kéri, már készek a rendek önfeláldozó ragaszkodásuknak fényes bizonyítékait is adni, de lelkesedésük mindannyiszor kárbavész, mert még az összetalálkozásig is alig jutnak, mikor a felkelés céltalanná lesz. A világtörténeti viharok, mik a lajtántúli monarchiát kiforgatják régi viszonyaiból, hazánk határainál ülnek el. A következő felkeléssel már Napoleon is, Károly is számít, a győri csatával pedig belevág, fordulatot hoz a világhistória folyamába. Jó volt tehát megismernünk a három előző felkelést, mert „olyan tökéletlen a történelem, ahol az események a levegőjük nélkül raktározatnak el.”⁴⁾

IV.

Az 1809-iki insurrectio az országgyűlésen.

Az 1809-iki insurrectiót az 1808-iki országgyűlés készítette elő. Soha nem volt két egymást követő országgyűlés annyira ellentétes, mint az 1807. és 1808-iki. Az 1807. ápr. 5-ére Budára egybehívott országgyűlésen rendes pártélet van. Erős, tüzes ellenzék küzd élén felső-

¹⁾ Városi levéltár 668. szám. Aláírták: Franciscus, gróf Pálffy Károly, Bedekovich Ferenc.

²⁾ Szemelvényt az egyikből Császár közöl (Kiss-féle mű 302. l.):

Menj hát vitéz faj! Őseid istene
Legyen vezérlőd vérözönid között!
Rakj zöld borostyánt kalpagodra
Vagy nemesen pazarold el élted.
Menj, menj vitéz faj! Nézd mikor a vadak
Királya felkél Juba vadonjain,
Szavára megrémül az erdő
S futnak ezen vadak odvaikba.

³⁾ Így a lippai kerületben Pósfay szolgabíró 1801. máj. 28-áról kimutatja, hogy 92 insurgenst állítottak 62 helyett.

⁴⁾ Mikszáth Kálmán: Jókai élete és kora. I. k. 184. lap.

bükki Nagy Pállal a nemzetiségnek demokratikus alapokra fektetéseért. A szenvedélyes vitákban, incidensekben bő országgyűlés dec. 15.-én általános elégedetlenségben oszlik el. Mégis bámulatos eredményeket ér el az 1808. aug. 28-tól nov. 5-ig tartó diéta. Legnagyobb része ebben a királynak volt, aki tekintettel arra, amit el akart érni, valóságos dicsőítő beszéddel nyitotta meg az országgyűlést. „Magyarok! minden nemzetek és egész Európa szemei Ti reátok figyelmeznék! Ti az egész dicsőségtetek és boldogságtokat a constitutiótokban helyeztetitek: Én nem kevésbé dicsekszem azzal, hogy királyotok vagyok.“ Hogy kidülledtek ennek hallatára a mellek. Azután következett Mária Ludovikának, Ferenc király harmadik nejének koronázása (szept. 7.), és mikor nem nyerte meg a pompa a magyarokat?

Közben jöttek a hírek Napoleon erőszakoskodásairól Spanyolországban. Úgy, hogy a koronázás után József nádor mindjárt hangoztatta, hogy kitelhető módon kell az ország védelméről gondoskodni. Erre a rendek rögtön a hadi készületeket tárgyalták. Teljes egyetértéssel határoztak (az előbbi ellenzék lecsitult) az udvar teljes megelégedésére. „Egyek voltunk, egyek vagyunk és egyek is maradunk mindaddig, míg a halál bennünket el nem választ“, ezzel vált meg a király záróbeszédében a rendektől.

Az 1808. II. törvénycikk szól: „A felkelésnek az alább írott módon való följánlásáról.“ Az országgyűlésileg összejött karok és rendek „csupán ez egy ízben“ felajánlják, hogy ha három éven belül háború lesz, a király összehívhatja a felkelést előleges országgyűlés nélkül.¹⁾ Főbb rendelkezések:

Minden nemes családból egy nemes egyén száll táborba. Ha atya és fia közös háztartásban élnek, az 1523:XX. szerint csak egyikük kel fel. Úgyszintén egy házban lakó és egy kenyéren élő testvérek is egyet küldenek. Aki saját bevallása szerint 3000 frtnál több jövedelmű, mint lovas, aki legalább 1000 frt jövedelmű, mint gyalogos saját költségén szolgál vagy személyesen, vagy helyettes útján. Akinek jövedelme 2000—3000 közt van, az önként lovasnak is állhat. Aki 1000—2000 frt jövedelmű és lovas akar lenni, az állami segílyt kap. Akinek nincs vagyona, de felkelni köteles, a hozzájárulási pénztárból kap felszerelést és zsoldot. Mentések a nyomorékok, sok vagy kisgyermekkel bíró családapák, a család egyetlen fia vagy örököse, papok, tanárok, tanítók, közhivatalnokok közül a nélkülözhetetlenek, a

¹⁾ Insurrectióról szól az 1523:XX., 1537:XIV., 1543:XII., 1546:XVII., 1556:XXI., 1578:X., 1598:XX., 1601:X., 1609:LXV., 1622:XXI., 1635:LXXXVIII., 1638:XV., 1659:XXVIII., 1662:V., 1681:XLVI., 1715:VIII., 1723:XII., 1741:LXIII., 1790:XIX., 1796:II., 1805:I., 1827:XVI. és a fenti törvénycikk.

ténylegesen szolgáló katonák. Aki nem mentes, személyesen kel fel. Minden bányaváros, szab. kir. város és káptalan 1—1 lovast ad. A polgárok kulcs szerint adóznak; nyílt háború idején fegyveres polgárőrséget állítanak. A jász és kún és a többi kiváltságos kerület minden 3000 frt jövedelem után egy lovast ad. Az országon kívül csak az örökös tartományok megtámadása esetén és a kincstár zsoldján katonászkodnak. Az insurrectiók tisztek és a legénység közvetlenül a nádor alatt állnak és nem oszthatók be a rendes ezredekbe. Lovas napi zsoldja 16 kr., gyalogosé 12 kr., élelem és lótáp. Parancsokban, jelentésekben és vezényletben magyar nyelvet fognak alkalmazni. Vezér a tiszántúli kerületben Duka Péter v. b. t. t. altábornagy stb. és bántási főhadparancsnok. A törzset és a személyzetet a kerületi parancsnokok mellé Ófelsége rendeli ki magyar nemesekből és ő tartja el.

Ezek a törvények hűen a hagyományokhoz a felkelésnek pusztán védelmi szerepet szánnak. A diéta ezenkívül az előirányzott 12.000 ujonc helyett 20.000-et szavazott meg,¹⁾ az 1807-iki sorozási instructio épségben tartásával.

V.

1809.

Ez az utolsó felkelés érdemli meg leginkább figyelmünket, mert világtörténelmi levegő csapja meg arcunkat és mert vele visszavonhatatlanul sirba száll az insurrectio intézménye.

Ferenc király ápr. 8-iki manifestuma utáni napon jelent meg Münchenben a hadüzenet²⁾ Napoleon császár ellen. A generalissimus Károly főherceg 11.-én átkelt az Innen, János főherceg pedig Itália felé nyomult. Ekkor hirdette ki Ferenc a felkelést Altheimből (Ausztria) ápr. 10.-én:³⁾ „Az ellenség hadai a mi birodalmunknak s kedves Magyarországunknak határhoz is közölgetnek, becsapással fenyegetnek, s a háború kiűtött; azért . . . titeket Magyarok! . . . az 1808-iki II. törvény tzikely értelmében . . . a fegyverfogásra serkentünk és a nemesi felkelést a most említett törvény következtében kihírdettjük.“ Azért összehivandók, akik a vármegye zászlai alá irattattak és akiket önként ajánlottak meg. A nádor fog rendelkezni a felkelő katonaság felosztása, tisztek választása, kerületi fővezérek mustrája, hadgyakorlatok módja, betanítás stb. iránt.

A nádor ápr. 14.-én Budán adta ki felhívását a király parancsa alapján insurrectio állítására,⁴⁾ meghagyván, hogy, ha lehet, állítson a

¹⁾ Plawschity Péter városi ablegatus jelentése: Pozsony okt. 25-éről. Városi ltár 1808. 3310. szám.

²⁾ Kiss 60. lap.

³⁾ Vm. ltár 195. szám.

⁴⁾ U. o.

megye lovasezredet, mely 6 cohorsból (eskadron) áll és 1056 főből. Ezt ápr. 17-én¹⁾ „error calami“-nak jelenti ki, s kijavítja 1099-re. Vagy állítson a megye gyalog phalanxot (zászlóalj), mely áll 6 centuriából (század) és 1218 emberből. Vagy állítson más megyékkel együttesen tehetsége szerint. A beosztást a jelentések alapján a nádor eszközli.

A megyében a felkelés kihirdetését lelkesedéssel fogadták és minden lehető megtettek, hogy a hazát megmentsék. Ezt mutatják a következő lapok.

Csákován április 15-én megyei közgyűlés állapította meg a megyei zászló alá tartozók registrumát,²⁾ mely 98 emberről szól. Ehhez járul 3 önként felajánlott gyalogos eltartás nélkül és 38 önként állított gyalogos eltartással. Ez 139 ember mindenféle fegyvernemből. Csakhamar azt határozták, hogy a gyalogságot átteszik a lovassághoz és kiegészítik úgy, hogy egy cohorsot tegyen ki. Az április 26-iki közgyűlésen már (kovács nélkül) 177 ember után számítják a költségeket és a szükséges költségtöbbletet kivetik a földesurakra. Az adrepartitio végleges költségvetése a következő:³⁾

A főtisztnek napi 3 kenyér, 6 lóporcióval máj., jún., júl.-ra kell . . .	878 36 frt. ⁴⁾
A másodparancsnoknak ugyanannyi porcióval	787 24 „
2 főhadnagy 2 kenyér, 4 lóporcióval à 529 40	1059 20 „
2 hadnagy 2 „ 4 „ à 512 29	1024 58 „
2 őrmester 1 „ 1 „ à 190 8	380 16 „
Kürtösök (Tubicen menstros)	188 32 „
18 káplár à napi 32 kr.	2980 48 „
150 közlegény à napi 16 kr. = 141 4	21160 00 „
171 insurgents felszerelése inkl. 50 frt kézipénz, 200 frt lóvásárlás à 474 frt	81054 00 „
A tiszturak felszerelése, primarius 2000 frt, sec. 1500 frt, 4 hgy. à 1200 frt	8300 00 „
Összesen 117.813 54 frt.	

Az a kérdés, hogyan hozzák be ezt a summát? Kétféle módon:

I. a kivetés és II. 2°/_o-os adó útján a földbirtokosokra.

I. A kivetés:

11 önköltséges lovas fizeti maga à 615 4 frt	6765 44 frt
58-an állítanak lovas à 615 4 frt	35673 52 „
4-en lovas felszerelnek (eltartás nélkül) à 474	1896 — „
42-en gyalogost állítanak à 186	7812 — „
3-an „ felszerelnek à 151	453 — „
Önkéntes adomány, ló-, zabmegváltás 712+1400+300	2412 — „
Összesen 55012 36 frt.	

¹⁾ Duka hivatkozik rá átiratában. Temesvár ápr. 25-ről. Vm. ltár 198. szám.

²⁾ Vm. ltár 193. s/ám.

³⁾ Vm. ltár 195. szám.

⁴⁾ Rövidség kedvéért tizedesponttal írunk. De egy frt értéke akkor 3 huszas = 60 krajcár. E jegyzet az összes összegeknél érvényes

II. A 2°/_o-os adó a következőkép oszlik meg:

Az uradalom vagy község neve	Megbecsült évi jövedelem		Tartozik fizetni
	frt.	kr.	frt.
1. Csákova város	91469	—	
Zsebely és Sztamora	196255	30	
Berény és Cserna	71088	52	
Unip, Ujlak, Ikloda	95645	20	
Gilád	160601	8	
Obád	38287	8	
Ligeth	5126	45	
Petromán	54013	19	
Liebling	95711	45	
Nagyköveres és Szirbova	92914	59	
Hittyiás és Rakovicza	68924	6	
Vukovár	35492	—	
Szilás és Buziás	97389	44	
Duboz	34661	6	
Ohábforgács	22930	58	
Keped	34404	16	
Dragojest és Fikatár	34025	3	
Török-Szákos	67463	50	
Dragsina	32592	42	
Bachóvár	34551	8	
Niczkydorff	27001	33	
	1,468.550	12	23371
2. Lovász Zsigmond 4 birtoka után: Kis-Szt.-Mik- lós, Zádorlak, Neüdorff, Keszinc	285817	—	5716
3. Zágrábi püspök, Varjas	122464	34	2449
4. Aczél István, Segentau	17901	48	358
5. Losonci Gyürky István özvegye, Gyarmatha és Giroda, Remete, Medves, Blazova	195669	47	3913
6. Szapáry József gr., Nagyfalva, Székesút	117739	20	2354
7. Izdenczy József, Monostor	82231	2	1644
8. Prónay Sándor, Szépfalu	41420	28	828
9. Lopreszty Lajos, Mercifalva, Zsadány	84908	42	1698
10. Tormássy Antal, Mélynádas	25532	21	510
11. Turóczy János, Szécsány	68519	9	1370
12. Laczkovits István javai	26161	42	523
13. Kőszeghy János, Bukovecz	38914	27	778
14. Kulterer József és testvérei, Murány	56503	29	1130
15. Klanitzay János, Főlya	36743	37	734
16. Pottyondy József, Neühoff	10903	17	218
17. Pósfay József, Charlottenburg	6954	16	139
18. Bydeskúthy Vince, Hernyakova	31857	45	637
19. Naguart Károly, Kralovec	15696	56	313
20. Konrád Klára, Belinc	17764	34	355
21. Malenicza Péter, Kisgáj	31232	13	624
22. Pigethy István, Engelsbrunn	18410	39	368
23. Koics Sándor és Jeftimie, Féregyház	55243	30	1104
24. Landerer Mihály és József, Fűskút	33603	30	672
25. Temesvár Mcháláért	101482	33	2029
26. Lukáts Miklós, Kékes	12791	35	255
27. Lukáts Lázár, Bresztovác, Krivobara, Vizma	43950	39	879
28. Doktorovics Pál, János, Lukarec	11720	34	234
29. Kővér Testvérek, Réthát	22142	27	442
30. Pajor Gáspár, Susztra	18826	58	376
31. Vukovics Sebő, Beregsző	103879	42	2077

Az uradalom vagy község neve	Megbecsült évi jövedelem		Tartozik fizetni
	frt.	kr.	frt.
32. Özv. Kapdebó Anna, Baracháza	46544	36	930
33. Papházy Áron, Székas	24629	40	492
34. Bohn András, Thés	14584	18	291
35. Osztóics János és Péter, Nagy- és Kis-Semlak	41638	24	832
36. Varga Ferenc, Lichtenwald	9421	28	188
37. Andreovits János, Petrovoszelo	27169	28	543
38. Sreter Mihály, Szinerszegh	24246	51	484
39. Frumer Mihály, Keuczstetten	11867	41	237
40. Szabó Antal, Buchberg	6871	45	137
41. Arizy Pál, Topolya	6945	—	138
42. Meszitzki g. k. n. e. monostor	6791	10	135
43. Sztgyörgyi „ „	3986	35	79
44. Bez dini „ „	9009	45	180
45. Bodrogh „ „	6977	47	139
Összesen:	3,446.206	51	68.903
Utóbb jövendők még:			
1. Avakumovics püspök			615.4
2. Vichmann György, rékasi bíró			474
3. Menlim János és Niko latin Mihály, vingaiak			186
4. Saágh János ispán, Segentau			100
5. Gyurgyev Száva, Szentgyörgy			186
6. Manesary temesvári polgár			615.4
7. Gilesan Marko és Gligor csákovaiai két gyalogost			372
8. Kapdebo Márton			500
Összesen:			3018.8

A felkelőket kiállítók a következők:¹⁾

¹⁾ Rövidítések a tabellában: kkgy. — kiskorú gyermek(ek); ö. — öregség; gy. — gyengeség; hiv. — hivatalból; hgy. — hadnagy; p. m. — pozsonyi mérő.

A felkelendő neve	Önköltséges lovas	Önként. gy.-t állít		Önköltséges gyal.	Közöltséges gyal.	Felmentetvén állít		Adománya	Megjegyzések	Az állított neve
		eltartás-sal	eltartás-nélkül			lovast	gyalo-gost			
Szent Andrási kerület:										
1. Eötvösesi Lovász Zsigmond főispán	.	.	.	.	.	1	.	.	Károsy	.
2. Lopreszty Lajos	.	.	.	.	.	1	.	.	.	.
3. Latzkovics István	.	.	.	.	.	1	.	.	Kkgy. és ő.	.
4. Pigetti István	.	.	.	.	.	1	.	.	.	.
5. Kulterer József	.	.	.	.	.	1	.	.	Kkgy.	.
6. Kulterer Ignác	.	.	.	.	.	1	.	.	Gyenge	.
7. Kulterer Miksa	.	.	.	.	.	1	.	.	.	.
8. Landerer József	.	.	.	.	.	1	.	.	.	.
9. Kövér Tódor fia István	1	.	.	.	.	.	.	.	.	.
10. Kövér Kajetán fia Márton	1	.	.	.	.	.	.	.	I. gye. II. hiv.	.
11. Kövér Simon és Antal testv.	.	.	.	.	.	1	.	.	Ö. és kkgy.	.
12. Kövér János	.	.	.	.	.	1	.	.	Testi hiba	.
13. Koits Sándor és fia	.	.	.	.	.	1	.	.	Öreg	.
14. Koits Eptimius és fiai	.	.	.	.	.	1	.	.	Csupa kkgy.	.
15. Özv. Kabdebo Anna	.	.	.	.	.	1	.	.	.	.
16. Frumer Zsigmond	1	.	.	.	.	.	.	.	.	.
17. G. k. n. e. Bezdini monostor	.	.	.	.	.	1	.	.	Hivatalt nemes	Harrer Mátyás
18. Pajor Sándor önként	.	.	.	.	.	1	.	.	Murányi jző	Katona István
19. Nagy József	.	.	.	.	1	.	.	.	Milesin	Kraistetta
20. Csernatonai Dávid	.	.	.	.	1	.	.	.	Kisbecsk. jző	.
21. Kakujai Pál fia Mihály	.	.	.	.	1	.	.	.	Szentpéteri jző	.
22. Kováts József fia József	.	.	.	.	1	.	.	.	Mercifalva	.
23. Várady Miklós	.	.	.	.	1	.	.	.	Vinga	.
24. Szarka Imre	.	.	.	.	1	.	.	.	Megyei irodista	.
25. Kiss József	.	.	.	.	1	.	.	.	.	.
Lippai kerület:										
26. Tormássy Antal és fiai	1	.	.	.	.	.	.	.	Antal vagy Mihály kel fel,	I. ins. kapitány, II. hadnagy volt
27. Potyondy József fia Gáspár	1	.	.	.	.	.	.	.	Ins. alhadnagy volt	.

A felkelendő neve	Ünköltség lovas	Ünként. gy.-t állít		Ünköltség gyal.	Közköltség gyal.	Felmentetvén állít		Adomány	Megjegyzések	Az állított neve
		eltartás- sal	eltartás nélkül			lovast	gyalo- gost			
28. Poósfay József és testvére Sándor	.	.	.	.	.	1	.	.	Fűszolgabíró	Radovanovity Konstant.
29. Varga Ferenc fia Zsigmond	1	.	.	.	.	1	.	.	Szolgabíró	.
30. Papházy aron	.	.	.	.	.	1	.	.	Jurassor	.
31. Szabó Antal és testv. Zsigmond	.	.	.	.	.	1	.	.	Ö és kkg.	.
32. Lukács Lázár és fiai György és János	.	.	.	.	.	1	.	.	Testi hiba	.
33. Lukács Miklós	.	.	.	.	.	.	.	.	Ins. hadnagy volt	.
34. Andreovits Mihály fia János	1	.	.	.	.	.	.	.	Ins. hadnagy volt	.
35. Doktorovics Pál fia Miklós	1	.	.	.	.	.	.	.	András kelfel	.
36. Doktorovics János	1	.	.	.	.	.	.	.	.	.
37. Rohin János és testv. András, György	1	.	.	.	.	.	.	.	.	.
38. Özv. Konrád Klára	.	.	.	.	.	1	.	.	Hivatalból	.
39. Joó Alajos	.	.	.	.	.	.	.	.	Irnok	.
40. Kosztolányi István	.	.	.	.	.	1	.	.	Lippai nemes	.
41. Janer Vince testv. György	.	.	.	.	.	1	.	.	Reszezei jzö	.
42. Tamássy János	.	.	.	.	.	1	.	.	Petrovosszéói jzö	.
43. Turtsány András	.	.	.	.	.	1	.	.	.	.
Temesvári kerület:										
44. Avakumovits István	.	.	.	.	.	1	.	.	G. k. n. e. püspök	Popovits Simon
45. Csanádi káptalan	.	.	.	.	.	1	.	.	.	Horváth Tamás
46. Kőszeghy János	.	.	.	.	.	1	.	.	Üreg	Bieserdy Mihály
47. Klanitzai János	.	.	.	.	.	1	1	.	Kkg	.
48. Bielitzky Alajos, József, Ignác	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.
49. Vukovics Sebő és fia Farkas	.	.	.	.	.	1	.	.	.	.
50. Temesvár sz. k. város	.	.	.	.	.	1	.	.	Ünként.	Krammer János
51. Deschan Zsigmond	.	.	.	.	.	1	.	.	Ünként.	Klavits Mihály
52. Szilágyi János	.	.	.	.	.	1	.	.	.	.
53. Dávid János	.	.	.	.	.	1	.	.	.	.
54. Kós Mihály	.	.	.	.	.	1	.	.	.	.
55. Zombath József	.	.	.	.	.	1	.	.	Obsitos katona	.

A felkelendő neve	Önköltséges lovas	Önként. gy.-t állít eltarthatásai		Önköltséges gyal.	Közköltséges gyal.	Felmentetvén állít		Adomány	Megjegyzések	Az állított neve
		eljárásai	eljárás nélküli			lovast	gyalogost			
91. Pap István és fia Dániel	.	.	.	.	.	.	.	40 frt	Tési-Hódosi jzö	.
92. Német József	.	.	.	.	.	.	.	25 frt	Kékési jzö	.
93. Dohy Márton	.	.	.	.	.	.	.	200 "	Csáková	.
94. Plausitz Mihály	.	.	.	.	.	.	.	300 "	Csákovai jzö	.
95. Németséghy János	.	.	.	.	.	.	.	100 "	Ispán Varjason	.
96. Majerfy Alajos és Károly	.	.	.	.	.	.	.	100 p.	Versec	.
97. Reviczky János	.	1	.	.	.	.	.	m. zab	.	.
98. László Mihály	.	1	.	.	.	.	.	.	.	.
99. Császár György	.	1	.	.	.	.	.	.	.	.
100. Fischer Antal	.	1	.	.	.	.	.	.	Lippa	.
101. Fogarasy Tamás	.	1	.	.	.	.	.	.	Gavosdiai jegyzö	.
102. Kovács Mihály	.	1	.	.	.	.	.	.	Temesvár	.
103. Zsivkovits Joachim	.	1	.	.	.	.	.	.	.	.
104. Vuits Tamás	.	1	.	.	.	.	.	.	Jurassor	.
105. Lestyán Mihály	.	1	.	.	.	.	.	.	Kincstári erdöm.	.
106. Radványi Miklós	.	1	.	.	.	.	.	.	.	.
107. Vizner Ferenc	.	1	.	.	.	.	.	.	.	.
108. Nikolits Tamás és Horis	.	1	.	.	.	.	.	.	.	.
109. Fülöp József	.	1	.	.	.	.	.	.	Kamarás	.
110. Müller György	.	1	.	.	.	.	.	.	Temesvár	.
111. Pavlovits Koszta	.	1	.	.	.	.	.	.	Kövesesi provisor	.
112. Nusztradinovics Márk	.	1	.	.	.	.	.	.	Szreditste	.
113. Maigraber Ferenc	.	1	.	.	.	.	.	.	.	.
114. Bárá Kirchner	.	1	.	.	.	.	.	.	Protopresbyter	.
115. Bárá Károly	.	1	.	.	.	.	.	.	Viceperceptor	.
116. Georgievits Balázs	.	1	.	.	.	.	.	.	Temesvár	.
117. Niamessny Antal	.	1	.	.	.	.	.	.	Ügyvéd	.
118. Schandrovits Mihály és Alexius	.	2	.	.	.	.	.	.	Ispán Medvesen	.
119. Schott András	.	1	.	.	.	.	.	.	.	.
120. Szánthó János	.	1	.	.	.	.	.	.	.	.
121. Pajor Károly	.	1	.	.	.	.	.	.	.	.

Ha ezekhez hozzászámítjuk az utólag jötteket, kilencet, akkor 148 felkelőt sikerült megneveznünk. Több résztvevő nevére nem akadtam. E cohorsot a „A Nemes Torontáli felkelő LovasRegement”-hez osztották be, mely Mayerfy alezredes ezredparancsnoksága alatt állott. Az ezred a tiszántúli kerülethez tartozott, melynek vezetését a táborkarba tartozó következő személyek képezték: kerületi parancsnok: br. Duka Péter altbngy. Hadsegéd: Roth főhgy. Hadbíró: Tagányi. Dandárnokok: Csekonics és br. Vay tbnokok. Hadsegédek: Schmegner és Dercsányi. Duka és Csekonics már 1805-ben ugyanezt a tisztséget viselték. Később br. Wenkheim József ezredes volt a parancsnok.

A kinevezés után következett a besorozás és felszerelés. Mint-hogy Temes sok lovast állít, a lovas felszerelést részletezzük:

Kézi pénz	50— frt.
A ló ára	200— „
Dolmány, 3 pár lábbeli, köpeny (fehér), csákó hozzávalóval, mantlizsák stb.	194 12 „
Patrontáska bagaria szíjjal, kard, tarsoly, 1 pár pisztoly, 1 fokos, csutóra	40— „
Nyereg egy pár puskatokkal és tartozékokkal, kötelek, zsák, facövek, nyeregtok	68— „
Három havi ellátás május, június, július-ra összesen 92 napra à napi 16 kr. zsold, 5 kr. kenyér és 20 kr. lóporcióval	62 52 „
Összesen	615 04 frt.

Alig voltak a rendek tájékozva a keretek és a teendők felől, mikor Duka már értesítést küldött, hogy a nádor felszólította a szemle megtartására május első fejében. Azért kéri a megyét, határozza meg a szemle napját és helyét, hogy vagy maga, vagy valamelyik generálisa megjelenhessék.¹⁾ A „terminus lustrae”-t Várkonyinak a városhoz intézett leveléből ismerjük.²⁾ A megye cohorsára vonatkozólag — írja — a szemle május 5-én lesz Szakálházánál, küldje el tehát a város az insurgenseit és lovait május 4-ére Szakálházára. Tényleg azonban Gyarmatán vonák össze a csapatot május elején, hogy begyakorolhassák.³⁾ Ez a szédületes sebesség, hogy április 10-től május 5-ig talpra állították a sereget, csak a nemesség buzgóságából, sőt lelkesedéséből érthető. Hisz a nemességet össze kellett előbb írni, hogy számát, jóvedelmét és így a kivetés arányát meghatározhassák!⁴⁾ A

¹⁾ Kelt Temesvárott, április 25. Vm. leltár 198. szám.

²⁾ Kelt a Józsefvárosban, ápr. 28. Városi leltár 1607. szám.

³⁾ A megye jelentése a nádorhoz 178 tagú lovas cohors állításáról. Vm. leltár •195. szám.

⁴⁾ Lásd Vm. leltár 193. szám.

közigazgatás pedig akkor minden, csak nem gyors. Látszik, hogy minden tisztviselő tudatában van annak, hogy nem egyszerűen parancsot hajt végre, hanem a hazát menti. Csak az előbbi felkelések tapasztalatainak értékesítésével és a nádornak, mint vezetőnek törődésével volt lehető, kit kipróbált szakemberek támogattak. Főkomiszárius újra Végh István,¹⁾ központi főorvos Ekstein Ferenc egyetemi ny. r. tanár lett.²⁾

A következőket könnyebb áttekintés végett három dátum köré csoportosítjuk. Az egyik a győzelmes asperni ütközet, 1809. május 19—21.-én, melyhez a Napoleon-féle proklamáció történetét csatoljuk. Azután szemügyre vesszük a felülő nemességet, szereplését a győri csatához, 1809. jún. 14.-én, kapcsolóan. Azután a háború eldőlését beszéljük el a wagrami csatával július 5—6.-án, ami az utolsó felkelés utolsó gyakorlatozásához, szemléjéhez és leszállásához fog vezetni.

Napoleon egyenesen Wiennek menetelt és a védtelenül hagyott császárvárost máj. 13.-án elfoglalta. Innen akarta keresztülvinni azt a tervét, hogy ellenfele győngítésére a magyart használja eszközül, mint Rákóczi idejében XIV. Lajos. A reménye az volt, hogy vérmes kecsegtetésekkel rábirhatja a nemzetet, hogy tegye le a Habsburgokat és válasszon más uralkodót. Ezzel a céllal adta ki május 15.-én híres proklamációját, melyet ügynökök hordtak szét az országban.³⁾ A magyarok azonban határozottan Ferenc mellé álltak, Napoleonban nem hittek. Inkább a nádorra hallgattak, aki május 29.-ről felszólítja őket a felkelők összpontosítására.⁴⁾ Az ellenség arroganciája — úgymond a nádor — annyira ment, hogy Wient elfoglalta. Ez mutatja, hogy a tartományokat és nemzeteket, mik annyi század óta együtt éltek, szét akarja robbantani. Sőt merészli a magyart barátjának mondani, el akarván téríteni királyától, hogy leigázhassa. De az igaz magyar nem hajlott rá. Azért minél hamarabb tegyenek eleget kötelmeiknek és ha nem is lehet már modernül felfegyverezniök a felkelőket, csak indítsák őket el. És így is lőn. A temesiek már a hónap közepén megindultak⁵⁾ (május 17).

Majd június 12.-én megérkezett a „Hadi Tudósítás” az asperni

¹⁾ Helytartótanács május 2.-ről. Városi ltár 1566. szám.

²⁾ U.-attól ápr. 19. Buda. U. o. 1279. szám.

³⁾ Fordította valószínűleg Márton József tanár. A lényege ez a két mondat: „Magyarok! Eljött az a szempillantás, melyben visszanyerhetitek régi függetlenségeteket,” ... „Válasszatok királyt magatoknak; olyan királyt, aki Ti érettetek országoljon.” Kiss eml. m. 88. lap.

⁴⁾ Vm. ltár 341. szám.

⁵⁾ Vm. ltár 453. szám.

ütközetről.¹⁾ E szerint Napoleon 19.- és 20-án átkelt a Duna keskeny ágán Lobau szigetről. Volt neki lovasságán kívül 60.000 gyalogosa, 100 ágyúnál többje. Seregének két szárnya Aspern és Esslingen közt állott. 21-én déli 12 órakor mentek szembe a csapatok és 3 óra után elkezdődött a harc. Napoleon kedvenc terve szerint seregünk centrumát akarta áttörni. De nehéz lovasaink a francia vasasokat „megdönték, könnyű lovasaink pedig az ellenség oldalait dúlták“. 200 ágyúnál több működött. Aspernt ismételten kellett elfoglalni, végre az éj vetett véget a csatának, s mi voltunk a „Tsata Piatz“ urai. 22-én hajnali 4 órakor Napoleon újból támadt ágyúval, de esti 7 órakor újból ki volt víva a győzelem. Az ellenség az éjjel Lobau szigetére húzódott vissza.

Ezzel eloszlott a varázsigé, hogy Napoleon győzhetetlen. Az ütközet világtörténeti jelentőséget nyert, bár a tényleges hatalmi viszonyokon csak pillanatra változtatott. A két hadvezér a csata után — melyről Károly főherceg tudta legjobban, hogy csak erkölcsi győzelmet jelent — sokáig állt egymással szemben, várva, melyik fogja az első ballépést tenni. Közben Magyarországon történt a fordulat

Idején van most, hogy az egész felülő nemességet áttekintsük. Összesen 17.266 lovas és 20.361 gyalogos jelentkezett.²⁾ A lovasokat a későbbi önkéntesekkel együtt 18 ezredbe osztották, egyenkint 3 osztállyal (divisio), ezekben egyenkint 2 századdal (cohors). Egy ezred fenntartása havonként több, mint 10.000 frtba került. A dunáninneni kerületre 6; a dunántúlira 5; a tiszáninnenre 2; a tiszántúlira 5 ezred jut. A tiszántúliak közül a torontáli az, amely bennünket érdekel, mert azt Torontál, Temes, Krassó, Aradmegye együtt állítja ki. A gyalogosokat összesen 19 zászlóaljba osztották, ezredeket nem formálván. Egy gyalogzászlóalj fentartása havi 7000 frtot igényel; ez összesen havi 133.000 frt. Az összes lovasság fentartási összegével 180.000 forinttal együtt az egész insurrectió havi 313.000 frtba kerül. A felszerelés summa summarum 14,407.826 frt 64 kr.-t tesz ki. Mindezekhez járultak még a fővezérlet és kerületi parancsnokságok költségei. Ezeket az összegeket kellett a megyék közt felosztani, amelyek viszont — amint láttuk — a nemeseken és birtokosokon hajtották be.

A felkelést kiegészítő csapatok közt volt 444 főnyi tüzérség is, Vogelhuber altábornagy parancsnoksága alatt. Ehhez járult az u. n. Artillerie Handlanger csapat 251 fővel. Temesvár városa is küld ez

¹⁾ Kelt „Főhadiszállás Breitenlée a Marchfeldben“ 1809. május 23. Vm. ltár 341. szám.

²⁾ Kiss említett műve 46. s. k. lapok.

utóbbiakhoz 15 egyént, azonkívül 20 ácsot Komáromba.¹⁾ Ezzel kapcsolatban letárgyalhatjuk a kérdést, mily részt vett a felkelésben. Temesvár városa?

Ez 6 pontban foglalható össze:

1. Kramer János személyében egy lovast állít 615'4 frt. költséggel.²⁾

2. A nádor felszólítására a tűzértséghez³⁾ 15 egyént soroztat.⁴⁾ A nádor leiratában figyelmeztet a gyorsaságra és megjegyzi, hogy kincstári költségen kapnak a felkelő gyalogosokéval egyforma egyenruhát és ellátást, és nem fogják őket az állandó seregbe sorozni.

3. Komáromba 20 ácsot küld.⁵⁾

4. A város jövedelme Mehaláért 101.482 frt. 33 kr. a becslés szerint. Fizeti 2°/_o-át, azaz 2029 frtot. Aztán a jövő termésből 298 pozsonyi mérő gabonát és ugyanannyi zabot ad.

5. A belső biztonság kedvéért „Bürgermiliz“-et tart fenn.⁶⁾

6. 1810 aug. 25.-én még 3406'3 frtot ad.

Még meg sem érkeztek az összpontosítás helyére az összes felkelők, mikor a felkelés sorsa már eldőlt. Károly generalissimus u. i. János főherceget az olasz határról hazarendelte. Az olasz alkirály Eugen nyomon követte. Mindkettőnek célja veszteségek árán is egyesülni a saját fősereggel. A nyugati határ mentén vonulva vissza, János junius elején a dunai felkelőkkel egyesült, kiknek száma 8000 volt. Az első összecsapások a felkelők és a franciák közt Marcaltő és Karakó táján történtek, majd Győrnél foglalt állást a magyar-osztrák sereg. József főherceg személyesen vezette a felkelőket. Főhadiszállása Győrött volt.

A két sereg közül csak Jánosé volt rendesen felszerelve; a felkelőknél gyakori volt a rozsdás, használhatatlan fegyver, ruhahiány, nyeregtelen ló stb. Nem volt gyakorlatuk a hadászatban s még együtt se voltak mindannyian. Kérdés volt az is, hogy ki legyen a vezér a két főherceg közül? Az utolsó pillanatban úgy intézkedett a király, hogy a nádor fogadja el öccsének parancsát. Ezek a bajok, továbbá János vezérkari főnökének (akkori néven Generalquartiermeisterstab-

¹⁾ Városi ltár 3212. szám. Temesvár okt. 28.-iki jelentés.

²⁾ U. o. 1274. szám. Temesvár ápr. 22.

³⁾ „Ad rem tormentarium.“ U. o. 1448. szám.

⁴⁾ U. o. 1490. szám. Petrovics városkapitány jelentése máj. 9.-ről, hogy a 15-öt besorozván 100 frtot kér eltransportálásukra.

⁵⁾ L. „Buchhalterey Bericht über die vom Stadtlieutenant Karl Inzinger . . . gelegten Rechnungen.“ Városi ltár. 3212. szám.

⁶⁾ L. a gyárvárosi „Grundgericht“ consignatióját tiz 18—30 év közti egyénről a „Bürgermiliz“ számára. Városi ltár. 2330. szám.

⁷⁾ U. o. 4082. szám.

chef), Nugentnek odanemvalósága okozták, hogy a győri csata (június 14). Eugén javára dőlt el. A temesi lovascohors ebben nem vett részt, mert június 13.-án ért csak Szönybe.¹⁾ De említ Kiss (157 l.) egy „1. bányai gyalogezred“-et, mely fejlődött vonalban állott a sereg jobbszárnyának centruma és baloldala közt. A franciáknak 18480 gyalogossal, 2992 lovassal és 126 ágyúval volt többjük, mint nekünk.

A győzelem a franciákat feltüzelte, Eugén egyesült Napoleonnal és Wagramnál (jul. 5–6) megverték azt a sereget, melytől a monarchia jövője függött. Csak megalázó béke követhette ezt a döntő vereséget. Napoleon pár hónap múlva Schönbrunnból diktálja a békét.²⁾ 1810 áprilisban elveszi Napoleon Mária Lujzát, Ferenc leányát, és ezzel a béke biztosítottnak látszott. Mint Kisfaludy írja a feleségének, ezzel a francia penge osztrák hüvelybe volt dugva. De mi lesz az insurrectióval?

Végszóra gyűlvén csak össze, a győri csata után gyakorlatozások következtek a nyugati határtól nem igen messze. A közvélemény, a nádor, sőt idegen katonák sürgették, hogy át kell tenni az udvart Budára, mert csakis a magyar nemesség mentheti meg a monarchiát, mint 1741-ben. De a konok Ferencz király fázékonyan burkolódzott be a gondolat elől, és faképnél hagyott mindenkit, aki e gondolatot előtte feszegette. A felkelés pedig védelmi intézmény volt, azt a határon túlra nem lehetett rendelni. Így vált el ismét egyszer a magyarság és az udvar útja...

Mínthogy célunk csak Temesmegye szerepének kimutatása, nem terjeszkedhetünk ki arra, hogyan és hol élt és gyakorlatozott a felkelés, bármily érdekes a kérdés: ellenben utalunk a források jegyzékére, ahova a gyakorlatozás magyar „regulamentumait“ felvettük. De adatok híján a temesiek vándorlásait külön sem választhatjuk. Csak két megbízható adatunk van. Az egyik oklevél azt mondja, hogy az „Adeligen Torontaler Insurrections Houssaren Regiments Commando“ kérés folytán elküldi Temesvárnak a város insurgensének, Kramernek nyugtáját, hogy pontosan megkapta „a pénzt“. Bizonyára a kézi pénzt, ellátási és felszerelési költségeit. Ezen oklevél Vas megyében, Hosszú-Peresteken kelt 1809. július 27-én.³⁾ Ez a helység a Kemenesalján van a Godó patak mellett. Ebből bizonyos, hogy a temesiek is ott voltak a nyári gyakorlatokon. A másik okirat egy „Desertor Descriptiója“, melyet érdekességénél fogva kiadunk. Különösen stílári érdekességei vannak. Valóságos rejtély, hogy lehet pár szónál a három nyelvet úgy

¹⁾ Kiss 147. l.

²⁾ Ausztria 2058 km². területet veszített és 80 millió márkát fizetett.

³⁾ Városi ltár 2493. szám.

összekeverni. Eszerint a Torontáli Lovas Regiment 1809. szept. 11-én Nyáradon volt Veszprém vármegyében.¹⁾

Nemsokára megkötötték a várvavárt békét, melyet a király okt. 24-én adott a felkelés tudtára. De ez korántsem jelentett szabadulást. Minthogy az 1808-iki országgyűlés 6 hónapra szabta meg a költségeket és ápr. 10-étől számítva a törvényes hat hónap már letelt, általános volt a remény, hogy nemsokára megszabadulnak a tehertől. A harctéren szereplésnek vége, a király már kifejezte köszönetét, amit szerettek búcsúzkodásnak tekinteni, a családok fájdalmasan nélkülözték a családfőt; mi sem természetesebb, mint hogy egyetlen vágyuk a hazatérés volt. „Az insurrectio több tagja oly szegény volt, hogy magának és hozzátartozóinak naponként keze munkájával kellett a kenyeret megkeresnie. Most már közeledett a tél, és a szegény hazáját védő katona, aki az egész nyáron át a harctéren volt és nem szerezhette be semmit, látta, hogy a növekedő drágaságban övéire a biztos nélkülözés és nyomor vár.”²⁾ Így fest a többség hangulata. De hiába kerül napirendre a szökés, hiába tesz előterjesztést a nádor, hogy a törvényes idő letelt, a király haragos levélben válaszol, hogy a francia november 20-ig marad az országban, tehát kora volna most elengedni a felkelést. Előbb Pápára, majd Székesfehérvárra szemlét rendel, amit nem fogadtak örömmel, hiszen sokáig tart, míg összpontosulhatnak. Végre november 17-én szemléli meg az összes tiszántúli ezredeket, melyek a nádor személyes parancsnoksága alatt álltak ezúttal. Ezek Torontál, Arad, Bihar, Heves, Szabolcs, Szatmárról elnevezett ezredek. Az eredmény kielégítő. A király napiparancsa kiemeli a „fegyelmet, rendet, nyugodtságot és figyelmet“.

Az insurgensek előbb csendesen, majd hangosabban türelmetlenkedtek, de a király kitartott nézete mellett, hogy míg a francia ki nem vonúlt Magyarországból, addig nem mehetnek haza. Ez november 20-án megtörténvén, a király november 24-én megengedte, hogy a tiszamelleki felkelők visszaindíthatók.³⁾ Ennek az alapján áll a Helytartótanács rendelete november 30-áról.⁴⁾ Eszerint Ő felsége elrendelte, hogy a gyalog, mint a lovas sereg az illető megyékbe útnak indíttassék, mivel a beálló hideg évszak a Dunán való könnyű átszállítást megnehezít-

¹⁾ U. o. 3198 - 3.03. számig, A szökevény most kevesebb, mint előző felkelésekben. Szeptember közepéig csak ötven szöktek meg, többnyire büntetéstől féltükben. Ezek Béni István közlegény, Horváth káplár, Kóos őrmester, Kovács közlegény és Hellebrand János közlegény.

²⁾ Kiss 280. l.

³⁾ U. o. 286. l.

⁴⁾ Kelt Budán. Aláírta Brunswick, Darvas, gr. Keglevits Gábor, Városi Itár. 1809. 3582. szám.

hetné. Ezért megküldi a „planum Itinerarium“-okat és figyelmeztet a következő főbb rendszabályokra:

1. Az indulás napját az illető tábori commissariatusok mondják meg.
2. A gyalog phalanxoknak és a lovas légióknak napi kenyér és lóporcióit a szükség szerint az állam adja.
3. Ahol annonarius magazin van, közvetlenül a magazinból kell kérni a szükségletet 4 napra előre.
4. Ha valahol hiányoznék valami a raktárból, mindig a legközelebbiből kell visszatérítés terhe mellett nyugta ellenében kérni.
5. Az átmeneti helységeken szénáról az illető hatóság gondoskodik a folyó ár megtérítése ellen.
6. Épígy ha valamely hatóság kenyér és lóporciókat adott, a katonai raktároknál kapja nyugtáiért a kiegyenlítő összeget.
7. Ahol nem lenne elég szállás, ott a szálláscsinálókkal (furiers) egyértelműen többen szállásoltatnak együvé.

8. Táborhelyek tekintetében addig is, amíg a végső beszállásra vonatkozó királyi elhatározások leérkeznek, a célszerűség vezessen.

Ugyanakkor Pozsonyból Végh, az élelmezési főbiztos küldi el a tiszai csapatok menetrendjét.¹ Eszerint a „Legio equestris Torontaliensis“-ből a II. columna dec. 18.-án, a III. pedig 20.-án ér Temesvárra. Az indulás az utolsó fejérmegyei concentratio után lesz. A torontáli lovaslégió 3 csapatban (columna) fog menetelni: szükséglete napi 1097 kenyér és 1100 lóporció. Főelvek: ugyanazon a napon két csapatnak nem szabad egy helyen lennie. Az állomásokat az érkezésről előre kell értesíteni, úgyszintén a katonaraktár parancsnokságával is érintkezésbe kell lépni.

Az I. csapat (= 2 cohors) útrendje (366 ember) dec. 3.—dec. 16.-ig: Mohács, Battina, Zombor, Pihenés, Szivác, Verbász, Földvár, Pihenés, Becse, Beodra, Nagykikinda, Pihenés, Marienfeld, Nagyszentmiklós.

A II. csapaté dec. 3.—18.-ig: Nyomja, Dályok, Bezdán, Pihenés, Zombor, Szivác, Verbász, Pihenés, Földvár, Becse, Beodra, Pihenés, Nagykikinda, Komlós, Billéd, Temesvár. Ezzel jött a temesi század is.

A III. csapaté dec. 3.—20.-ig: Szekcső, Mohács, Battina, Pihenés, Bezdán, Zombor, Szivacs, Pihenés, Verbász, Földvár, Becse, Pihenés, Beodra, Nagykikinda, Komlós, Pihenés, Billéd, Temesvár.

Vagyis a miénk dec. 3.-án egyszerre indultak és még ugyanebben a hónapban egyszerre értek haza, ahol a feloszlításra kellett várakozniok. Br. Wenkheim József „ezredkormányzó“ Báttaszékről ugyan-

¹) Kelt Pozsony, nov. 26. Pecsétje: Szívpaizsban és fölötté 1—1 kardot tartó oroszlán. Kőirata: Stephanus Végh Supr (emi) Prov (incialis) Comissar (iatus) Director. Városi ltár 3561. szám. A tényleges menetrend itt hiányzik, de megvan Vm. ltár 680. sz. példányánál.

csak dec. 3-áról tudósította a rendeket, hogy leszállnak. Dicséri a sereget, melyet „néhány holnapok alatt” kormányzott és kéri a rendeket, jelöljenek ki egy tágas helységet, ahol a szétozlatást foganosíthatják. „Ha közel leszünk . . . el nem fogom múlatni . . . Nagyságtokat ujonnan ismét tudósítani.”¹⁾

A „Capitale Insurrectionale Quarterium” (főhadiszállás) nov. 3-tól dec. 12-éig Székesfehérváron volt. Innen figyelmezteti induláskor dec. 4-éről a nádor a hatóságokat, hogy menjenek az insurgensek elébe és vizsgálják meg őket, mert betegek vannak a katonák közt; és ha vannak olyanok, akik nem szállíthatók, gondoskodjanak róluk, nehogy a betegség tovább terjedhessen.

Tehát haza jöttek. Most már csak a tényleges szétozlatás és a búcsúzás volt hátra. A szétozlatásról a nádor útmutatást adott ki, melyet dec. 11-én tárgyaltak Temesvárott. Ez az „Instructio circa Modum Dimissionis Nobilis Insurrectionalis Militiae Hungaricae”, mely 80 pontból áll.

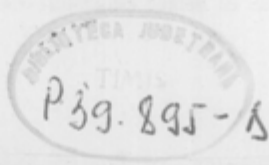
A király feloszlatósi parancsát a nádor csak Budán, tehát dec. 12-ike után kapta meg,²⁾ s innen adta ki dec. 18-án a búcsúzó levelét, melyben rendkívül érdekes és értékes nyilatkozatok vannak az egész felkelésről.³⁾ „Kegyes királyunk . . . a Magyar Nemes Felkelő Sereget megkülönböztetett Köszönettel és Betsülettel elbocsájtja.” „A tekintetes Státusok és Rendei Ő Felségének 22-dik Februáriusban költt kegyes Leveléből megértvén a haza veszedelmének nagyságát . . . törvényes kötelességeiken felül olly lovasságot állítának fel; — mellynek száma és minéműsége minden várakozást fellyül haladt.” „A Magyar Nemes Felkelő Seregnek Én látó, halló tanuja valék foghatóságának, szorgalmának, készségének és bajnoki erkölceinek — láttam a Győri ütközetben miként estek el sokan — tsudáltam, minő állhatatossággal fogadták és verték el többször az ellenségnek ostromit, s miként pótolták azt vitézséggel, ami nekik még ujonckorokban a hadi tapasztalatokból és tudományokból egészen hibázott. — Midőn Meskó és Keglevich Vezérek az alattok levő Felkelő Osztályokkal a Győri Ütközetben a Derék Seregtől elszakadván . . . az Ellenségtől mindenfelől környül vett Vidékben magokat keresztül vágták . . . míg végre ismét a Derék Sereghez érkeztek”.

Egy fejezet „a jó viselet, fenyíték (fegyelem) és a törvényes kötelességnek hív tellyesítésé”-t dicséri áradozó szavakban a nádor

¹⁾ Vm. Itár 680., szám. Érkezett dec. 11-én. A rendes időtartam, míg a lexél megérkezik Budáról 5 nap és azon túl, a Dunántúlról 10 nap körül jár és azon túl.

²⁾ Kiss 286. lap.

³⁾ Vm. Itár. Száma nincs, de a keltről a jegyzőkönyv által könnyen ráakadhatni.

személyes tapasztalatai alapján. Éppen azért nehéz megválnia „minek-utánna hat Holnapok alatt naponként Társaságában élvén, ez nekem mintegy elmúlhatatlan szükséggé váltott... Szívfájdalmamat egyedül az enyhítti, hogy a' jövő két esztendő alatt a törvényes hadi gyakorlások által ezen Nemes Sereg még mintegy állandóvá tétetik.“

Látszik, hogy a nádor a legkomolyabban akarja fentartani, sőt fejleszteni a felkelést. Nem rajta múlt, hogy az csak terv maradt.

Wenkheim ezredes dec. 15-én Török-Becséről tudósítja a rendeket, hogy némely századok „utazó planumja változott legyen“; egyszerűsmind kéri „az Nsgtok részéről kiállított Századnak behelyeztetését“. ¹⁾ Vagyis biztosan állíthatjuk, hogy karácsonyra tényleg otthon voltak felkelőink. Ezen a tájon értek haza a tüzérek is, mert a Temesvár által állított 15 tüzért Báltáról dec. 13-án indítják haza. ²⁾

A felkelők lovait — akár magánosokéi, akár hatóságokéi — a nádor felszólítása alapján átvették, amennyiben katonai szolgálatra alkalmasoknak találtattak. ³⁾ Őfelségének 1810. márc. 6-án kelt elhatározása szerint az insurrectiós lovakat darabonként 150 frtéért vették át. ⁴⁾

Az elbocsátásra sem kellett aránylag sokáig várniok. Vay generális kérelme, hogy határozzon meg a megye egy napot a szemlére, már december 28-án ért le. ⁵⁾ Minthogy Vay személyesen nem jöhetett a revízióra és az „ezt nyomban követő“ széjjelbocsátásra „Nevembe és képembe“ mlts. Ezredes kapitány báró Wenkheim urat bizza meg. Valószínűleg január első napjaiban történt a szétosztatás. Itt leszámították az Ekstein által kimutatott holtakat, átvették a szerelvényeket, átadták a járulékokat és a végső szemle után elszéledtek mint utolsó insurgensek. . . .

Temesmegye és Temesvár városa — ez áll mind a négy felkelésre — megelégedéssel mondhatták: mi megtettük, amit tennünk lehetett. A négy felkelésben kereken 350.000 frttal és 1400 emberrel vettek részt.

*

Nem mulaszthatom el a kellemes kötelességet, hogy meleg köszönetet mondjak Dr. Berkeszi István tanár úrnak, amiért e témára figyelmeztetett. Az 1809. felkelés történetét kutatni kezdvén, a megyei és városi levéltárban oly kitüntető jóakarattal és előzékenységgel

¹⁾ Vm. ltár 1044. szám.

²⁾ Városi ltár 1810. évi 707. szám.

³⁾ Vm. ltár 1047. szám.

⁴⁾ Városi ltár 914. szám.

⁵⁾ Kelt Debrecenben dec. 23-án. Magyarul van írva. De legtöbb a latin nyelvű okirat, magyar és német csak elszórtan jön elő.

találkoztam, hogy folyton bővítettem a témát. Osztie Andor, illetve távollétében Kovács és Tóth Ferenc urak oly liberálisan segítettek, hogy ez folytonos nyughatatlan kutatásra készítetett. Így annyi adatra tettem szert, hogy nem is gondolhattam arra, hogy a kezeimben felgyült anyagot mind most közöljem le.

Lekötelezettje vagyok Bellai József kulturtanácsnok úrnak, ki kivételesen megengedte a Városi Könyvtár nyári használatát. És akit első hely illet meg, Dr. Angyal Dávid egy. ny. r. tanár úr megszámlálhatatlan jó tanácsa és útmutatása nélkül meg se kezdhettem volna munkámat. Ami azt a kérdést illeti, mily lélekkel kell kutatni és hogy mi a tudományos lelkiismeretesség, erről való nézeteimet Dr. Ballagi Aladár, Dr. Kövesligethy Radó, Dr. Békefi Remig és Dr. Marczali Henrik egy. ny. r. tanár urak éveken át hallgatott előadásai alakították ki. Mestereimnek és mindazoknak, akik oly példátlan jósággal támogattak, alázatos köszönetet mondok.

Függelék.

2014.

1910.

I.

A mehalai provisoratos jelentése az 1805-ben kivetett felkelési pénz befizetéséről.

Kivül: An Einen Löbl. Königl. Freyen Stadt Magistrat — des Mehallaer Provisorat Amt Gehorsamster Bericht dd^o 26 Juni 1810., die de Anno 1805 abverlangt werdende Insurrektions Beyträge pr. 396 fl. 14 kr. bet (reffend).

Belül: Löblich. Königl. Freyer Stadt Magistrat!

In der Rathsversammlung von 20-ten d. Monaths gefähligte es Einen Löbl. Königl. Freyen Stadt Magistrat dass Schreiben des Herrn Oberstuhlrichters v. Varkonj worinnen derselbe einen Insurrections Beytrag de Anno 1805 mit 396 fl. 14 kr. von hierendigen Stadt Rath abverlanget in Copia mit deme disen Amte zuzustellen, damit sich selber über disen nicht bezahlten betrag bis zur künftigen Rathssitzung äusseren solle;

Löbl. Königl. Freyer Stadt Magistrat ohneracht dass es untern 19-ten Xmber 805 geföhligte disen Amte den Auftrag zu ertheilen a Conto diser anrepartirten Portal Insurrection 600 fl. an die Insurrections Cassa abzuführen. So trat der Umstand ein da nicht nur allein dise Isurrection nicht gänzlich zu Stande gebracht wurde, sondern auch kein Kreuzer von hieraus abverlangt wurde: dahero wenn es der billichkeit Einen Löbl. Königl. Freyer Stadt Magistrat Scheinet disen in 396 fl. 14 kr. ab-

verlangt werdenden beytrag Abzuführen; So Bitten um die Neuerliche Verausgabungs Passirung.

Mit vollkomener Hochachtung geharrende

Sig. Mehalla den 26-ten Juny 810

Gehorsamste

Schumann Provisor

V(ice)Kont(rollor) in Herrn dienst Abwesend.

Érdekessége: a történelmi tartalom. Azért nincs adat a megyei ltárban 1805-ről, mert abbanmaradt a felkelés.

II.

Nemes Torontal Insur. Lovas Regiment.

Obrist 2-te Escadron.

Desertor Descriptioja.

Egy Desertor Köz Vitézről úgy mint:

Chargen	Nomina	Schuch	Czoll	Stich	Született		Eszteendő	Religio	Művel v. házas	Mestersége	Honnan és mikor desentirozott	Jegyzések	Fő
					Helység	Vár-megye							
Köz Vitéz	Johann H.	5	3	12	Oravitza	Krassó	23	Catholicus	Nőtelen	Pintér	Nyárodtról 11 Sept. 1809 Veszprim Vármegyéből.	Szőke, Gesztenyeszin hajú és Szemű, közép-termetű. Elvitt magával Reithosent, sípkát Dolymányt, nyakravalót, Féljér ruhát, egy pistolt, kitlüt, övet	1

Egyedüli magyar descriptió. Városi levéltár 3203. a. alatt 1809.

Érdekessége: az ezred tartózkodási helyéről szóló adat és a nyelvezete.

Adalékok Délmagyarország történetéhez.

Közlő: DR. BARÓTI LAJOS.

I. Az 1738—39-iki török háború után.

Milyenek voltak a Bánság déli részében a közállapotok az 1738—39-iki török háború befejeztével; mily óvatosan, mondhatni félénken igyekezett a tartományi kormány a felbomlott rendet helyreállítani s a rendes közigazgatást ismét életbe léptetni, az kitűnik a következő utasításból:

Instruction, Welche denen angestellten Beambten mitgegeben worden:

Von dero Röm. Kays. Maytt. dachier angeordneten Administrations Wegen dem Verwalter H. Georgio Ryss hiemit anzufügen; demnach zwischen dero Röm. Kays. Mayst. Unsern allergnädigsten Herrn und der ottomanischen Pfortten die friedens praeliminaria dachin gereichet, dass der vollkommene Schluss nächstens erfolgen derfe, mithin aus veranlasster dessen Gelegenheit die hohe generalitet alle hostiliteten oder landes feindselligkeiten allerdings aufzuheben anbefollen; und vielmehro die durch fürgeweste troublen zerfallene ordnung wieder in aufnahm zu sezen resolviret worden; So wurde dachero zu follge dessen der schluss gefasset, das Jenige, so zu weiteren Beförderung allerhöchsten Diensts sowohl alss erhaltung des gemeinen . . . anforderist einzuleithen ohnumbgänglich angesehen worden, vor anderen an- und fürzuekheren: folglich den H: alss Districts Verwalter zu Uipallanka unter zustellung des gegenschreibers Johann Notkay und zweyer Unter Verwalters alss Florimundt Morgner und Lemichen anzutragen; Welchemnach der H: Verwalter nebst Vorbesagten Subalternen sich nach empfang dessen dachin abzugehen fertig machen; Nachdeme aber die Sicherheit nicht Verstatet geraden weegs den ihme conferirenden Posto zu Betreten, sondern anvoraus forschen, undt zu Versichern ob es Rathsam Jenen zu Possediren, So wirdt derselbe mit seinen zugegebenen officianten mitler zeith zu Wer-

schez, dessen Verwalter ambt man einstens respectu Beyschaffung eines Unterkommens das Erforderliche intimiret, Dessitiren (?), und die ober- wie dorfs kneesen seines Districts dachin citiren; wann nun diese erschienen, selben den friedens schluss Vortragen, auch befragen wird, ob einige rauber Partheyen sich Tortige gegen (!) noch aufhalten, und ob oder nicht zur Ruhe begeben, als getreue vasallen zu ihrer wirtschafft wenden wollten? anbey ist ihnen ober- und kneesen zu bedenten, dass sie ihre Verloffene ortschaften Convociren; Die Ihro Röm. Kays. May: schuldigste Treu und der allergnädigsten befehlen den gehorsamb in allen zu bezeigen angelegentlichst zu ermahnen, folgbahr zu überweisung dessen nachkommende anverlangen mit willigst- und eyfertiger Handanlegung bewürkhen sollen, nemblichen ist hauptsächlichen die herstellung des Verwalter ampts, und das unterbringen der mitgebend- oder nachfolgenden Miliz sich angelegen zu lassen, und dabey zu wissen, dass die alte amts wohnung und Militär Casernen dermahlen nur möglichst repariret, mithin kein neues, falls keine aus besserung fürzunehmen wäre, erbauet, sondern gesehen werde, wie sie mitler weill bis erichtung einer neuen logirung, worzue der Platz erst nach befundt wirdt assigniret werden, sich durchbringen und patientiren mögen, nachmahlen Sie, wann dieser passus richtig, die gewöhnliche amtirung instratiren, den gewesten wochen Markt wieder ein führen, und respectu den raubern dem District Kundt machen sollen, dass alle, welche Vor aus gebrochenen kriegs- undt wehrundt dieses der straf-bahren rauberey nachgezogen, oder dem feindt anhängig gewesen seyndt, den Vollkommenen Pardon erhalten, mithin, da sie sich dem anbt wieder stellen, undt ihrer Würtschafft obligen würden, nicht dass mindeste zu Beforchten haben, dahingegen auch Versichert seyn sollen, dass Selbe, wann sie von diesem ruchlosen leben nicht abstehen, sondern darauf erharten würden, alss erstarte rauber angesehen undt bestrafet werden; undt da ferners wegen zinglung des unterthanss fürfallet, dass Vielle, Ja ganze gemeinde aus forcht der rauber, wie feindlicher Partheyen noch dato Verborgen stekhen, undt sich nicht nach Hauss getrauen, so ist ihnen ebenfahls der gestalte friedt durch die ober- undt kneesen wissendt zu machen, auf dass sich alle zu ihrer wirtschafft begeben, auch daran seyen, womit zu unterbringung der Beforstehenden winther über hinaus Verlegenden Postirung das nöthige unterkommen auch Stahlungen bereichthet werden; undt weihler gegenwertige winterung noch immer favorabl sich anlasset, dass man in ein so andern zeitliche Nothdurft vorsehe, so wirdt dan zu reflectiren seyn, dass ein nur immer aufzubringen Vermögender Heu Vorath in dem District verfertiget, nicht weniger

der winterliche anbau der fruchten alls Hartfutter fürgenohmen undt gepflogen werde, damit der bauers man nicht nur einen geld Verdienst, sondern den selbstiegen unterhalt überkommen undt haben mögen. Occasione dessen dann auch durch die ober kneesen zu erforschen lassen ist, wie stark der District an Personal köpfen, undt wass etwa darin vor fruchten auch hartfutter Verborgen steken? umb dieser Nothdurft sich nothigen falls bedienen, auch den antrag darauf machen zu können, wo mitlest zu deren Erforderlichen unterbringung entweder der alte hambar repariren, oder bey Erfolgt der dessen ruinirung einen anderen erichten lassen werde. Über welch alles so dan der amtliche bericht hiehero zu erstatten undt das weitere sonach gewertigen württen; gleichwie man entlichen sorgen wirdt, einen geistlichen, feldtscherer undt Cambiaturisten, der die Communication undt Correspondenz beforderen solle, nachzuschickhen, also lasset man auch wissen, das diesses Verwalter amt nicht nur derweill zu Werschez biss eingeholtt- Verlässigen Sicherheit undt könnende verfiegung auf Uipalanka zu beharren, undt der Werschezer Verwalter brandenburg biss ankunft des würllichen Verwalters Ryss dessen stelle auch mit zu versehen, folglich dissfällige amtirung nebst seiner zu besorgen habe. Temesvar, den 13-ten 7-bris, 1739.

(Fogalmazványa az Orsz. Lvlárban, a Temesvári adminisztráció iratai között, 129. sz. fasc.)

II. A temesvári adminisztráció tagjai 1716-tól 1754-ig.¹⁾

a) Elnökök:

Mercy Klaudiusz Florimundusz gróf, lovassági generális, altábornagy, tábornagy, bánsági kommandáns (1716. nov. 1.—1734. jun. 29-ig); Hamilton gróf, lovassági generális, bánsági kommandáns (1734. okt. [szept.?]—1738. jan.-ig); Neipperg (Neuberg) Vilmos Reinhard gróf, tábornaszernagy, ideigl. bánsági kommandáns és elnök (1738. febr.—1739. szept. 14-ig); Succov báró(?), altábornagy, kommandáns (1739. szept. 14.—1740. márciusig); Engelshofen Ferenc Lipót báró, altábornagy, ideigl. kommandáns (1740—1748.), kommandáns (1748[?]-1753.); Villana-Perlas Ferenc gróf, marchese de Rialpo, cs. k. kamarás, miniszter, v. b. t. t., első polgári elnök (1753. dec.-tól).

b) Elnökhelyettesek:

Wallis Ferenc Pál gróf, generális strázsamester, temesvári kommandáns (1716. nov. 1.—1727.); Saitignon gróf, ezredes, ideigl. várparancsnok (1727—1730?); Sprung János, ezredes, várparancsnok

¹⁾ Az „Adattár“-ban közlött adatok és különféle régi hivatalos iratok alapján.

(1730. jul.—1733. jun.); Engelshofen Ferenc Lipót báró, ezredes, generális strázsamester, várparancsnok (1733—1740.); Don Jean Scotty (d'Escoti) gróf, generális strázsamester, várparancsnok (1740—1747.); Vogttern József báró, generális strázsamester, várparancsnok (1748. márc.—1751. okt.); Thürrheim gróf, generális, várparancsnok (1751. okt.—1752.); Soro (Saureau) Sebestyén János gróf, generális strázsamester, várparancsnok (1752. okt.-tól).

c) *Tagok:*

Rebentisch Sámuel Ferenc báró, kincst. főfelügyelő, adm. tanácsosa, udv. kam. tanácsos (1718—1731.); Mayerhoffer v. Grienbüchel József Antal, kincst. felügyelő (1718—1720.); Haan Ignác, főhadbiztos, adm. tanácsosa (1718—1727.); De Jean v. Hansen János Antal, ideigl. tan., tan., kincstári főfelügyelő (1724. jun.—1739?); Lederer János, hadi és adm. titkár (1726.); Kitzing (Kitzintz) György József, főhadbiztos (1727—1733.); Wibmer, főhadbiztos (1729—1730?); Engermann (Egermann) Vilmos, főhadbiztos, adm. tanácsosa (1730. márc.—1736?); Kempf v. Angret Ignác, kincst. felügyelő (1731. máj.—1734. jul.); Neffzern Jakab Benedek báró, udv. kam. titkár, kincst. főfelügyelő, első tanácsos (1733. jun.—1740. febr. ?); v. Bosch Ferd. Konrád, főhadbiztos, tan. (1733. máj.—1738?); Hagen Vilmos, számvevő, ideigl. tan. (1737. jun.—1740. jun.); Viechter (Viechtern) v. Grueb József báró, volt osztr. oláhországi adm. tan., magy. udv. kam. tan.; id. elnök (1739. jun.—1748. jan. 29.); Redecher (Redecker) báró, volt sziléziai korm. tan., titkár, 2-ik tan., id. elnök (1743. aug.—1751.); Rusiczka v. Rosendorf Miksa, volt sziléziai kam. tan. és bankalítási főreprézantáns (1748. febr. 1.—1751.); Zauner, főhadbiztos (1750.); Kosztka (Kostka), gen. auditor, tan. (1751. aug.-tól); Peuger v. Buige u. Raizenschlag (János?) báró, korm. tan., udv. tan., első tan., id. elnök (1751. okt.-tól); Plasch, adm. tan. (1752. ápr.-tól); Sauer gróf, adm. tan. (1754. okt.-tól); Salbek, adm. tan. (1754. okt.-tól); Brandenburg, adm. tan. (1754. okt.-tól); Ohnesorg, adm. tan. (1754. okt.-tól).¹⁾

III. Bánsági kerületi tisztviselők.

(1717—1753.)

a) *Főtisztartók:*

Wachter Fülöp, a temesvári, csákovai, verseci, pancsovai, becskerei és csanádi ker. fölött (1718. dec.-tól—1729.); Wirzer János György (1718. dec.-tól); Barkhlein János (1718. dec.-tól); Gyurko

¹⁾ Az utolsó négyet a polgári adm. életbe léptetésével nevezték ki.

(Jurko) kapitány, lugos-facseti ker. tisztt., főtisztt. (1718. dec.-tól); Spitzer János, karánsebesi ker. tisztt., főt. (1719. dec.—1721. jan.); Consily János, orsovai ker. tisztt., főt. (1719. jun.—1723. jan. 3.); de Vassy (Wassy), a lippai, lugosi, karánsebesi és csákovai ker. fölött (1721. dec.—1730. jul.-ig); Steinmann (1722.); Payer Krist. Sebestyén(?), verseci ker. tisztt., főt. (1722—1723. ápr.); Kraussen János Albrecht, a német telepesek felügyelője (1722—1724.); Rössler Vencel, a verseci, ujjalánkai és pancsovai ker. fölött (1723—1734.); Gürtler Kristóf, orsovai és csákovai(?) ker. főt. (1723—1733. máj. 20.); Schubert János, ujjalánkai, később orsovai ker. főt. (1725—1733.); Beszedzky Ignác, pancsovai ker. főt. (1727—1735.); Rác János, de Mehádia, lugosi, lippai és karánsebesi ker. főt. (1727—1729.); Bunicz (1728.); Buguay (Bukway, Bucquay) Demerich(?) (1735. márc.—1737. ápr.); Welleszky (Wellezky) (1735. szept.—1737. márc.); Kralik (Kralich) (1735. szept.—1740. okt.); Kovaschitz (1737. márc.—1745.); Gebauer (Geppauer) (1743—1748.); Gartner (1748. jan.—1749. jun.); Brandenburg, csákovai és temesvári ker. főt. (1751—1753. jan.); Thuma, lugosi ker. főt. (1753. jun.).

b) *Tisztartók, ellenőrök (Gegenschreiber), altisztartók.*¹⁾

I. *Csanádi kerület.* 1. *Tisztartók:* Szlusztky Titusz Veszpa-
ziánusz, becskereki és csanádi ker. tisztartó (1718. máj.? jun.);
Wachter (Wachtler) Fülöp (1718—1719.); Pregl (1721.
okt. „ujjonnan érkezett,” de csakhamar áthelyezték más kerületbe);
Oberberg Miklós (1721. okt.-tól—1722. jun.); Bezler Xav.
Ferenc (1723. márc.—1725. szept.); Sonnenberg Miklós (1727.
okt.-tól—1729. jul.); Arnold János (1731. febr.); Müller Kristóf
(1733. aug.—1738. szept. 20.-ig); Kollmann János György (1738.
szept. 20.-tól—1739. aug.); Arazin György (1745. febr.); Kolb
Ignác (1746. márc.—1749.); Herd (1753. okt. előtt); Knoll (1753.
okt.-tól). 2. *Ellenőrök:* Schindler (1722. okt., dec.); Karpf József
(1723. febr.—1724. okt.); Paumann Mátyás (1725. febr.); Win-
terich János (1725. okt.—1727. ápr.); Arnold János (1727. okt.);
Loderer Sebestyén (1733. aug.—1735. aug.); Endl (1738?); Vol-
gart Ignác (1739. aug.—1742. márc.); Hecken (1743. jan.—1745.
ápr.); Mayer (1753. jun.). 3. *Altisztartók:* Michelszky (Mihelszky),
szőregi id. altiszt. (1735. jul.); Kren (1735. szept.); Michelszky
(1739. jul.—1741. okt.); Mayer Mihály, szőregi altiszt. (1750. jan.);

¹⁾ A dátumok a legtöbb esetben nem a hivatalba lépés s az abból való távozás idejét, hanem azt az időt jelentik, mikor az illető tisztviselő neve az iratokban először vagy utoljára előkerül.

G(e)rübl János, szőregi altiszt. (1750. máj.—1753. dec.); Schmied András, kanizsai altiszt. (1753.).

II. *Becskereki kerület.* 1. *Tisztartók:* Szlusztky Titusz Veszpa-
ziánusz (1718. febr.—jul.); Taschner Magnusz (1719. okt.—1720.);
Pasetzky József Lajos (1721. nov.; 1723. márc. mint „elbocsátott”
említetik; 1724. jun. megint ő a tiszt.—1725. nov.); Reich (1729.
máj.); Koller János (1739. jun.—szept.); Hancke (1749. jun., jul.
ideigl. tiszt.; 1750. okt.—1752. nov. valóságos). 2. *Ellenőrök:* Grausz-
man (Grässmann) (1722. ápr., 1723. febr., márc.); Godhart (Godarth,
Gotthardt) (1747. okt.—1753. jan.). 3. *Altisztartók:* Steinbach
(Steinbacher) akácsi (becsei) altiszt. (1743. jul.—1752. okt.); Neubach
(Neubacher)¹⁾ (1750. jun.—1753. máj.).

III. *Pancsovai kerület.* 1. *Tisztartók:* Dimitrovich Ezsaiás,
ker. alispán (1716. dec. 1.-től); Szlusztky (Szluszky) Titusz Veszpa-
ziánusz, ker. alispán (1717. aug.); Tregl Mátyás (1719. ápr.—1720.
nov.); Bunicz (Bunics) Zsigmond (1721. febr.—1728. máj.); Rössler,
főtisztartó (1733. ápr.); Riss (Ryss) György (1735. szept.—1738. nov.);
Karpf (1737. okt.);²⁾ Brandenburg János (1739. márc.). 2. *Ellenőrök:*
Seywerth Fülöp (1736. jan.); Kerle (János) Antal (1737. szept.—
1739. jul.); Morgner Florimund (1739. okt.); Stögemann (Stögmann)
János (1741. dec.—1745. jun.); Grüner (1751. nov.); Knoll (1753.).
3. *Altisztartók:* Sonnenberg (1722. febr.); Potkay (Notkay?) (1726. máj.
—1729. jun.); Harnecke (Harbecke, Harbek) (1737. szept.—1739. febr.);
Greiner, homolici(?) altiszt. (1738. máj.); Wittofszky (Wittofsky)
Ferenc (1738. jun., 1742. okt.—1745. dec.); Schimmelbach, ali-
bunári(?) altiszt. (1743. aug.).

IV. *Temesvári kerület.* 1. *Tisztartók:* Schindler (1718—1721.
febr.); Steinmann (1721. febr.—1722. jan.; márc. főtisztartó);
Rössler Vencel (1722.); Prennestl (1725.); Frey Kristóf György
(1726. jan.); Kralik (1729. márc.—jun.); Mayer (1734. jul.—1736.
márc.); Märkl (Markl) János (1739. aug.—1743. máj.); Gost János
(1746. okt.); Gartner (1748. jan., 1749. febr., márc. főtiszt.); Plasch
(1749. febr.); Stögmann (1751. dec.—1752. jan. †); Wittofszky
(1752. febr.—1753. aug.). 2. *Ellenőrök:* Rambsdorfer (1729. febr.);
Notkay (1730. ápr.); Kolb Ferdinánd (1738. nov.—1739. máj.);
Schuster (1742. jan.); Winter (1742. jan.); Fischer (1744. ápr.);
Fürst János (1752. okt.). 3. *Altisztartók:* Martiny, szt.-andrás,
majd kisbecskereki altiszt. (1725. jun.—1727. febr.); Pujenith(?)
(1743. márc.); Petrasko, rékasi altiszt. (1744. ápr.); Oy, rékasi

¹⁾ U. l. Steinbach-hal azonos.

²⁾ U. l. tévedés.

altiszt. (1752. okt.); Praszlovszky (Precslavsky), paráci altiszt. (1753. jun.).

V. Csákovai kerület. 1. Tisztartók: Rác István, ker. alispán, tisztartó (1716. dec. 1-től—1718. febr.; jul. főtiszt.); Wachter János Fülöp, főtiszt. (1719. dec.-tól—1722. aug. 17-ig); Görtler főtiszt. (1722. okt.); Reich (1723. jun.—1724. jul.); de Wasy, főtiszt. (1724. jan.—1730. jul.-ig); Sonnenberg Fülöp (1730? aug.—1742. márc.); Gebauer, tiszt., főtisztartó (1743. febr.—1749. febr.); Kolb Ferdinánd Ignác (1752. ápr.—1753. okt.). 2. Ellenőrök: Reich (1721. márc.—1723. jan.); Röhl (1725. jun.); Scherübl (Gerübel?) József (1733. jul. 1-től); Lutsch (1738. nov.); Kolb Ferdinánd (1745. máj.); Maderer Ferenc (1752. aug., szept.). 3. Altisztartók: Knoflitsek (1718. szept.); Winterich (1722. márc.); Greith (1722. szept. előtt); Heussl (Haissl) Mátyás (1722. szept.-tól); Krumbirner (1723—24?); Kren József (1724. dec. 29.—1725. nov.); Randvig (Rentwig), csákovai altiszt. (1736. jun.—1739. ápr.); Wittofszky (1742. jun.); Roderich, dentai altiszt. (1753. márc.); Lessig János Károly, fényi altiszt. (1753. szept.).

VI. Verseci kerület. 1. Tisztartók: Payer Kristóf Sebestyén(?), alispán (1717. szept.—1718. jun.-ig; 1718. jun.-tól—1722. jan.-ig tiszt.; 1722. jan.-tól—1723. ápr.-ig főtiszt.); Rössler Vencel, főtiszt. (1723. jul.—1733. okt.); Kralich (Kralik) (1723. szept.-ig); Friedrich (1723. szept.—máj. 1-ig); Praith (1724. dec. 29.-tól); Karpf (1733. dec.—1738. ápr.); Sonnenberg (1738. máj.); Brandenburg János (1738. nov.—1743. dec.); Ryss János György (1751. szept.—1753. máj.). 2. Ellenőrök: Hayssl (Mayssl, Meussl) (1722. ápr.—szept.); Greith (1722. szept.); Praith (1724. nov.—dec. 29-ig); Karpf (1724. dec. 29.-tól); Weiss (1734. jul.); Schildgruber (Schillgruber) János (1738. szept.—1739. febr.). 3. Altisztartók: Heyssl (1721. febr.—1722.); Krumbirner (1724. dec. 29.-tól); Maass József (1738. dec.); Grem Mátyás (1738.); Kirchmayer, karassovai altiszt. (1752. máj.).

VII. Uppalánkai kerület. 1. Tisztartók: Rác János (1718?—19.); Schöllheimb (1721.); Friedrich Ferenc Antal (1723. szept.-ig); Kralick (Kralich) (1723. szept.-tól—1725. jan.); Schuberth János Ferdinánd, főtiszt.¹⁾ (1725. márc.—1730. márc.); Frey (1727—31.); Finy(?) (1731. jul.); Bayer Ferd. (1732. jan.—1733.); Pruneiss (Prenessl, Prenesst) v. Rosenegg, Ker. Anzelm (1733. jun.); Koller (1734. aug.); Kralik, főtiszt. (1738. ápr.—1739. dec.); Schmidt (1738. ápr., máj.); Märkl? (1738. máj.); Buchleitner Dániel, fő-

¹⁾ Jasszenován lakott.

tiszt. (1739. jan., okt.); Ryss János György (1739. febr. 1-től—1751. szept.-ig); Frankl János Hubert (1751. szept. 1-től). 2. *Ellenőrök*: Gurth József (1723. ápr.); Gut Antal (1724. dec.); Saffran (1733. jun.); Schmidt, szakalovici altiszt. (1734. aug.); Stögemann (Stögmán) János (1737. jul.—1743. jul.); Notkay Ján. (1739. szept.—1740. márc.); Weinzierl (1743. jul.); Unrein Kristóf (1752. jun.—1753. máj.). 3. *Altisztartók*: Lang, fehértempl. altiszt. (1724. jan.); Ramsdorfer (Ramsdorf), moldovai altiszt. (1725—1726. dec.); Unrein (1727?, 1728.); Wisselberger, karassovai altiszt. (1729. máj.); Morgner Florim. prostyáni altiszt. (1734. jul.); Danzinger, moldovai altiszt. (1733—1736. máj.); Harbecke (1737. nov.); Kantwig Kristóf, fehértempl. altiszt. (1738. máj.); Maier Antal, jaszenovai altiszt. (1738. szept.); Vittofszy (1739. okt.); Lämmichen Ferdinánd (1742.); Weinzierl, jaszenovai altiszt. (1742. nov.-tól); Reischel Gottfried, 2-ik altiszt. (1750. jul. 31-től).

VIII. *Lippai kerület*. 1. *Tisztartók*: Hartner (Harter) (1717. nov.—1723. márc.); Neander (1723. szept.—1724.); Uffzer(?), fő-tiszt. (1736. márc.); Kovasitz, fő-tiszt. (1739. nov.—1740. febr.); Schikelgruber (1753. márc.); Krommer (Gromer) (1753. ápr., okt.). 2. *Ellenőrök*: Krenn (Kren) (1720. aug., okt.); Nimmerthal (1722. febr.); Kren (1724.); Marquard F. A. (1733. jul. 1.—1738. aug.); Hankhe (1739. ápr.); Weeber, volt belgrádi ker. ispán (1740. jun.); Harbecke (Harbek) (1752. ápr.—nov.). 3. *Altisztartók*: Kren (1722. febr.); Wolgart (Volgarth, Vollgarth), ujaradi altiszt. (1733. jul. 1.—1738. nov.); Burckhardt, ujaradi altiszt. (1739. márc., 1741. dec.); Schefenacker, kápolnási altiszt. (1739. szept.); Randwig, ujaradi altiszt. (1743. okt.—1744. máj.); Brument Jakab, kápolnási altiszt. (1748. szept.); Neumann, ujaradi altiszt. (1753. szept., nov.?).

IX. *Lugos-facseti kerület*. 1. *Tisztartók*: Gyurko (Jurko) kapitány (1718. jan.—1719. jul.); Szlavicz (Slavicz) Péter (1719. okt.—1720. dec.); Hoffmann Lőrinc Antal (1721. febr.—1722. jan.); Rác János (1722. jan.—1723. aug.-ig?; 1723. aug.—1729. nov.), fő-tisztartó a lugosi, lippai és karánsebesi kerületek fölött); Buchleitner (Puchleitner) Dániel (1729. máj.—1731. ápr.); Plaschl (Plasch?) György (1737. aug., szept.); Saffran (1739. jan.); Plaschke? (1739. aug.); Saffran (1743. jul.); Markel János György (1749. ápr.); Kralik (1752. máj.—1753. máj.). 2. *Ellenőrök*: Vogl (1722. jan.—1723. febr.); Buchleitner (1723. máj.); Weis József (János?) (1736. jan., márc.); Hanke János (József?) (1737. szept.—1739. szept.); Wagner Péter (1749. aug.); Frauenberger Ferenc (1752. máj., szept.). 3. *Altisztartók*: Szlavicz, facseti altiszt. (1719. aug.); Rác János

(1719. aug.); Harsány János (1719.); Pordok, facseti altiszt. (1722. jan.); Kuttner, lugosi altiszt. (1722. jan.-tól); Carl, facseti altiszt. (1724. máj.); Buchleitner, facseti altiszt. (1725. aug.—1728. szept.); Zornhausen (1728. dec.); Rác György (1729. márc. előtt); Wágner Péter, lunkányi altiszt. (1737. szept.—1738. szept.); Strohner (1739. aug.); Scheffenacken (Scheffenacker) József, facseti altiszt. (1751. ápr.—1753. jul.); Doborgaszy (Doborgaszky), topoloveci altiszt. (1753. jul., szept.).

X. *Karánsebesi kerület.* 1. *Tisztartók:* Hunyadi Sándor, alispán (1716. dec. 1-től); Tornya (Tornia) Tamás, ker. provizor (1718. jan.); Szlavicz (Slavits) Péter (1718. ápr.—1719. máj.); Gundegg (Gundek) (1719. dec.—1720. nov.); Stromberger (Stramberger, Stramberg) (1721. nov.—1730. jan.); Buchleitner, főiszt. (1731. jul.); Saffran (1738. dec.—1739. aug.); Plasch György (1740. jan.—1742. jun.); Saffran (1744. jun.); Leitgeb (1753. aug.). 2. *Ellenőrök:* Ströber (1718. jun.); Stromberger (Stremberger) (1721. nov.—1722. márc.); Hoffmann (1727. ápr.—1728. jun.); Stüber Antal (1728. jul.-tól); Muschka (1739. jun.); Morgner (1741. máj.—1744. ápr.); Lämmichen (1753. aug.). 3. *Altisztartók:* Walter (1719. ápr.); Tornya János (1719. dec.); Wilberger (1733. jul.); Krähn (Kren?) (1737. máj.); Mayer (1737. jul.); Weinzierl (1739. okt.); Harbeke (1743. dec.).

XI. *Orsovai kerület.* 1. *Tisztartók:* Wachter (János) Fülöp, százados (1717. szept.—1718. máj.); Steinmann (1718. jul.—1719. febr.); Consily (Consili) János, tiszt. (1719. jun.—1720. dec.), főisztartó a kolumbácsi, omolyi, majdanpeki, kucseini, klucsi, krajnai és krivinai kerületek fölött (1720. dec.—1723. jan. 3.); Wachter Ján. Fülöp (1720. máj.—okt. 1-ig; ismét: 1722. máj.); Rentzner (1722. dec.); Marschall (1723. ápr.—1724. máj.); Diller (1727.); Röhl (1736. máj.—1738. ápr.); Gugumus Sebestyén (1738—1739?); Kramer (Gramer) (1741. jun.—1746. jan. †); Schmölzner (Schmelzer) (1746. jan.—1749. márc.-ig); Wittofszky (Wittkofski) (1749. márc.—1752. febr.); Wagner (1752. febr.—jul.). 2. *Ellenőrök:* Sonnenberg (1723. szept.—1727. okt.); Ströber (1735. ápr.); Hackstock (1736. jun.—1738.); Weinzierl (1742. nov.-ig); Musko, ideigl. ellenőr (1743. ápr.-ig); Stüber (Stuber) (1743. ápr.—1746. aug. 12. †); Harbeke (1749. ápr.—szept.); Prandtner (1749. szept.—1752. szept.). 3. *Altisztartók:* Harsány György (1719. jan.); Filippi (1719. febr.); Friedrich (1722. dec.); Benedict, kolumbácsi altiszt. (1723. jun.—1724. ápr.); Syrach, negodini altiszt. (1727. dec.); Prandtner, orsovai altiszt. (1743. máj.—1749. szept.-ig).

IV. Radnára, Aradra, Lippára, Temesvárra vonatkozó török oklevelek.¹⁾

Néhány török okmány rövidített tartalma.

(1766-ban készült német fordítás.)

A) Ein gerichtlicher Aufsatz, welcher von vier Kadi oder Richtern und vielen Zeugen bestätigt ist, und den Inwohnern von Radena bei Lipova eingehändigt worden. Kraft dessen wird Theodor, Vicarius des Patriarchen, da er im Namen seines Herrn, zufolge eines in Händen habenden höchsten Befehls, von den Unterthanen den Tribut einzusammeln ausging, und in der Folge besagte Inwohner von Radena vor Gericht dazu anhalten wollte, auf ihre Exception, dass sie Bosnyaken und von der Schukze²⁾-Nation seien, mit ihren Geistlichen eine andere Religion hätten, und sich bei allem dem des Tributs nicht weigern werden, wenn sie, wie andere christliche Nationen, in dem kaiserlichen Befehl ausdrücklich benannt seien. Nach Ablesung des Befehls und keiner befundenen Benennung derselben, von der Tributs-Abforderung abgehalten und abgewiesen. So geschehen im Monat Regeb, Anno Hegirae 1042.³⁾

B) Weiland Kaiser Muhammed, der Eroberer von Constantinopel, hat den Inwohnern von Raduna, die der lateinischen Kirche zugethan sind, einen Freiheitsbrief ertheilet, Kraft dessen die Griechen sie nicht schmähen und von ihnen auch keine Art Tribut einsammeln sollen. Die Griechen aber wollen nichtsdestoweniger den Tribut von ihnen, worauf sie mit ihrem Freiheitsbrief mit den Griechen vor Gericht erscheinen, und dieselben Kraft dessen abweisen. Zu mehrerer Sicherheit erwirken sie sich zu Folge ihres Freiheitsbriefes und der neu aufgesetzten Gerichtsscheine einen höchsten Befehl, dass die Griechen nicht im Stand sein sollen, sie zu belästigen. Die Griechen hingegen lassen nicht ab, sie zu schmähen und des Tributs halber zu belangen. Nun fragt sich, ob die Lateiner, wenn sie von den Griechen einen Schaden erlitten haben, sich denselben von ihnen können ersetzen lassen?

Antwort: Wenn die Griechen-Vorgesetzten einen Schaden zugefüget haben, ja; sonst aber sollen sie blos wegen des Ungehorsams, den sie den Rechten und (dem) höchsten Befehl schuldig sind, bestraft werden. Ali.

¹⁾ Az okmányoknak egy része elveszett, a többi Budán, a kapisztráni ferenccsek tartományi levéltárában őriztetik. A jelen oklevél-kivonatokat főt. Kayzer Nándor, rendi könyvtárnok (jelenleg, ha jól tudom, gvárdián) volt szíves kéresemre lemásolni. — A Radnára vonatkozókat 1900-ban, a Temesvárra vonatkozókat tavaly közöltem az Értesítőben, magyar fordításban, s némi magyarázatok kíséretében.

²⁾ Schukze — sokác.

³⁾ 1633. dec. Kr. u.

C) Gerichtlicher Vortrag an die erhabene Pforte, nach welchem die Inwohner von Radena bei Lipova sämmtlich vor Gericht erschienen, und sich mit dem geäußert haben, dass sie lateinische Glaubensgenossen seien, und einen höchsten Kaiserlichen Freiheitsbrief und zufolge und mehrerer Bestätigung desselben andere Kaiserliche Befehle und gerichtliche Aufsätze in Händen hätten, Kraft deren sie von Seiten der Griechischen Popen und Pfaffen auf keine Art sollen und können gekränkt werden, sie auch von alten Zeiten her bis auf diese Stunde immer in Ruhe gelebet hätten. Nun aber fangen jene an, sie wider alle obgedacht — allerhöchste Schreiben und gerichtliche Aufsätze zu belangen und mit Tributsabforderung gleich ihren Untergebenen zu belästigen. Zur Abthung dieser ungerechten Belangenungen machen sie das allerunterthänigste Ansuchen, ihnen zufolge der schon in Händen habenden Freiheitsbriefen einen neuen höchsten Befehl allermildest erfolgen zu lassen. Welches ich hiemit dem höchsten Thron in Unterthänigkeit vortrage und das Weitere den künftigen gerechtesten Verordnungen anheimstelle. Allerunterthänigster: Mustafa, Kadi zu Lipova.

D) Nachdem die Christen zu Radena bei Lipova nach ihren unrichtigen Gewohnheiten Geistliche zu halten pflegen, so ist ihnen zu Zeiten des Ibrahim Bassa, Statthalters zu Temesvár schon insoweit schriftlich erlaubt worden, dass diese Geistliche keine Kirche haben, sondern in ihren Wohnungen ihren Glaubensgenossen den Gottesdienst halten sollen. Es ist ihnen also zufolge dessen auch diese Schrift eingehändigt worden, dass sie keine eigene Kirche haben, sondern, wie gesagt, in ihren Wohnungen den Gottesdienst halten sollen, woran sie Niemand zu stören, oder weiters zu belästigen hat. Gegeben in den ersten Tagen Schabans, 1042. Hegirae.¹⁾ (L. S.) Ismail, Sachwalter des Vorstehers zu Lipova.

E) Vortrags-Schreiben des Vorgesetzten zu Lipova an eine höhere Behörde, dass die Kirche zu Radena, die von Alters her gestanden hat, an Gemauer völlig verfallen sei, gleichwie nun da die daselbstigen Unterthanen von Alters her immer für sich eine Kirche gehabt haben, welches selbst alle Vorsteher und Officianten in der Festung Lipova bezeugen, so gehe derselben unterthäniges Bitten dahin, dass sie diese Kirche nach der vorigen Art an den ruinirten Theilen und Orten wieder ausbessern und erneuern mögen. Wozu der Geistliche Andria, der die hauptsächliche Ursache dieses gehorsamen Aufsatzes ist, um daselbst Geistliche zu unterhalten, sich den weiteren Befehl und die hohe Erlaubnis unterthänigst ausbittet. So ich hiemit in

¹⁾ 1634. január 21-ike körül

Unterthänigkeit vorgetragen und dero weiteren gnädigsten Verordnungen überlasse. Unterthänigster: Muhammed, Landvogt (Kadi) von Lipova.

F) Recommandations-Schreiben an einen Arsenal-Officianten zu Temesvár, worin der Verfasser ihn ersuchet, dass da die Kirche der Unterthanen zu Radena an dem ist, dass sie Alters wegen zusammenfällt, und er schon wisse, wie die Unterthanen sind, dass sie nämlich nicht ruhen, bis ihre Kirche wieder hergestellt ist, so habe er diese Unterthanen selbst, da ihre Sache schon durch den Kadi an seine Behörde vorgetragen ist, ihm zuschicken wollen, mit vorläufigem Zutrauen, dass er ihnen allenthalben an (die) Hand gehen und zu Endigung ihres Gesuches verhilfflich sein werde. Muhammed (Kadi?) von Lipova.

G) Erlaubnisbrief, dass die Unterthanen von Radena, welche an den Rath (Divan) zu Temesvar ein Bittschreiben eingereicht haben, ihre ausser Radena befindliche Kirche, die durch die Zeit fast verfallen ist, wieder an Gemäuer und Dach nach dem alten Fuss ausbessern zu mögen, diese Kirche auf die vorgewesene Art, ohne Zusatz und Erweiterung renoviren können. Es ist ihnen deswegen dieser Erlaubnisbrief eingehändigt worden, Kraft dessen sie Niemand in ihrem Vorhaben stören und verhindern soll, solange sie nicht ihre Gränzen überschreiten. Anno 1052.¹⁾ Hegirae.

H) Nachdem die Inwohner von Radena bei Lipova mit Zulassung der Rechten ihre Kirche zu renoviren und aufzubauen Erlaubnis hatten, so habe ich auf allerhöchst-kaiserlichen Befehl visitiret, ob daran nichts mehreres, als es ehemals war, erweitert worden. Gleichwie ich nun alles nach der vorigen Art befunden und gesagte Inwohner von Radena für ihre Sicherheit von mir deshalb einen Schein verlangt haben, so habe ich Gegenwärtigen aufgesetzt, und ihnen und ihrem Geistlichen Andria eingehändigt, auf dass sie Niemand deshalb belästigen und beunruhigen möge. Die 5. Gemaziul-errel, Anno Hegirae 1052.²⁾ Ilias Agha.

J) Intimations-Schreiben des Gouverneurs von Temesvár an den Vorgesetzten, Kadi zu Lipova, worinnen er ihm andeutet, dass ihm von Seiten des Commandirenden Bassa zu Ofen durch einen Expressen ein nachdrücklicher Befehl mit dem Inhalt zugekommen sei: Wie man daselbst vernommen, dass bei Lipova in dem Ort Radena, wo sonst keine Anzeichen einer vormaligen Kirche zu finden waren, der Geistliche N. N. ohne allem höchsten Befehl von Neuem eine erbaut und aufgeführt habe. Im Falle nun diese Kirche nicht schon von Alters

¹⁾ 1642. Kr. u.

²⁾ 1642. Kr. u.

her gebräuchlich war, und benannter Geistliche ohne besonderen höchsten Befehl sie von Neuem erbauet hat, so solle man das Landvolk versammeln, und diese Kirche nach den Gesetzen von Rechtswegen zusammenreissen, wobei doch Niemandem wider die Rechten und einen allfallsigen höchsten Befehl ein Leid und Unrecht soll angethan werden. Wornach er sich zu richten hat. (Ohne Jahrzahl.) Hassan, Gouverneur von Temesvár.

K) Wenn bei einer Festung von der Zeit ihrer Eroberung eine Kirche und an derselben ein Gottesacker sich befände, wo immer Verstorbene begrabten wurden, diese Kirche aber ruiniret und nach der Hand wieder erbauet wurde, so fragt sich, wenn Zeidus,¹⁾ welcher vorgibt, dass er diesen Platz inzwischen gekauft habe, Niemanden mehr dorthin begraben liess, ob er ihn mit Rechten behaupten könne?

Antwort: Gott ist der Höchste und allwissend. Nein.

L) Eine Verordnung des Divan oder Raths zu Temesvár an die Befehlshaber, Gerichts-Vorsteher und Beamte in der Festung Lipova, dass sie den Unterthanen von Radena, welche bei dem Divan zu Temesvár kläglich vorgetragen haben, dass sie vormals, da sie in 35 contribuirenden Haushaltungen bestanden sind, drei Tributs-Antheile zu geben hatten, jetzt aber, da sie nur 8 Haushaltungen mehr ausmachen, eben diese drei Tributs-Antheile geben müssen, und folgsam von diesem Tribut befreit zu werden verlangen, Gerechtigkeit erfolgen lassen; und da es wider die Gesetze sein würde, sie vollkommen von den Gaben los zu sprechen, die Sache so vermitteln, dass die Grundstücke der Entwichenen zertheilet, und andere, dort ansässige Unterthanen mit zur Contribution gezogen werden. Bei Bemerkung aber einiger Widerspänstigkeit solle es alsogleich zur weiteren Vorbauung nach Temesvár einberichtet werden.

Anno Hegirae 1053.²⁾ Temesvár.

M) Schriftliche Versicherung, mit der Unterschrift des Ali, Verwalters der Vermächtniss- und Stiftungsgüter des verstorbenen Kupurli Mehmed Bassa in den Gegenden von Arrad, Kraft dessen die daselbst auf dem Stiftgrund, benanntlich aber zu Gukoze befindliche lateinische Glaubensgenossen und besonders derselben Geistliche (da sie nach dem Absterben ihres vormaligen Vorgesetzten Andria, sich immer unter den Geistlichen des in Bosnien befindlichen berühmten Peter-Klosters einen um den anderen wechselweis als Obern erwählet, und kommen lassen, diese aber jetzt seit einer Zeit aus Furcht der übermässigen Gabenabforderung ferners zu kommen aufgehöret haben),

¹⁾ Zeid, álnév.

²⁾ 1643. Kr. u.

sich ihre Oberen von dannen ungehindert erwählen, sicher kommen lassen, und wenn sie auch Gewölber offen hielten, nach Abführung ihrer gewöhnlichen Gaben mit keinen weiteren sollen gekränket und belästiget werden. Ausgefertigt im Monat Schaban, 1078.¹⁾ Hegirae. Ali, Verwalter der Stiftgüter zu Arrad.

N) Gerichtlicher Verkaufs-Schein, Kraft dessen Maranko, eine Christin, das zu Temesvár auf dem Platz der grossen Moschee befindliche Gewölb, welches nach dem Absterben ihres Ehemannes Michael, ihrem Sohn Ivan, nach ebenmässigem Absterben aber des Ivans ihr als eigen zugefallen ist und wovon sie dem Vorsteher der Moschee jährlich 80 Asper zu erlegen hatte, dem Katholiken Petro, einem Sohn Petri, mit allen anhangenden Gerechtigkeiten für 20.000 Asper verkauft und übergibt; alles dieses aber hiermit vor Gericht bestätigt. Anno 1047. Hegirae.²⁾ Ahmed, ein Sohn Mehmeds, Richter (Kadi) zu Temesvár. Testes. (Zeugen.)

O) Eine Obligation, Kraft deren Endesgefertigter einem gewissen Stephan von Temesvár 105 Piaster auf einen 70-tägigen Termin schuldig bleibet, und nach Verlauf diese Summe richtig abzuführen sich anheischig macht. Anno 1088.³⁾ Hegirae. Durak Bassa zu Lipova. Mit Unterschrift von vier Zeugen.

¹⁾ 1667. dec., illetőleg 1668. január hó.

²⁾ 1637. Kr. u.

³⁾ 1677. Kr. u.

Lei 6,00

ELŐFIZETÉSI FELHÍVÁS

TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI ÉRTESÍTŐ

1912-İK ÉVI FOLYAMÁRA.

A Délmagyarországi Történelmi és Régészeti Muzeumtársulat alapító s évdíjas tagjai az „Értesítő“-t tagilletményül kapják. A társulat tagja lehet minden történetkérdező honfi vagy honleány, 400 kor. alapítvánnyal egyszer-mindenkorra, vagy 10 kor. évi tagdíj-illetéssel, ha belépési szándékukat kijelentik a társulati elnöknek, vagy a főtítkárnak; a tagkötelezettség 3 évre terjed; de továbbra is fennmarad, ha a kilépési szándék kellő időben (három hónappal a 3. év lejártá előtt és pedig írásban) be nem jelentetik. Az „Értesítő“-t nem tagok is megszerezhetik évi 8 kor. lefizetése mellett.

Kelt Temesvárott, 1911. augusztus 25-én.

Dr. Berkeszi István,
főtítkár.

Az „Értesítő“-be szánt mindennemű közlemények, reklamációk, továbbá a Történelmi és Régészeti Társulat részére felajánlott adományok s a társulatot érdeklő megke-
resések Dr. Berkeszi István, főtítkárhoz (Temesvár, muzeum) intézendők. Kéz-
iratokat vissza nem adunk.

A Történelmi és Régészeti Muzeumtársulat temesvári s vidéki tagjait tisztelettel
fölkérjük, hogy időközben esetleg változó lakásukat a főtítkári hivatalban (Temesvárott), a
füzetek pontos kihordása és szétküldése tekintetéből, bejelenteni szíveskedjenek, különben
a régi lakhelyekre megküldött s kézhez nem vett füzeteket nem fogjuk pótolni.

A Délmagyarországi Történelmi és Régészeti Muzeumtársulat főtítkári hivatalánál
megrendelhetők:

1. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1887. III. új évfolyam. I. II. III. IV. füzet.
2. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1888. IV. új évfolyam. I. II. III. IV. füzet.
3. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1889. V. új évfolyam. I. II. III. IV. füzet.
4. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1890. VI. új évfolyam. I. II. III. IV. füzet.
5. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1891. VII. új évfolyam. I. II. III. IV. füzet.
6. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1892. VIII. új évfolyam. I. II. III. IV. füzet.
7. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1893. IX. új évfolyam. I. II. füzet.
8. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1894. X. új évfolyam. I. II. füzet.
9. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1895. XI. évfolyam. I. II. füzet.
10. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1896. XII. új évfolyam. I. II. füzet.
11. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1897. XIII. új évfolyam. I. II. füzet.
12. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1898. XIV. új évfolyam. I. II. füzet.
13. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1899. XV. új évfolyam. I. II. füzet.
14. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1900. XVI. új évfolyam. I. II. füzet.
15. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1901. XVII. új évfolyam. III. és IV. füzet.
16. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1902. XVIII. új évfolyam. III. és IV. füzet.
17. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1903. XIX. új évfolyam. III. és IV. füzet.
18. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1904. XX. új évfolyam. I. és II. füzet.
19. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1905. XXI. új évfolyam. I. és II. füzet.
20. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1906. XXII. új évfolyam. I. és II. füzet.
21. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1907. XXIII. új évfolyam. I. és II. füzet.
22. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1908. XXIV. új évfolyam. I. és II. füzet.

Az „Értesítő“ megjelen évnyegyenként.

Külön kapható: 1) Adattár Délmagyarország XVIII. századi történetéhez. A tár-
sulat megbízásából szerkeszti dr. Baróti Lajos. I. és II. kötet kötte 20 korona. Az I.
kötet 1—509 lap és XXXVII. lap Index; a II. kötet 1—625 lap és LXXVIII. oldal Index.

Az 1897. és 1898. évi „Értesítő“ III. és IV. füzte helyett pedig megjelent: Dél-
magyarország régiségleletel a honfoglalás előtti idökből. Összeállította: Milleker
Bódog. I. rész. Öskori leletek. (1—198 lap. 300 ábrával.) — II. rész. Római, római
korszaki barbár és népvándorláskori leletek. (1—205 lap. 170 ábrával és egy lelethely-
térképpel). Ára 4 kor. — III. rész. Délmagyarország régiségleletel és honfoglalás
előtti idökből. III. Rész I. fele. (1—128 lap számos ábrával.) Ára 2 kor. — Ugyane
munkának III. Rész II. fele (129—294. lap számos ábrával) Ára 3 korona.

Az 1909. évi „Értesítő“ III. és IV. (együttes) füzetében megjelent Temesvári
művészek“ Dr. Berkeszi Istvántól. 1—144 lap és 32 képpel, különlenyomatban is meg-
jelent s a társulat főtítkári irodájában 4 koronáért megrendelhető.